

**T.C.
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

**İLETİŞİM VE TASARIMI ANABİLİM DALI
İLETİŞİM SANATLARI BİLİM DALI**

**ALİ ŞERİATİ'NİN FİKİRLERİ DOĞRULTUSUNDA SOSYAL MEDYAYA FELSEFİ
BİR BAKIŞ: İNSANLIĞIN BEŞİNCİ ZINDANI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

YAKUP ERTÜRK

DANIŞMAN: DOÇ. DR. ESRA ÇİZMECİ ÜMİT

**YALOVA
EYLÜL 2024**

T.C.
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

İLETİŞİM VE TASARIMI ANABİLİM DALI
İLETİŞİM SANATLARI BİLİM DALI

ALİ ŞERİATİ'NİN FİKİRLERİ DOĞRULTUSUNDA SOSYAL MEDYAYA FELSEFİ BİR
BAKIŞ: İNSANLIĞIN BEŞİNCİ ZİNDANI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

YAKUP ERTÜRK
228129002

DANIŞMAN: DOÇ. DR. ESRA ÇİZMECİ ÜMİT

YALOVA
EYLÜL 2024

ETİK BEYAN

Yalova Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kuralları'na uygun olarak hazırladığım “Ali Şeriatî'nin Fikirleri Doğrultusunda Sosyal Medyaya Felsefi Bir Bakış: İnsanın Beşinci Zindanı” başlıklı bu tez çalışmada; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir, aksinin tespiti halinde doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi taahhüt ve beyan ederim.

Yakup ERTÜRK

ÖNSÖZ

Yüksek lisans eğitimim boyunca benden yardımlarını esirgemeyen, akademik anlamda bana her zaman destek olan ve doğru yolu gösteren sayın danışman hocam Doç. Dr. Esra Çizmeci Ümit'e teşekkür ederim. Her zaman yanımda olduğu ve benden desteğini hiçbir zaman esirgemediği için sevgili eşim Esra Aktaş Ertürk'e, varlıklarıyla hayatıma anlam kazandıran kızım Serra Ertürk ile oğlum Ahmet Kayra Ertürk'e, babam Muhammet Cihaner Ertürk'e, annem Hava Ertürk'e ve kardeşim Yusuf İslam Ertürk'e, teşekkür ederim. Ayrıca kitap okumalarımnda yoldaşlığını uzun yıllardır gördüğüm ve fikirlerimizi birbirimizle rahatça paylaşabildiğimiz kıymetli dostum eğitimci yazar Sait Çamlıca'ya ve tez çalışmamda desteğini esirgemeyen değerli dostum Cemal Göçmen'e teşekkür ederim.

Eylül – 2024

Yakup ERTÜRK

İÇİNDEKİLER

ETİK BEYAN.....	i
ÖNSÖZ.....	ii
İÇİNDEKİLER.....	iii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	vi
TABLolar LİSTESİ.....	vii
ÖZET.....	viii
ABSTRACT.....	ix
1. GİRİŞ.....	1
2.İNSANDA İRADE VE ÖZGÜRLÜK.....	4
2.1.İnsanın Tanımı.....	4
2.2.Platon'da İrade.....	8
2.3.Aristoteles'te İrade.....	9
2.4.Cicero'ya Göre İrade.....	11
2.5.Farabi'de İrade.....	12
2.6.İbni Haldun'a Göre İrade.....	12
2.7.Descartes'a Göre İrade.....	14
2.8.David Hume'a Göre İrade.....	14
2.9.Spinoza ve Nadler'de İrade.....	15
2.10.Nurettin Topçu'ya Göre İrade.....	17
2.11.Sartre'da İrade.....	20
2.12.Albert Camus'da İrade.....	22
2.13.Nietzsche'de İrade.....	23
2.14.Arthur Schopenhauer'da İrade.....	24
2.15.Jules Payot'a Göre İrade.....	26
2.16.Ethem Bakar'da İrade.....	27
2.17.Erich Fromm'da İrade ve Özgürlük.....	29
2.18.Alfred Adler'de İrade ve Özgürlük.....	30
2.19.Joseph Murphy'de İrade.....	31
2.20.Berger ve Luckman'da İrade ve Özgürlük.....	32
2.21.Freud'da İrade ve Özgürlük.....	33
3.ALİ ŞERİATİ'DE İRADE VE İNSANIN DÖRT ZİNDANI.....	34
3.1.Ali Şeriati'nin Yaşamı ve Fikir Dünyası.....	34
3.2.Ali Şeriati'de İrade ve Özgürlük.....	34
3.3.Ali Şeriati'de İnsanın Dört Zindanı.....	36

3.3.1.Tabiatın belirleyiciliği.....	38
3.3.2.Tarihin belirleyiciliği	38
3.3.3.Toplumun belirleyiciliği	39
3.3.4.Kendi kendisini belirleme	40
4.KÜRESELLEŞME, YENİ MEDYA VE SOSYAL MEDYA	42
4.1.İnsanın Diğerlerine/Dünyaya Bağlantılılığını Artıran Küreselleşme Olgusu.....	42
4.2.Küreselleşmenin İnsanı “Boğan” Yeni Medya Boyutu	46
4.3.Küreselleşen Çağın Gözde Araçları Yeni Medyanın Tarihsel Arka Planı	48
4.4.Yeni Medyanın Kuşatıcı Mecrası: Sosyal Medya	57
4.5. Sosyal Medya Çağında Enformasyona Boğulmuş İnsan	65
4.6.Sosyal Medya Çağında Gözetlenen İnsan.....	68
4.7.İnsanlığın Beşinci Zindanı Sosyal Medya Bağlamında Yeni Kavramlar: E- Mahkûm ve E- Zindan.....	80
5.SOSYAL MEDYA KUŞATMASINDAKİ İNSAN HAYATINA DAİR İNCELEME	84
5.1. Araştırmanın Konusu	84
5.2.Araştırmanın Problemi.....	84
5.3.Araştırmanın Literatüre Katkısı	84
5.4.Araştırmanın Yöntemi	85
5.4.2.İnsanın Tanımı ve Diğer Canlılardan Ayrıştığı Ana Noktalar.....	86
5.4.3.İnsanın Özgür İradesi ve Onu Etkileyen Faktörler	88
5.4.4.Sosyal Medyanın Tanımı	89
5.4.5.Sosyal Medyasız Bir Hayatı Düşünmek	91
5.5.Sosyal Medya Mahkûmiyeti	93
5.5.1.Sosyal Medya Özgür müdür?.....	93
5.5.2.Sosyal Medya Kullanımında İrade Sorunu: Akışa Kapılmak.....	94
5.5.3.Sosyal Medyaya Mecbur Olmak.....	96
5.5.4.WhatsApp Mahkûmiyeti:.....	98
5.5.5.Sosyal Medyaya Mecburiyetin Çarpıcı Sonucu: E-Zindan:	98
6.SONUÇ	100
KAYNAKÇA	104
EKLER	108
Ek 1: Tez Çalışması Yarı Yapılandırılmış Derinlemesine Görüşme Formu	108
Ek 2: Katılımcı 1	109
Ek 3: Katılımcı 2.....	111
Ek 4: Katılımcı 3.....	114

Ek 5: Katılımcı 4.....	117
Ek 6: Katılımcı 5.....	120
Ek 7: Katılımcı 6.....	123
Ek 8: Katılımcı 7.....	125
Ek 9: Katılımcı 8.....	127
Ek 10: Katılımcı 9.....	129
Ek 11: Katılımcı 10.....	131
Ek 12: Katılımcı 11.....	134
Ek 13: Katılımcı 12.....	136
Ek 14: Katılımcı 13.....	139
Ek 15: Katılımcı 14.....	142
Ek 16: Katılımcı 15.....	144
ÖZGEÇMİŞ	148
TEZDEN TÜRETİLEN YAYIN VE ESERLER.....	148

KISALTMALAR LİSTESİ

Bkz.	: Bakınız
Çev.	: Çevirmen
Ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
TDK	: Türk Dil Kurumu
Vb.	: Ve benzeri
Vd.	: Ve diğerleri
Vs.	: Vesaire

TABLULAR LİSTESİ

Tablo 5.4.1. : Katılımcıların Demografik Özellikleri.....	86
Tablo 5.4.2. : İnsan nedir? İnsanı diğer canlılardan ayıran özellikleri nelerdir?.....	87
Tablo 5.4.3. : İnsan özgür müdür? İnsanın iradesini etkileyen faktörler nelerdir?	88
Tablo 5.4.4. : Sosyal medya sizin için ne anlam ifade ediyor?	90
Tablo 5.4.5. : Sosyal medyasız bir hayatı düşünebiliyor musunuz?	92
Tablo 5.5.1. : Sosyal medya özgürlük sağlıyor mu?	93

ALİ ŞERİATİ'NİN FİKİRLERİ DOĞRULTUSUNDA SOSYAL MEDYAYA FELSEFİ BİR BAKIŞ: İNSANLIĞIN BEŞİNCİ ZINDANI

ÖZET

İnsan, varoluşu itibariyle hem bireysel hem de toplumsal yönü olan ve bu iki yönünün birbirine bağımlılığını kendi yaşam pratiğinde ortaya koyan bir canlıdır. Karşılaştığı her olay ve durumda seçimlerini özgür iradesiyle yaptığını düşünen insan, esas itibariyle yaşamı boyunca karşılaştığı her olay ve durumda tercihlerini ortaya koyarken belli başlı unsurların etkisi altındadır. Yaşam koşullarının kendisine dayattığı psikoloji içerisinde, insanın salt kendi seçimlerinin olup olmadığı konusu tartışmalı bir konudur. Yapısı itibariyle de zayıflıkları olan insan, içerisine doğduğu dünyada hem çevresel hem de sosyal faktörlerin etkisi altında kalmaktadır. Ali Şeriatî, insanoğlunun hayatında dört belirleyici unsur olduğunu ileri sürerek; tabiatın belirleyiciliği, tarihin belirleyiciliği, toplumun belirleyiciliği ve insanın kendi belirleyiciliği şeklinde kategorize ettiği bu dört unsuru “zindan” benzetmesi ile literatüre kazandırmıştır. İnsanoğlu, tarih boyunca yaşanan, kırılma noktaları olarak değerlendirilebilecek bütün gelişmelerden olumlu ya da olumsuz biçimde mutlaka etkilenmiştir. Bu çalışmanın amacı Ali Şeriatî'nin ileri sürdüğü bu dört unsura ek olarak, gelişen teknoloji sonrası yaşanan dijital devrimin bireyler ve toplumlar üzerindeki etkisini ele alıp beşinci belirleyici unsur olarak sosyal medyayı ortaya koymaktır. Çalışma literatür taraması yapılarak ve yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşme yöntemi kullanılarak yapılan araştırma sonucunda oluşturulmuştur. Çalışma sonucunda bireyler ve toplumlar üzerindeki etkisiyle sosyal medyanın beşinci belirleyici unsur olarak ortaya konulabileceği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Ali Şeriatî, Sosyal medya, Zindan, Felsefi bakış

A PHILOSOPHICAL LOOK AT SOCIAL MEDIA IN ACCORDANCE WITH ALI SHARIATI'S IDEAS: THE FIFTH DUNGEON OF HUMANITY

ABSTRACT

Human beings are creatures that have both individual and social aspects in their existence and reveal the interdependence of these two aspects in their own life practice. A person who thinks that he makes his choices with his free will in every event and situation he encounters is essentially under the influence of certain factors while expressing his choices in every event and situation he encounters throughout his life. It is a controversial issue whether a person has only his own choices within the psychology imposed on him by his living conditions. Human beings, who have inherent weaknesses, are under the influence of both environmental and social factors in the world they are born into. Ali Shariati argues that there are four determining elements in the life of human beings; He introduced these four elements, which he categorized as the determination of nature, the determination of history, the determination of society and the determination of man himself, into the literature with the analogy of "dungeon". Human beings have been affected, positively or negatively, by all the developments throughout history that can be considered as breaking points. The aim of this study, in addition to these four elements put forward by Ali Shariati, is to discuss the impact of the digital revolution after the developing technology on individuals and societies and to reveal social media as the fifth determining factor. The study was created as a result of research conducted by scanning the literature and using the semi-structured in-depth interview method. As a result of the study, it was seen that social media can be put forward as the fifth determining factor with its impact on individuals and societies.

Keywords: Ali Shariati, Social media, Dungeon, Philosophical view

1. GİRİŞ

Düşünce tarihi boyunca insan, insanın yapısal özellikleri ve insanın ruhsal dünyası araştırılmış ve tartışılmıştır. Tarih boyunca insan, içinde yaşadığı doğayı, evreni anlamlandırmaya çalıştığı gibi kendisini de anlamaya, kendi özelliklerini öğrenmeye ve bütünüyle kendi dünyasını keşfetmeye çalışmıştır. Dış dünyada olup biteni merak eden insan, iç dünyasını ve dış dünyada olup bitenin kendi iç dünyasına etkilerini de sorgulamış, aynı zamanda bu etkilerin toplumsal yaşamda nasıl karşılık bulduğunu da merak etmiştir. İnsanın anlam arayışı insanlık tarihinin en eski arayışıdır. Bu bağlamda, anlam arayışında olan insanın, kendisine dair merak ettiği önemli konulardan birisi de hem siyasal hem de sosyal anlamıyla özgürlüktür. Bilgisi, bunun yanında kırgınlıkları, sevinçleri, tutkuları ve eğilimleri olan yani bilgisi ve duygusu olan insan, bizatihi içerisinde doğduğu ve yaşadığı dünyadan ve çevresinden bağımsız ve bütün seçimlerinde tam anlamıyla özgür müdür? Düşünce dünyasının bu kadim sorusunun, yine düşünce dünyasında yer edinmiş filozofların, düşünürlerin fikirlerinden yola çıkarak cevaplamaya çalışılacağı ve sonrasında İranlı düşünür Ali Şeriatî'nin beşer ve insan ayrımının yani insan tanımlamasının ele alınacağı bu çalışmanın odak noktası; İranlı düşünür Ali Şeriatî'nin İnsanın Dört Zindanı olarak tanımladığı, insanın iradesine ve özgürlüğüne müdahale eden faktörlerle bağlantılı olarak dijital çağda insanın iradesi ve özgürlüğüne yeni bir müdahale olup olmadığıdır.

Çalışmada insanın iradesi ve özgürlüğü, teknolojinin ilerlemesi ve hızla gelişimi sonucunda yaşanan dijital dönemin etkileri açısından ele alınmış ve dijital çağın insanın iradesine ve özgür seçimlerine müdahalesi olup olmadığı tartışılmıştır. Çalışmanın giriş bölümünün ardından ikinci bölümünde insanın iradesi ve özgürlüğü konusunda filozofların görüşlerine yer verilecek, insanın özgürlüğü konusu geniş bir biçimde ele alınmıştır. Üçüncü bölümde İranlı düşünür Ali Şeriatî'nin beşer ve insan ayrımından, insanı tanımlamasından yola çıkılarak Şeriatî'nin “insanın dört zindanı” fikri ortaya konulmuştur. Çalışmanın dördüncü bölümünde gelişen teknoloji ve hızla değişen dünya ve sosyal hayat bağlamında küreselleşme, yeni medya ve sosyal medya kavramları incelenmiş, yeni medya ve sosyal medyanın tarihsel arka planı aktarılmış ve dijital dönemin insanın bireysel ve toplumsal yaşantısına olan etkileri ayrıntılı bir biçimde ele alınmıştır. Çalışmanın beşinci bölümünde ise literatür taraması yapılan tez konusuyla ilgili yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşme yöntemiyle gerçekleştirilen araştırmanın analizi ortaya konulmuştur. Araştırmada katılımcılara yöneltilen sorular, tez çalışması akışına uygun bir biçimde sıralanmıştır. Öncelikle insanın tanımına ve onun diğer canlılardan ayrılan özelliklerine yönelik sorular sorulmuş, sonrasında insanın

iradesi ve özgürlüğü konusunda sorulara yer verilmiştir. Genel olarak insanın tanımı ve özgür iradesi konusunda katılımcıların fikirleri alındıktan sonra, katılımcılar açısından sosyal medyanın neyi ifade ettiği sorusuyla tezin ana konusunda sorularla katılımcı görüşleri ortaya konulmuştur. Sosyal medyanın kavramsal karşılığının yanı sıra katılımcılar açısından sosyal medyanın bir özgürlük alanı olup olmadığı, sosyal medyanın insanın iradesine etkisinin olup olmadığı ya da ne derece olduğu, sosyal medyadan vazgeçilip vazgeçilemeyeceği konularında sorular yöneltilmiştir. Yöneltilen sorulara verilen cevaplar ışığında, katılımcıların insan ve sosyal medya ilişkisine dair görüşleri betimleyici tematik analiz yöntemiyle analiz edilmiştir. Yapılan analizde, katılımcıların sorulara verdikleri cevapların satır araları derinlemesine değerlendirilerek sosyal medyanın insan hayatındaki yeri ve etkisi ortaya konulmuştur. Sonuç bölümünde ise İranlı düşünür Ali Şeriati'nin İnsanın Dört Zindanı fikri temelinde genel olarak insanın iradesini ve özgürlüğünün inceleneceği bu çalışmada odak noktası itibariyle dijital çağda insanın karşı karşıya kaldığı etkiler konu edinilecektir. Bu bağlamda altı bölümden oluşan bu tez çalışmasının sonucunda dijital dünyanın insanın özgürlüğüne olan etkisi bütün yönleriyle incelenip tartışılmış ve varılan sonuç ortaya konmuştur.

2.İNSANDA İRADE VE ÖZGÜRLÜK

2.1.İnsanın Tanımı

Tarih boyunca insana dair pek çok açıklama ve yorum yapılmıştır. “İnsan nedir?” diye sorulduğunda cevabı aranan şey tam olarak nedir? diye düşünmek gerekmektedir. Wilson, Geertz, Sartre ve pek çok düşünürün yanıtını aradığı soru incelendiğinde dikkat çekici bir gerçek olarak; hiçbirinin –biyolog olan Wilson’un bile- “İnsan nedir?” sorusunu “Oksijen nedir?” ya da “Zürafa nedir?” şeklindeki sorular gibi ele almadıkları ortaya çıkmaktadır. Her birinin “İnsan nedir?” sorusunu beklentilerimizle ilgili bir soru olarak algıladığı, bu bakımdan sadece beynin ya da toplumun yapısı hakkında değil, aynı zamanda bu yapıların insan davranışlarına etkisi ve kendimizle ne yapmamız gerektiği ile ilgili bir soru olarak ele aldıkları görülmektedir. Soru bu şekilde ele alındığında Kant’ın; “*İnsanın en büyük meselesi ... insan olmak için ne yapması gerektiğini doğru anlamaktır*” ifadesinin merkezi bir soru olduğu anlaşılmaktadır.¹ İnsanı bütüncül bir şekilde tanımlamak; insanoğlunun inanç, felsefe ve bilim hayatının temel noktalarından biri olmuştur. Mevlâna’nın fil hikâyesindeki gibi; bilim adamları ve filozoflar gördükleri kısımları tam ve bütün olarak değerlendirdikleri için tarih içerisinde insanı eksik tanımlayan birçok ekol ortaya çıkmıştır.² Öncelikle insanın sözlük tanımını ifade etmek yerinde olacaktır. Sözlükte, insan: “*Toplum hâlinde bir kültür çevresinde yaşayan, düşünme ve konuşma yeteneği olan, evreni bütün olarak kavrayabilen, bulguları sonucunda değiştirebilen ve biçimlendirebilen canlı; adam, âdem, âdemoğlu, insanoğlu, kişiöğlü, beniâdem, benibeşer, fâni, in*”; mecaz anlamıyla da “*Huy ve ahlak yönünden üstün nitelikli kimse; adam*”³ şeklinde açıklanmıştır.

Ali Şeriatî, insanı bir var olan tanımından çok varlığının sonrasında oluşma, olma süreci içerisinde olan yönüyle ele almakta; onun toplumsal bütünden ayrılamaz bir parçayken, bir dünya görüşü ve bilinç içerisinde gelişip hassaslaşarak kendisini anladığını ifade etmektedir.⁴ İnsanın doğası gereği sürü halinde yaşayan politik bir hayvan olduğunu ve ona politik bir hayvan olabilmesi için bütün hayvanlardan farklı olarak konuşma yeteneği verildiğini söyleyen Aristoteles; insan ve diğer hayvanlar arasındaki en belirgin farkın doğru ve yanlış, iyi ve kötüyü ayıt etme yeteneği olduğunu, insanın gelişimini tamamlaması halinde diğer hayvanların en iyisi olacağını düşünmektedir.⁵ Bununla birlikte Aristoteles insan türünü, bilen

¹ Patrick R. Frierson, *Kant’ın Soruları İnsan Nedir?*, çev. Nergis Tanç (İstanbul: İz Yayıncılık, 2023), 18.

² İsmail Acarkan, *Kişiliğin Dna’sı* (İstanbul: Kurtuba Kitap, 2021). 13.

³ TDK., “İnsan.”, 23 Ocak 2024’de erişildi, <https://sozluk.gov.tr/>

⁴ Ali Şeriatî, *Muhtelif Eserleri-I*, çev. Kenan Çamurcu (Ankara: Fecr Yayınları, 2018), 143.

⁵ Aristoteles, *Politika*, çev. Furkan Akderin (İstanbul: Say Yayınları, 2018) 26-27.

ve bilgiye sahip olan bir hayvan türü olarak tanımlamaktadır.⁶ İnsanın maddi ve manevi olan iki yönlülüğüne Türk felsefeci Ş. Teoman Duralı da; “*Beşer, dünyaya geldiğinde içinde yaşadığı toplumda fiile dönüşüp insan olur*” ifadesiyle vurgu yapmaktadır. Ona göre insanın bireyliği başka hiçbir canlıda görülmeyen “ben” biçiminde ortaya çıkmaktadır. İnsandaki “ben” Duralı’ya göre bir dirim birimi (Fr unité biotique) değil, anlama gücünün verisidir. Bu bağlamda maddi değil, manevi temellidir. Ona göre insan, bedenini duyumlayan beşerden, kendini anlayan ve başkalarından farklılığını ayırt edebilen insana ulaşmaktadır. Bu bakımdan ilkin duyumlayan/hisseden, sonrasında anlayarak kendisini başkalarından ayırabilen insanın temel varlık birimi ‘ben’idir.⁷

İnsanın bir bütün olduğunu ve parçalara ayrılamayacağını savunan Alexis Carrel, insanı ayrı biçimlerde görünen bir elektrik lambasına, bir termometreye, bir voltmetreye ve bir fotoğraf camına benzetmekte, onun bütünlüğünün içinde farklı görünüşler arz ettiğini ifade etmektedir. İnsanın hem duyu organlarıyla hem de fenni aletler yardımıyla sezilebildiğini ifade eden Carrel, onun faaliyetlerinin araştırma aletlerine göre fizik, fizyolojik ya da psikolojik olarak görüldüğünü ifade etmektedir. Bu bakımdan Carrel’e göre insan ve onu tanımak çok yönlülük arz etmektedir.⁸ İnsanın eğitime ihtiyaç duyan tek varlık olduğunu düşünen Immanuel Kant, insanın ancak eğitimle insan olabileceğini ve eğitimin kendisini oluşturduğu şey ne ise insanın o olduğunu belirtmektedir.⁹

Ali Şeriatî ise insanı; “*İnsan, düşünen/konuşan hayvandır*” şeklinde açıklayan Aristo’nun; “*İnsan, siyasal hayvandır*” tanımını yapan Eflâtun’un ve “*İnsan, şekil yapan bir hayvandır*” ifadesini kullanan din bilimci Müller’in bu tariflerini ele alıp onları eksik bulduğunu söylemektedir. Şeriatî, ele aldığı tariflere karşın insanı; “*İnsan, ütöplast, mutaassıp, siyasal, isyan eden, yaratan, meşguliyet arayan, çeşitlilik arayan ve bekleyen bir hayvandır*” şeklinde tanımlayarak daha geniş bir çerçeve çizmektedir.¹⁰ Ütöplast insan hem tarihsel hem de modern biçimde daima aşkın olanı meydana getiren ve aşkın olana istek duyan insan demektir. Mutaassıp insan, taassup duygusunu taşıyan, yani hemfikir olduğu gruba şiddetli ve kuvvetli bir biçimde bağlanan insandır. Şeriatî’ye göre taassup, asil bir insani özelliktir. İnsan siyasaldır; çünkü içinde bulunduğu çevre, toplum, ortak kader, ortak sorunlar ve insanın içerisinde var olduğu toplumda ortak toplum hayatıyla ilgili bilinçli bir varlıktır. İnsanın en açık özelliklerinden biri de isyancı olmasıdır. İsyan özelliğini insanın en değerli

⁶ Aristoteles, *Ruh Üzerine*, çev. Ömer Aygün ve Y. Gurur Sev (İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2021), 117.

⁷ Ş. Teoman Duralı, *Sorun Nedir? Felsefe-Bilim Düşünüşü* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2021), 60.

⁸ Alexis Carrel, *İnsan Denen Meçhul*, çev. Fatma Zehra Bayrak (İstanbul: Hayat Yayınları, 2022), 43.

⁹ Immanuel Kant, *Eğitim Üzerine*, çev. Ahmet Aydoğan (İstanbul: Say Yayınları, 2020), 31-35.

¹⁰ Ali Şeriatî, *Kendisi Olmayan İnsan*, çev. Ejder Okumuş (Ankara: Fecr Yayınları, 2022), 18.

özelliklerinden biri olarak kabul eden Şeriatî, bütün din ve felsefelerde insanın isyancı niteliğinin vurgulandığını belirterek modern medeniyetin insanın isyan yeteneğini ufalayıp onu tüketim kölesi haline getirdiğini ifade etmektedir. İnsan yaratıcıdır. İnsanın yaratıcılığı ve isyanı onun özgürlük ve iradesi demektir, insanın başkaldırı ve farklılık arayışı şeklinde ortaya çıkan bu bağımsızlık ve yaratıcılık duygusu, hem sanatı hem de tekniği ortaya çıkarmaktadır. İnsanın çeşitlenme eğilimi vardır, insani yapıların renk ve üsluplarının değişimleri bunu göstermektedir. İnsan bekleyendir. İnsanlar, altın çağ ile aralarında çok uzak bir mesafe olduğuna inanırlar. Örneğin Sümerler, her zaman Nuh Tufanı'ndan önceki altın çağ olarak gördükleri dönemin özlemini duymuşlar ve geleceğe yöneldiklerinde perişanlığa yaklaştıklarına inanmışlardır. Bu, tarihteki bütün felsefelerin yolu olmuştur. Şimdiki zamandan hoşnutsuzluk, bekleyişi meydana getirmiştir. Öyleyse insan bekleyen bir varlıktır ve insan hayatında iki önemli nokta vardır: Biri, geçmiş açısından en uzak dönem, diğeri de gelecek açısından en uzak dönemdir. İnsan bu iki dönemi de beklemektedir. Yani bütün insanlar kurtuluş beklentisi içindedirler.¹¹ İnsanı diğer varlıklardan ayıran en temel çerçeve, bir bitkinin var olması için Evren'in var olmasının zorunluluğu gibi insanın var olabilmesi için yalnızca Evren'in değil hayatın da var olması zorunluluğudur; çünkü şey tabiata doğarken insan hayata doğmaktadır. Bu bağlamda insan, tabiata bağlı beşeriyetin yanında, metafizik bir varlıktır.¹²

“İnsanın Anlam Arayışı” isimli kitabında, Viktor E. Frankl; “insan varoluşunun öz aşkınlığı” olarak isimlendirdiği görüşünü açıklarken insanın sorumlu olduğunu ve hayatın potansiyel anlamını gerçekleştirmek zorunda olduğunu söylemekte ve hayatın anlamının kapalı bir sistemmişçesine kendi içinde olmadığını dünyada keşfedileceğini vurgulamaktadır. İnsan olmanın daima kendinden başka bir kişi ya da şeye işaret ettiğini belirten Frankl, kişinin hizmet edecek amaca ya da âşık olduğu kişiye kendini adayarak kendisini gerçekleştirebileceğini söylemektedir.¹³ Şeriatî'ye göre insan ve doğa, üzerinde herhangi bir şüphe duyulmayacak olan iki temel konudur. Bu iki konuyu ve birbirleriyle olan ilişkilerini, insanın yaşamını irdelemek için tarihte din veya felsefe adıyla ya da çeşitli insanî düşünce ve pratik dallarıyla ortaya konulmuş ekollerin hepsini incelemek gerekmektedir. Bunların tamamı incelendiği zaman üç temel akıma ulaşılmaktadır. Biri irfan/tasavvuf, ikincisi eşitlik, üçüncüsü de özgürlüktür. Odak noktasına irfan kavramını koyan Şeriatî, onun genel olarak Doğu'da da Batı'da da hep var olduğunu, ancak Doğu'dan çıktığının söylenme sebebinin

¹¹ Ali Şeriatî, *Kendisi Olmayan İnsan*, çev. Ejder Okumuş (Ankara: Fecr Yayınları, 2022), 19-21.

¹² İhsan Fazlıoğlu, *Kendini Aramak* (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2021), 9.

¹³ Viktor E. Frankl, *İnsanın Anlam Arayışı*, çev. Tanju Tatlı (Ankara: Phoenix Yayınevi, 2021), 108.

medeniyetin Doğu'da başlaması olduğunu ifade etmektedir. Ali Şeriatî, irfanın insan fitratının bir parçası olduğunu belirtmektedir. Öyle ki maddeci olması sebebiyle çalışmaları tenkit edilen Darwin'in dahi insanın maneviyatının en büyük ispatlayıcısı olduğunu ve O'nun bilimsel bir dille aslında; "*Evrîm, insan dışında, yani bitkiler ve hayvanlarda maddî, fizyolojik ve bedensel bir şekilde olmuştur. Bitkiler yayılıp gelişmiş sonra da amipler ve hayvanlar meydana gelmişlerdir. Her tür, kendisinden daha mükemmel türe dönüşmüştür. O zaman en mükemmel hayvan olan ilk insan, gelişmiş, evrim geçirmiş ve sözgelimi, el ayasının kıl ve tüyleri dökülmüş, alnı genişlemiş, çenesi geri gitmiş, kuyruğu düşmüş, ayaklarının üzerinde durmuş ve insan meydana gelmiştir*" dediğinin altını çizmektedir. Şeriatî, insanın evriminin bedensel olarak değil, içinde ve anlam dünyasında devam edeceğini söylemekte ve insanı şekil olarak maymuna benzeyen bir insan olan kendisinden önceki hayvandan ayıran noktanın irfanî duygunun ortaya çıkması olduğunu, insanî aşamanın irfanî hissiyatla başladığını belirtmektedir.¹⁴

Şeriatî, doğanın hayvanın ihtiyacını karşılayacak biçimde yaratıldığının altını çizerek, doğada meydana gelmiş olan insanın, insan ve hayvanın ortak evi olan doğada gideremediği ihtiyaçları olduğunu vurgulamakta ve bu eksiklikten dolayı insanın dünyaya yabancılaşmakta ve kendini gurbette hissettiğini söylemektedir. Sonuç olarak Şeriatî, yaşadığı dünyaya yabancılaşan insanın, içine düştüğü gurbet hissini önlemek amacıyla burası olmayan bir dünyaya yöneldiğini belirtmektedir. Burası olmayan dünyayı "gayb" kavramıyla açıklayan Şeriatî, irfanın, gaybı keşfetmek olduğunu ve bunun insanın fitratının tecellisi olduğunu ileri sürmektedir.¹⁵

Ali Şeriatî'ye göre insanın iki yönü vardır. Birincisi evrimsel olarak 500.000 yıllık geçmişi olan beşer yönü, ikincisi ise insan olmak bakımından, "olmak"ta olan gerçek yönüdür.¹⁶ İnsan, tarih boyunca var olan dinlere, ahlâka ve edebiyata bakıldığında felsefî açıdan kendisini aşan yüce değerlerin peşindedir. İnsanın doğasında onun sürekli ihtiyaç duyduğu ve kendi dünyasında bulamadığı aşkın ve mutlak kavramlar vardır. Bu bakımdan insanda yaşadığı dünyadan farklı ve nerede olduğunu bilemediği bir yere yönelme duygusu mevcuttur.¹⁷ Farabî, "Mutluluğun Kazanılması" isimli eserinde insanın mükemmelliğe ulaşmasının diğer birçok insanın yardımıyla olabileceğini söylemekte, her insanın yaratılışından gelen ve gerçekleştirmek zorunda olduğu şeylerle ilgili başka insanlarla birlikte

¹⁴ Ali Şeriatî, *Kendini Devrimci Yetiştirmek*, çev. Ejder Okumuş (Ankara: Fecr Yayınları, 2023) 53-54.

¹⁵ Şeriatî, *Kendini Devrimci Yetiştirmek*, 55.

¹⁶ Ali Şeriatî, *Sanat*, çev. Ejder Okumuş, Sait Okumuş ve Şamil Öçal (Ankara: Fecr Yayınları, 2018), 22.

¹⁷ Şeriatî, *Sanat*, 56.

hareket etme zorunluluğu bulunduğunu ve bunun her insan için geçerli olduğunu dile getirmektedir. Ona göre insanın mükemmelliğe bir nebze olsun ulaşabilmesinin yolu, her insanın diğer insanlarla ilişki kurmasından, onlarla bir arada olmasından geçmektedir; bu bağlamda Farabî'ye göre insan denen hayvanda doğuştan gelen korunaklı yer arama ve kendi türüyle birlikte yaşama özelliği mevcuttur ve bunun sonucu olarak Farabî, insanı toplumsal hayvan ve siyasal hayvan olarak tanımlamaktadır.¹⁸ Bunun yanı sıra Farabî, "İdeal Devlet" isimli eserinde Ay altı cisimleri sıralarken dil ve düşünce sahibi olmayan hayvanlar ve dil ve düşünce sahibi olan hayvanlar ayrımı yaparak insanı dil ve düşünce sahibi hayvan olarak da tanımlamaktadır.¹⁹ İnsan, olmak halinde çelişkili bir varlıktır; bir taraftan tabiatın en aşağı tabakasındadır, diğer taraftan tabiatın bütününden daha üstündür. Maddi boyutuyla aşağı tabakada olan insan manevi boyutuyla tanrısal bir öz bilince sahip olması bakımından en üst tabakadadır.²⁰ "Nefs ve Akıl Risalesi" isimli eserinde İbn Miskeveyh, insanın hayvan ile arasındaki farkın fikir ve ayırıştırma gücü olduğunu ve bu gücün insanı başkasına karşı üstün kıldığını belirtmekte ve insanın bütün iyi şeylere bu özellikleri sebebiyle yöneleceğini ifade etmektedir. Hatta insan, ona göre şeylerin iyisini ve kötüsünü, sözlerin doğrusunu ve yanlışını, inançların hakkını ve batılını bu özellik sayesinde ayırt etmektedir.²¹

Şeriatî'ye göre insan, Allah'ın sıfatlarının kendisini gösterdiği bir kudrettir. Allah, insanı kendi suretinde, kendisinin temsilciliğini yapabilecek özellikte yaratmıştır. Ona "öz" olarak "pişmiş çamur"u seçmiştir. Bu seçim (insanın yaratılış aşamalarının anlatımı), Şeriatî'ye göre sembolik bir anlatımdır. Çamurla anlatılmak istenen sonsuz aşağılık ve kokuşmuşluk iken, ona üflenen Allah'ın ruhu ile temsil edilen de nihayetsiz azamet ve güzelliştir. İnsan bu ikisi arasında gidip gelen ve sorumlulukları olan bir varlıktır. Sosyolojik ifadeyle insan; iradesi olan, yaratma, ayırdına varma, seçme kudreti bulunan ve sorumluluğu olan bir varlıktır. Sorumluluk insanın "seçme" özgürlüğü ve iradesinin sonucudur. Birey, özgür olduğu nispette, seçme ve iradesi olduğu ölçüde ve de doğa, çevre ve kalıtım yoluyla elde ettiği şeyler, eğitim ve öğretim yoluyla onu şuursuzca etkileyen şeylere karşı başkaldırdığı ölçüde insandır.²²

2.2. Platon'da İrade

Düşünce tarihinin en eski tartışmalarından biri olan, insanın seçimleri ve özgürlüğü konusuna Antik Yunan filozofu Platon, meşhur Devlet'inin onuncu kitabında anlattığı bir mitle yer

¹⁸ Farabî, *Mutluluğun Kazanılması*, çev. Ahmet Arslan (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019), 13.

¹⁹ Farabî, *İdeal Devlet*, çev. Ahmet Arslan (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019), 35.

²⁰ Ali Şeriatî, *Medeniyet Tarihi 1*, çev. Ejder Okumuş (Ankara: Fecr Yayınları, 2023), 157.

²¹ İbn Miskeveyh, *Nefs ve Akıl Risalesi*, çev. Muhammet Ali Koca (İstanbul: Albaraka Yayınları, 2021), 38.

²² Ali Şeriatî, *İnsan*, çev. Ejder Okumuş (Ankara: Fecr Yayınları, 2020), 275-276.

vermiştir. Platon, mitte Pamphylia'dan gelen Armeios'un oğlu savaşçı Er'in başından geçenleri anlatmaktadır. Er, gözü pek bir savaşçıdır ve katıldığı bir savaşta ölmüştür. Aradan geçen on günden sonra kokuşmaya başlayan ölümler arasında, bedeni bozulmamış halde bulunup gömülmeye evine götürülmüştür. On ikinci gün, ölüsünü yakacakları sırada yiğit savaşçı Er, dirilmiştir. Dirilen yiğit savaşçı Er, öte dünyadaki gördüklerini -öte dünyadaki yargıçların da yönlendirmesiyle- dünyadaki insanlara anlatacaktır.²³ Yiğit savaşçı Er, gördüğü bütün ayrıntıları anlatmaya başlamıştır. İnsanın seçme iradesine yönelik görüşlerini Platon, mitin kahramanı Er'in şahit olduğu olaylar şeklinde şöyle anlatmıştır:

Ruhlar gelir gelmez Lakheisis'in önüne çıkmışlar. Önce bir rahip onları sıraya dizmiş, sonra Lakheisis'in dizlerinden kura sayılarını ve hayat örneklerini almış, yüksek bir kürsüye çıkıp bağırarak: Kader'in kızı bakire Lakheisis'in buyruğunu dinleyin; değişken ruhlar! Yeniden ölümlü bir hayata doğacaksınız! Bir kader perisi seçmeyecek sizi, kader perinizi siz kendiniz seçeceksiniz. Herkes kendine düşen sırayla Kader'in kendini bağlayacağı hayatı seçecek. İyiliğe gelince, onun sahibi yoktur; kim iyiliğe ne kadar verirse, o kadar iyilikten payı olur. Herkes seçtiği hayattan kendi sorumludur; Tanrı karışmaz buna.²⁴

Platon, mitin bu bölümünde seçimlerin kişilerin kendileri tarafından yapıldığını, bu seçimlerden Tanrının sorumlu tutulamayacağını, dolayısıyla kişilerin yaptıkları seçimlerin yaşamın belirleyicisi olduğunu ifade etmektedir. Platon'a göre kişiler yaşam seçimlerinin sonuçlarını yaşama zorunluluğundadırlar. Bu durumu mitin şu bölümü ortaya koymaktadır:

Rahip, kura sayılarını atarken şunları da söylemiş, öte dünya habercisine göre: "Sırası en son olan da, iyi seçmesini bilir ve iyi yaşamaya çalışırsa iyi bir durum sağlayabilir kendine. İlk seçen dikkatli davranın, son seçen korkmayın." Rahibin bu sözlerinden sonra, diyor Pamphylia'lı, kurası birinci çıkan hemen atılmış en büyük zorbalığı almış; o kadar düşünmeden, o kadar açgözlülikle saldırmış ki üstüne, seçtiği hayatın sonuçları üstünde durmaya vakit bulamamış; seçtiği hayatta kendi çocuklarını yemek ve daha başka korkunç şeyler olduğunu görmemiş. Ama sonra kaderini iyice gözden geçirince başlamış göğsünü yumruklamaya; rahibin söylediğini nasıl unuttum diye bağırıp çağırmaya.²⁵

2.3.Aristoteles'te İrade

Özgürlük ve irade; günlük hayatta insanın kendi eylemleri üzerindeki kontrolünü, onların insana bağlı olması durumunu ifade etmektedir. Yunan filozof Aristoteles, bir filozof tarafından yapılan en eski tartışmalardan biri olan eylemleri ve insanın onlar üzerindeki kontrolünü ele almıştır. Ancak o, her ne kadar insanın davranışlarını kontrol ettiğinden bahsetse de, bu konuda "eph hemin" veya kelimenin gerçek anlamıyla "bize bağlı" olduğunu belirtmiş, özgürlük için kullanılan Yunanca "eleutheria" terimini kullanmamıştır. O dönemde "eleutheria" henüz sadece siyasi tartışmalarda kullanılan, siyasi özgürlük (freedom) ya da serbestiyeti (liberty) karşılamaktadır. Bu kavram, Aristoteles'ten sonraki dönemde siyasi

²³ Platon, *Devlet*, çev. Sebahattin Eyüpoğlu ve M. Ali Cimcoz (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019), 360-61.

²⁴ Platon, *Devlet*, 363-64.

²⁵ Platon, *Devlet*, 365.

olmayan bir anlamda, insanın davranışlarının kontrolünün kendinde olduğunu ifade etmek için kullanılmaya başlanmıştır.²⁶ Öncelikle özgürlüğün, bir eylem özgürlüğü, bir şeyi yapma ya da o şeyi yapmama özgürlüğü olduğunun vurgulanması gerekmektedir. Bu vurgudan sonra özgürlüğün bir şeyi doğrudan yapmamanın bir özelliği olmadığını söylemek mümkündür. İstek ve arzular ya da duygular ele alındığında onların açıkça birer eylem olmadığı görülmektedir; bunlar, kendi başlarına düşünüldüğünde sadece insanın başına gelen veya insanın kendisini içinde bulduğu durumlardır. İstekler ve duygular ya da duyular insanın kendi bilinçli eylemleri olmaktan ziyade insanın başına gelen şeyler olmaları dolayısıyla daha pasiftirler. Ayrıca istekler ve duygular birer eylem olmadıklarından ve insanın başına gelen pasif olaylar olduklarından, doğrudan insanın kontrolü dışında kalmaktadırlar. Hangi eylemleri gerçekleştireceği, insanın kendisine bağlıyken ne istediği veya ne hissettiği doğrudan insanın kendisine bağlı değildir.²⁷ Özgürlük, her zaman eylem yoluyla –kasten yapılan ya da yapmaktan kaçınılan şeyler aracılığıyla- ve sadece eylem yoluyla hayata geçmektedir. Özgürlük ile eylem arasındaki bu sıkı bağın anlaşılması çok önemlidir; çünkü özgürlüğün neleri kapsadığını anlamak için insan eyleminin doğasını, görüldüğü kadarıyla o dolayımı anlamak gerekmektedir.²⁸ Aristoteles, aklın, ruhun irrasyonel kısmını her zaman kontrol edemediğini düşünmektedir. Ona göre insanlarda beş ahlaki kontrol seviyesi vardır: bazıları çok kötü olduğu için doğru ve yanlış ayrımını yapamaz; sonra doğru olanı yanlış değerlendirdikleri için yanlış yapan insanlar vardır, sonra neyin doğru olduğunu bilse de yanlış yapan insanlar vardır ki kötü arzuları kontrol ederek sonraki seviyeye yükselebilirler, ancak sağlıklı aklın ve gerçek erdemliliğin en üst seviyesi, kötü arzuları tamamen yok etmektir. Aristoteles'e göre birinin ne zaman kontrol sahibi olduğuna karar verme kriteri, yaptıklarından açıkça sorumlu olup olmamasıdır. Aristoteles, ruhun irrasyonel kısmının yönlendirilmesini önemli bulmaktadır. Ona göre insanın her durumda doğru duyguları hissetmesi gerekir; bu tür duygu ve davranışlar alışkanlıklar sonucunda ortaya çıktığı için çocukların duygularını uygun şekilde eğitmek gerekmektedir. Aristoteles, teorik veya felsefi bilginin bu eğitime yetmeyeceğini belirtmekte, ihtiyaç olan şeyin "pratik neden" olarak isimlendirilen sağduyu anlamına gelen "phronesis" olduğunu düşünmektedir.²⁹ Aristoteles, "Nikomakhos'a Etik" Kitabında erdem kavramını incelerken onun duygularla ve eylemlerle ilgili olduğunu söylemektedir. Ona göre, bir eylem onu yapan kimse tarafından

²⁶ Thomas Pink, *Özgür İrade: Kısa Bir Giriş*, çev. Kurtuluş Gülenç (İstanbul: Say Yayınları, 2023), 11-12.

²⁷ Pink, *Özgür İrade: Kısa Bir Giriş*, 15.

²⁸ Pink, *Özgür İrade: Kısa Bir Giriş*, 16.

²⁹ Peter Gibson, *Antik Yunan'dan Post-Modernist Döneme Kadar Felsefenin Kısa Tarihi*, çev. Nafiye Mercan (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2021), 48-49.

başlatılmadıysa ya da eylemin başlamasında hiçbir dahli yoksa o eylem zorla yapılan eylemdir. Aristoteles bu durumu bir insanın rüzgâr ya da kendisini rehin tutanlar tarafından bir yere sürüklenmesine benzetmektedir. Bir eylemin istenerek mi yoksa istenmeden mi yapıldığına eylemin yapıldığı an bakılması gerektiğini belirten Aristoteles, başlangıcı kendisinde olan eylemi yapıp yapmamanın insanın elinde olduğunu vurgulamaktadır.³⁰ Aristoteles'e göre her eylem dışardan bakınca zorlayıcıdır; çünkü bir amaç uğruna yapılmıştır. Yine ona göre başlangıcının insanın elinde olmadığı şeyler zorla yapılan eylemlerdir. Aristoteles, eylemlerin birçok farklı yönü olduğunu ifade etmekte, bilgisizlikten yapılanların her zaman istenerek yapılmadığını belirtmektedir.³¹ Aristoteles'e göre tercih denen şey erdemli olmaya daha yakındır; ona göre tercih etmek istenerek yapılan bir şey olsa da çok daha ayrıntılı bir başlıktır. Çocukların ya da hayvanların da isteyerek bir şey yapabileceklerini söyleyen Aristoteles, bu yapıp etmenin tercih sonucu olmadığını vurgulayarak, istemek ve tercih etmek arasındaki farkı ortaya koymaktadır.³² Aristoteles, tercih etmek konusunu irdelerken ayrıntılı düşünmenin insanın kendi yapabileceği eylemlerle ilgili olduğunu ve bu eylemlerin bir amacı olduğunu belirtmekte, ayrıntılı düşünme ve tercih etmenin birbirinden farklı olduğunu ifade etmektedir. Bu bağlamda Aristoteles, tercih etmenin amaca giden yolla ilgili olduğunu düşünmektedir.³³

2.4.Cicero'ya Göre İrade

Romalı devlet adamı ve düşünür Cicero, doğal ve öncül nedenlerden dolayı başka başka insanların başka başka şeylere meyilli olduklarına bağlı olarak arzu ve isteklerin doğal ve öncül nedenlerinin olmadığını söylenebileceğini ifade etmekte, çünkü diğer türlü hiçbir şeyin insanın yetkisi dâhilinde olmayacağını belirtmektedir. Ancak, Cicero bunu ifade ederken keskin ya da donuk zekâlı, güçlü ya da zayıf olmanın insanın elinde olmadığını kabul etmektedir. Cicero, oturmanın ya da yürümenin istek doğrultusunda gerçekleşmediğini düşünen birinin hangi olayın hangi olayı takip ettiğini görmemiş olacağını altını çizmekte, zeki ve budala insanların aynı şekilde öncül nedenlere bağlı doğacağını, bu durumun güçlü ve zayıf insanlar için de geçerli olduğunu vurgulamakta, ancak bu şekilde olmasının, onların oturmasının, yürümesinin ve bir şey yapmasının temel nedenlere bağlı olarak belirlenip oluşturulduğunu göstermediğini belirtmektedir.³⁴

³⁰ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, çev. Furkan Akderin (İstanbul: Say Yayınları, 2020), 55-56.

³¹ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, 57.

³² Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, 58.

³³ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, 63.

³⁴ Cicero, *Kader Üzerine*, çev. C. Cengiz Çevik (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020), 4-5.

2.5.Farabi'de İrade

Farâbi, insanın varlığa geldiğinde kendisinde ortaya çıkan ilk şeyin, kendisiyle beslendiği kuvvet yani besleyici kuvvet olduğunu söylemektedir. Farabi'ye göre ortaya çıkan ilk kuvvetten sonra; kendisi ile sıcaklık, soğukluk ve benzerleri gibi dokunma ile ilgili nesnelere (malmûs) duyduğu kuvvet, kendisi ile sesleri duyduğu kuvvet, kendisi ile renk ve ışıklar gibi bütün görülen şeyleri duyduğu kuvvet ortaya çıkmaktadır. Ona göre, duyularla (havâs) birlikte duyulan şeyleri isteme ya da onlardan kaçınma yönünde bir arzu uyandıran (nuzû') kuvveti de doğmaktadır.³⁵ Farabi'nin tespitine göre, irade: duyuşsal algı, tahayyül veya akılsal kuvvetle idrak edilen bir şeyden meydana gelen ve ona yönelen arzu ve bu şeyin kabul mü yoksa ret mi edilmesi gerektiği konusunda karar vermektir. Ona göre irade, bir şeyi bilmeye veya bedeninin tümü ya da onun bir organı ile bir şeyi yapmaya yönelebilir. Bu yönelimi sağlayan yalnızca yönetici irade kuvvetidir. Farabi, bedensel fiillerin bu yönetici irade kuvvetine hizmet eden kuvvetlerle gerçekleştiğini ifade etmekte, bu kuvvetlerin bedeninin fiilleri için tahsis edilen kısımlarına dağılmış olduğunu söylemektedir. Bu kuvvetlerin bazısının sinirler ve kaslar olduğunu ve bunların insan ve hayvanların kendileri ile arzu ettikleri eylemleri gerçekleştirdikleri organların içinde olduğunu vurgulayan Farâbi, bu organların eller, ayaklar ve bedeninin irade ile hareket ettirilen diğer kısımları olduğunu belirtmekte ve bunların kalpte bulunan amir irade kuvvetinin aletleri olduğunu altını çizmektedir.³⁶ Farâbi, "İlimlerin Sayımı" kitabında siyaset ilmini; "*İradi fiiller ve iradi hayat tarzlarının çeşitlerini, bu fiiller ve hayat tarzlarının kendilerinden doğduğu yetiler, huylar, karakterler ve özellikleri, onların kendileri için icra edildikleri amaçları, insanda var olmaları gerektiği biçimde bulunmaları için nasıl düzenlenmeleri gerektiğini ve onları korumanın yollarını araştırır ve fiillerin uğruna icra edildiği hayat tarzlarının hayata geçirilme amaçları arasında ayırım yapar*" şeklinde açıklamakta ve iradi fiillerin kaynaklarının yetiler, huylar, karakterler ve özellikler olduğunu işaret etmektedir.³⁷

2.6.İbni Haldun'a Göre İrade

Kapsayıcı bir bakış açısıyla sosyal hayatı, toplumu ve toplum hayatını ifade ederken "umran" kavramını kullanan İbn Haldun, bu kavram bakımından en mutedil olan iklim ve toplumları açıklarken güneyde ekvator'dan başlayıp peş peşe kuzeye doğru giden yedi iklimden dördüncü iklimin umran bakımından en mutedili olduğunu ifade etmektedir. Bunun civarında bulunan

³⁵ Farabi, *İdeal Devlet*, çev. Ahmet Arslan (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019), 65.

³⁶ Farabi, *İdeal Devlet*, 67.

³⁷ Farabi, *İlimlerin Sayımı*, çev. Ahmet Arslan (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019), 49.

yani kuzey ve güney taraflarında bitişik olanların, üçüncü ve beşinci iklim bölgelerinin itidale çok yakın olduklarını, bu iki iklimi takip eden güneydeki ikinci iklim ile kuzeydeki altıncı iklimin ölçüden ve normalden uzak olduğunu dile getirmekte, güneydeki birinci iklim ile kuzeydeki yedinci iklimin ise ölçüden çok fazla uzak olduğunu altını çizmektedir. Bundan dolayı ilimlerin, sanatların, binaların, yiyecekler ve yiyeceklerin, meyvelerin, hayvanların ve canlıların ortadaki üç iklimde, üçüncü, dördüncü ve beşinci iklimlerde oluşan her şeyin ölçü ve kemâl hususîyetine sahip olduğunu belirtmekte, beden, renk, ahlâk ve din bakımından en mutedil olan insanların bu bölgelerde yaşadığını ifade etmekte bu bağlamda iklim ve coğrafi koşulların insanların hem fiziksel hem de ruhsal hallerine etkisi olduğuna dikkat çekmektedir.³⁸ Kendilerinde bulunan ölçü ve normal hava şartlarından dolayı, bu iklimdeki halkı mükemmel olarak niteleyen İbn Haldun, onların meslekleri, kılık ve kıyafetleri, yiyecekleri ve sanatları bakımından da son derece normal olduklarını ifade etmekte, sanata dayalı yontulmuş taşlarla inşa ettikleri yüksek binalara sahip olduklarını, âlet-edevat ve kap-kacak yapma konusunda birbirleriyle rekabet ettiklerini, bu konuda çok ilerde olduklarını vurgulamakta, buradaki insanların genel durumları bakımından inhiraftan (aşırılık ve sapmalar) uzak kaldıklarının altını çizmektedir. İbn Haldun, ekvator çevresindeki birinci ve ikinci iklim bölgeleriyle kutuplara yakın olan altıncı ve yedinci iklim bölgelerinde ise halkın halleri itibariyle ölçüden yani normalden çok uzak olduğunu ifade etmektedir.³⁹ Buralardaki insanların yaşamlarının bütün yönleriyle ölçüden uzak ve yabani olduğuna dikkat çeken İbn Haldun, buradakilerin hayvan-ı nâtıktan çok hayvan-ı uçma (konuşan hayvandan konuşmayan hayvanların) huylarına yakın olduklarını belirtmekte hatta birinci iklim ahalisinden olan Sudanlıların birçoğunun mağara ve ormanlarda ikamet ettiklerini, ehlileşmemiş ve yabanileşmiş olduklarını nakletmekte, bunun sebebinin söz konusu ahalinin normal iklim şartlarından uzak oldukları için mizaç ve ahlâklarındaki arazın (ve vasıfların) konuşmayan yabani hayvanlara yakın olması ve insaniyetten uzak olması olduğunun altını çizmektedir.⁴⁰ İbn Haldun, orta kısımdaki üç iklim halkından söz ederken de, bunların vücutları, huyları ve gidişatları itidal üzeredir demekte; maişet, mesken, sanat, ilim, başkanlık ve mülk gibi bütün tabî halleri itibariyle de mamur olduklarını belirtmektedir. İşte bundan dolayı riyasetin, nübüvvetin, mülk ve devletin, hukukun, ilimlerin; beldeler ve şehirlerin kasabalar, binalar,

³⁸ İbn Haldun, *Mukaddime*, haz. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2018), 259.

³⁹ Haldun, *Mukaddime*, 260.

⁴⁰ Haldun, *Mukaddime*, 261.

üstün sanatlar ve diğer mutedil (tabiî) hallerin hep bunlarda bulunduğuna dikkat çekmekte, iklim ve coğrafyanın insanlar ve toplumlar üzerindeki etkisinin altını çizmektedir.⁴¹

2.7.Descartes'a Göre İrade

Descartes'e göre insan ruhuna en çok etki eden özne, kendisine birleşik olan bedendir. Bu bakımdan Descartes, ruhta bir tutku olanın genel olarak bedende bir eylem olduğunu savunmaktadır. Descartes, tutkuların bilgisine sahip olmak için ruh ile beden arasındaki farklılığın incelenmesi gerektiğini vurgulamaktadır.⁴² İstemlerin iki türlü olduğunu belirten Descartes, bazılarının, insanın Tanrı'yı sevmek istediğinde ya da düşüncesini maddi olmayan bir nesneye yönelttiğindeki gibi ruhun kendisinde sona eren eylemleri; bazılarının, örneğin gezinmek istediğinde insanın bacaklarının hareket edip yürümesi gibi insanın bedeninde sona eren eylemleri olduğunu söylemektedir.⁴³ Descartes'e göre insan ruhu açısından bir şeyi istemek bir eylem olsa da istediğini kavramanın onda aynı zamanda bir tutku olduğu söylenebilir. Bununla birlikte bu algı ve bu iradenin gerçekte aynı şey olduğunu düşünen Descartes, isimlendirmenin her zaman en soylu olan üzerinden yapılacağını ve bu bakımdan onun bir tutku olarak değil bir eylem olarak adlandırılacağını söylemektedir.⁴⁴

2.8.David Hume'a Göre İrade

David Hume, maddenin bütün etkinliklerinde zorunlu bir kuvvet tarafından harekete geçirildiğini ve her doğal sonucun kendisine sebep olan nedeninin enerjisi tarafından başka hiçbir sonucun tikel koşullarda onun sonucu olarak doğamayacağını kesinliğine vurgu yapmaktadır. Zorunluluk ve nedensellik hakkındaki fikrinin kaynağını doğanın işlemlerindeki gözlenebilen tekbiçimlilik olduğunu belirten David Hume, benzer nesnelere daima bir arada olduğunu ve zihnin alışkanlık gereği birinin tezahüründen dolayı diğerinin varlığı sonucuna varmaya şartlandığını ifade etmektedir. Bu iki koşul, benzer nesnelere daimî bir aradalığı ve bunun sonucunda birini diğerinden çıkarsamanın ötesinde bir zorunluluk mefhumunun olmadığını savunan Hume, bütün insanların istemli eylemlerinde ve zihnin işlemlerinde gerçekleştiğini hiç şüphe duymadan kabul ettiğinin altını çizmektedir.⁴⁵ Tarihin esas faydasını, insanları çok çeşitli koşullarda ve durumlarda göstererek onları gözlemlenebilir kılması, insanların eylem ve davranışlarının düzenli saiklerinden haberdar olacak argümanları

⁴¹ İbn Haldun, *Mukaddime*, haz. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2018), 263.

⁴² Descartes, *Ruhun Tutkuları*, çev. Murat Erşen (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2021), 4-5.

⁴³ Descartes, *Ruhun Tutkuları*, 17.

⁴⁴ Descartes, *Ruhun Tutkuları*, 18.

⁴⁵ David Hume, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma*, çev. Burak Aydar (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2023), 80-81.

sunması ve insan doğasının daimî, evrensel ilkelerinin keşfedilmesini sağlamak olarak gören Hume, Aristoteles'in ve Hippokrates'in incelediği toprak, su, ve diğer elementlerin kendi döneminde gözlemlediklerine benzerliğinin Polybios ve Tactus'un tasvir ettiği insanların kendi döneminde dünyayı yönetenlere benzerliğinden daha az olmadığını dile getirerek, doğa ile insan arasındaki durumun bağdaştığını ifade etmektedir.⁴⁶ David Hume, insanların özgürlük ve zorunluluk sorununu ters tarafından ele aldıklarını, anlama yetisinin etkisini ve istencin işlemlerini inceleyerek başlamak yerine; önce bedenin ve kaba, zekâsız maddelerinin işlemlerini ele alıp, sonra nedensellik ve zorunluluk hakkında nesnelere daimî bir aradılığı ve bunun sonucu olarak zihnin birinden diğerini çıkarsaması dışında bir fikir geliştirilip geliştirilemeyeceğine bakmanın doğru olacağını söylemektedir.⁴⁷ Hume'a göre, bilimin maddi sebeplere uygulandığındaki dar kapsamını incelemek, daimî bir aradalık ve çıkarım anlayışına götürecektir ki, Hume, bu öğretiyi istencin eylemlerine uygulamanın zor olmadığını savunmaktadır.⁴⁸ David Hume, özgürlük derken istencin belirlenimlerine göre hareket edip etmeme gücünün kastedildiğini söylemektedir. İnsanın yerinde durmak istediğinde yerinde durabileceğini ya da hareket etmek istediğinde hareket edebileceğini söyleyen Hume, bu durumu hapiste ve zincire vurulmamış herkesin farâzi özgürlüğü olarak değerlendirmektedir.⁴⁹ Nesnelere arasında düzenli bir aradalık bulunmasaydı, neden-etki mefhumundan söz edilemeyeceğini belirten David Hume, bu düzenli bir aradılığın, insanın idrak edebileceği tek bağlantı olan anlama yetisinin bu çıkarımını doğurmakta olduğunu altını çizmektedir. Hume, nedenin ne olduğunu bu koşulları dışlayarak tanımlamaya çalışan birinin ya anlaşılabilir terimler kullanacağını ya da tanımlamaya çalıştığı terimle eş anlamlı olanı kullanmak zorunda kalacağını belirtmektedir. Bu bağlamda, özgürlüğü zorlamanın değil zorunluluğun karşıtı olarak ele alan Hume, onun rastlantı ile aynı şey olduğunu ve rastlantı diye bir şey olmayışının da evrensel kabul gördüğünü ifade etmektedir. Özgürlüğün tanımının önemine dikkat çeken Hume, sonucuyla zorunlu bir bağlantı kavramadan bir neden tanımının yapılamayacağını vurgulamaktadır.⁵⁰

2.9.Spinoza ve Nadler'de İrade

İnsanın kendi duygulanışlarını yöneltme ve azaltma bakımından güçsüz olduğunu söyleyen Spinoza, duygulanışlara bağlı olan insanın kendisine sahip olmadığını vurgulamakta ve bu

⁴⁶ David Hume, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma*, çev. Burak Aydar (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2023), 82-83.

⁴⁷ Hume, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma*, 91.

⁴⁸ Hume, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma*, 92.

⁴⁹ Hume, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma*, 93.

⁵⁰ Hume, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma*, 94.

durumu da kölelik olarak adlandırmaktadır.⁵¹ Spinoza'ya göre insan zorunlu olarak daima pasiyonlara (edilgenlere) bağlıdır. Ona göre insan, tabiatın ortak düzeninin ardından gitmekte, o düzene boyun eğmekte ve şeylerin tabiatının gerektirdiği ölçüde ona intibak etmektedir.⁵² Steven Nadler, Spinoza'ya göre özgürlük ve irade konusunu irdelerken, Spinoza'nın zihnin çoğunlukla kendi kendisine "egemen" olan bir şeymiş gibi algılanmasını masaya yatırdığını belirtmektedir. Nadler, hiç kimsenin doğanın deterministik yasalarının nesnesi olan beden, kendisinde meydana gelen şeyler konusunda bir özgürlüğe sahip olduğunu düşünmediğinin altını çizmektedir. Nadler, zihnin ve bedenin farklı sıfatlar altında ifade edilen bir ve aynı şey olduklarının bilincinde olmayan kimselerce zihnin bu tarz yasaların nesnesi olmadığına ve iradeleri söz konusu olduğunda mutlak bir özgürlüğe sahip olduklarına inanıldığını aktarmakta; insanların seçimlerinde, tasvip ettikleri şeylerde ve diğer iradi eylemlerinde özgür olduklarını düşündüklerini, bunu da filozofların "liberteryen" özgürlük olarak isimlendirdiklerini vurgulamaktadır. Bu görüşe göre bir kişinin iradesi, karar alması söz konusu olduğunda özgürdür; hatta seçim yaparken diğer bütün koşullar değişmeden aynı kalsa da kişi farklı yönde karar alabilmektedir. Yani bu görüşe göre bir dondurmacıda vanilyalı dondurma sipariş eden bir insan için, bu tercih inançlarından oluşan arka plana (vanilyanın en iyi aroma olduğuna inanmış olması) ve arzularına (bir dondurma deneyimiyle tatmin olma isteğine) rağmen bu arka plan tarafından belirlenmiş değildir ve insan istediği takdirde farklı bir dondurma çeşidini seçebilecektir. Bu tarz bir özgürlük kavramının Spinoza'ya göre hatalı olduğunu söyleyen Steven Nadler, Spinoza'ya göre bu anlayışın uygun olmayan fikirler tarafından karakterize edilmiş bilgi yoksunluğundan kaynaklandığını ifade etmektedir. Nadler, Spinoza'nın *Kısa İnceleme*'de "gerçek özgürlüğün" sanki kararlara özgü bir spontanlık mevcutmuş gibi "bir şeyi yapabilmek ya da o şeyi yapmaktan kaçınabilmek"te yatmadığını savunduğunu söylemekte, onun deterministik bakış açısında spontane bir şekilde gerçekleşen bir olay olmadığını, kesin olarak ne yer kaplayan bedenlerin ne de düşüncenin alanında böyle bir belirsizlikten bahsedilemeyeceğinin altını çizmektedir. Spinoza'ya göre böyle olması zorunludur; çünkü Spinoza, düşüncenin alanındaki olay ve durumlarla, uzamdaki olay ve durumların aynı düzen ve bağlantıya sahip olduğunu düşünmektedir.⁵³

⁵¹ Spinoza, *Etika*, çev. Hilmi Ziya Ülken (Ankara: Dost Kitapevi Yayınları, 2019), 197.

⁵² Spinoza, *Etika*, 204.

⁵³ Steven Nadler, *Spinoza'nın Etikası*, çev. Özgür Şahin (İstanbul: Say Yayınları, 2023), 267-68.

2.10.Nurettin Topçu'ya Göre İrade

Hareket ahlâkı ve ahlâkî iradecilik konusunu ele alan Nurettin Topçu, iradenin var ettiği her hareketin kemâle (perfection), en iyiye doğru bir ilerleyiş olduğunu söylemektedir. Topçu, bu durumu iradenin kendi kuvvetini denediği bir egzersiz olarak değerlendirmektedir. Hareketin salt bir kendiliğinden (spontané) oluş olmadığını, engellenmiş bir kendiliğinden oluş olduğunu ileri süren Topçu, hareketin oluşunun zincirlendiğini ve ferdî iradenin bir özeti olduğunu vurgulamaktadır.⁵⁴ Düşüncenin (pensée) hareketten doğduğunu belirten Nurettin Topçu, insan iradesinin hem hareketi hem de düşünceyi tayin ettiğinin ve böylece iradenin ruhsal ve ahlâkî açıdan hayatın ortak kaynağı olduğunun altını çizmektedir.⁵⁵ Topçu, hürriyet sorunu bahsini açıklarken isyan ahlâkına atıf yaparak; isyanın, insan hareketinde hürriyetin varlığını gerektirdiğini söylemektedir. Topçu'ya göre uysal olanların yanında isyancıların da var olması, bazı ruh dünyası kahramanlarının kendilerini başkaldıran olarak suçlayan insan yığınlarının tersine acıyı istirahate tercih etmesi, insan davranışlarındaki bu tutarsızlık, toplum içinde akıntıya karşı göğüs geren bireylerin varlığı, esaretin yanında özgürlüğün varlığının bariz bir göstergesidir. Nurettin Topçu bu durumu, kendi hareketleri tabiat ve toplum tarafından tayin edilmiş olsa bile, isyancıların hareketlerinde determinizmin açıklamaya gücünün yetmeyeceği bir şey olduğunun delili olarak görmektedir.⁵⁶ Nurettin Topçu, Spinoza'nın felsefesini incelerken onun felsefesinin, “mutlak anlamda hür bir irade var mıdır; yoksa irade, anlayış yeteneğinden (entendement) başka bir şey değil midir?” sorusuna indirgenebileceğini söylemektedir. Topçu, Spinoza'nın bu soruya, ruhta tek yetenek olduğunu, onun da zekâ olduğunu; zihinde tam olarak birbirinden farklı yeteneklerden söz edilemeyeceğini ve zihnin düşünme gücü yani zekâ anlamına geldiğini söyleyerek cevap verdiğini belirtmektedir. Topçu, Spinoza'ya göre iradenin anlayış yeteneğiyle bir ve aynı şey olduğunun altını çizmektedir.⁵⁷

Spinoza'ya göre iradenin, kendi kendini tayin etme gücü olan mutlak ve hür bir yetenek olmadığını vurgulayan Topçu, iradenin Spinoza'ya göre aynı isim altında bütün özel dilekleri kapsayan ortak bir terim olduğunu söylemekte ve ona göre iradenin, kendileriyle onu oluşturduğumuz özel dileklerden ayrılması mümkün olmayan metafizik bir varlık olduğunu ifade etmektedir.⁵⁸ Nurettin Topçu, Spinoza'nın, insanı harekete iten eğilimlerin yalnızca insanın kendi gücünden değil, aynı zamanda dışsal unsurların etkisiyle de ortaya çıktığını

⁵⁴ Nurettin Topçu, *İsyan Ahlâkı*, çev. Mustafa Kök ve Musa Doğan (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2022), 37.

⁵⁵ Topçu, *İsyan Ahlâkı*, 38.

⁵⁶ Topçu, *İsyan Ahlâkı*, 47-48.

⁵⁷ Topçu, *İsyan Ahlâkı*, 49.

⁵⁸ Topçu, *İsyan Ahlâkı*, 50.

savunduğunu söylemekte ve insanın cahilliğin ve gururun oluşturduğu körlük sebebiyle, bütün tabiatın kendisine verdiği desteğin farkında olmadığını söylediğini aktarmaktadır. Spinoza'ya göre, insanı harekete geçiren eğilimler etkin değil edilgin sebeplerdir. Topçu, Spinoza'nın iradeyi özgür bir sebep olarak değil, ancak mecburi bir neden olarak isimlendirmenin mümkün olduğunu söylediğini ve yalnızca yaratıcının sebep yaratan sebep olması dolayısıyla etkin sebep olduğunu vurguladığını ifade etmektedir.⁵⁹ Nurettin Topçu, isyan ahlâkı kitabında Spinoza'nın hürriyet görüşünü aktardıktan sonra hürriyet ve irade konusunu kendi bakış açısından ele almakta ve Spinoza'nın görüşlerini tenkit etmektedir. Topçu'ya göre hareket hürdür. Ona göre, Spinoza felsefesinde hareketi inkâr durumuna düşüldüğü gibi, ileri sürülen görüşlerle hürriyetin de inkârına varılmaktadır. Topçu'ya göre insan, hareketiyle doğanın belirlenimine karşı çıkmaktadır. Ona göre hareket etmeyi istemek, insanın tabiatta bazı şeyleri değiştirebileceğine kanaat getirmesi ve varlığın kendiliğinden oluşuna karşı insanın direnmesi demektir. Nurettin Topçu, hürriyeti, hareketin ortaya koyduğu bir olgu olarak tanımlamakta ve Spinoza'nın, insanı hem de kendi zekâsıyla birlikte tabiatın bir unsuru haline getirmek istediğini belirtmektedir. Ona göre, Spinoza insanın hür ve evrensel hareketini inkâr etmekte ve insanın tam olarak tutsaklığını ifade etmekten başka bir şey yapmamaktadır. Topçu'ya göre, Spinoza'nın istediği huzur ve durgunluk, insan hareketinin niteliğine aykırıdır.⁶⁰

Frederic Lordon, özgürlük ve özerk iradeyi ele alırken, determinizm denen felsefî konum açısından görünen en yanlış yorumun “her şey önceden yazılı olduğundan” determinizmin değişimi düşünmesinin imkânsız olduğunu söyleyen yorum olduğunu belirtmektedir. Tümüyle neden ve sonuç zorunluluğunun olduğu bir dünyada tarihin insana hiçbir sürpriz yapamayacağını ifade eden Lordon, determinizmi hem aynı'nın ezel ebet yenilenmesi hem de tanımı gereği “yeni”nin saf dışı edilmesi olduğunu söylemekte ve imkânsızlık hükmü veren tüm yorumların yanlış olduğunu vurgulamaktadır. Frederic Lordon, Spinozacı determinizmin hangi bakımdan bir kadercilik, ezel ebet geçerli kaçınılmaz bir yazgı olmadığını ve şaşmaz bir düzeni olmakla beraber, evrenin geleceğinin tamamen önceden bilinebileceği fikrine kesinlikle varmadığını göstermek gerektiğini belirtmektedir. Determinizmle yeniliğin görünüşte kritik olan karşılaşmasını, gerek öznelcilik metafiziğine ait iddiaları, gerekse özgür iradenin atılımlarını büyük tarihsel dönüşümlerin biricik itici gücü, olmazsa olmaz koşulu yapmak üzere bunlardan feyiz alan sosyal bilimlere ait iddiaları ifşa ettiğini vurgulayan Lordon, devrimin boyunduruğu fırlatıp atmak olduğunun altını çizmekte, devrim için

⁵⁹ Nurettin Topçu, *İsyan Ahlâkı*, çev. Mustafa Kök ve Musa Doğan (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2022), 52.

⁶⁰ Topçu, *İsyan Ahlâkı*, 63.

zincirleri kırmayı istemiş olmak gerektiğini belirtmekte ve bu isteğince muhteşem bir “özgürlük” âna tekabül ettiğini ifade etmektedir.⁶¹

Nurettin Topçu, Bergsoncu hürriyet görüşünü de eleştirmekte ve Bergsoncu görüşte hürriyetin, "eylemsizlik"ten (in rtie: at let) ayırt edilen, kendiliğinden "hür" bir oluŐa indirgendiğini belirtmektedir. Topçu'ya göre özgürlük, yapılan hareketin kendisinde değil, onun belirli bir ince ayırımında (nuance) veya temel özelliğinde bulunmaktadır. Ona göre, hürriyet, hareketin henüz var olmayanla veya olabilecek olanla iliŐkisinde aranmamalıdır. Topçu'ya göre, kendiliğinden oluŐtan (spontan it ) doğan sezgi sayesinde hürriyetin farkına varılmaktadır. Ona göre, nasıl ki sezgi kendini var eden  geleri Őuur tarafından tanımlanamayan doğrudan bir tanıma biÇimi ise,  zg rl ğin tanımı da Őuur tarafından aynı Şekilde mümkün görünmemektedir.⁶² Nurettin Topçu, hareket felsefesi ile ilgili bakış aÇısını ortaya koyarken, hisler ve tecrübe ile ilimle ve felsefe ile insan Őuurunun yarattığı bütün vasıtalarla tanınabilen ilk hakikatin hareket olduğunu söylemekte ve bu hakikatin insan eliyle hem k inatı hem de insanın kendisini deėiŐtirdiėinin altını çizmektedir. Topçu, hareketi; "başka varlıkları ve kendi eliyle kendini deėiŐtirmektir" diye tarif etmektedir. İnsan isterse kendisini aŐıklıkla, farkında olarak ve yalnızca kendi fikirleriyle idare etmesinin mümkün olmadığını ifade eden Topçu, hiÇbir gecikmeyi affetmeyen  melin (pratique) bütünüyle bir aydınlığa hiÇbir zaman sahip olmadığını belirtmekte ve sonlu, sınırlı bir düşünce işin bu durumun tam tahlilinin mümkün olmadığını ifade etmektedir.⁶³ Topçu'ya göre, insan karar verdiği Şeyi ne olursa olsun karar verdiği gibi yapamayacaktır. Ona göre, insanın bildiği, istediği ve yaptığı arasında izah edilemez bir nispetsizlik vardır. Genel olarak insanın kararlarının düŐündüklerinin ötesine geŐtiėini söyleyen Nurettin Topçu, insanın bazen istediğini yapmadığını, bazen bilmeksizin istemediğini yaptığını vurgulamakta ve tamamen farkına varılmayan, tamamen tanzim edilemeyen hareketlerin, yapıldığı andan itibaren, insanın onlar üzerindeki etkisinden çok onların insanın bütün hayatı ve kendisi üzerinde etkisi olduğunu belirtmekte; insanın onların elinde adeta mahpus olduğunun altını çizmektedir. Topçu'ya göre hareket bir zarurettir, insan hareket etmek durumundadır; insan bu mecburiyete itaat etmek zorundadır. Bu durumun Şahsi tahkikatla anlaŐılabileceėini söyleyen Topçu, bu tahkikatın zihn  bir görüŐle yapılamayacağını ileri sürmekte ve hayatın tazyikleri karşısında hüküm vermeye ve Őuurun zaruretlerini takdir etmeye yarayan tek vasitanın hayat ve Őuurun insandan istediklerini vermek olduğu vurgulamaktadır. Yalnız bu Şekilde insanı harekete

⁶¹ Frederic Lordon, *Kapitalizm Arzu ve Kölelik*,  ev. Akın Terzi (İstanbul: Metis Yayınları, 2013), 169.

⁶² Lordon, *Kapitalizm Arzu ve Kölelik*, 71.

⁶³ Nurettin Topçu, *Varoluş Felsefesi Hareket Felsefesi*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2022), 52.

zorlayan zaruretle insanın kendi iradesi arasındaki âhengini tutulabileceğini ifade eden Topçu, bizzat hareketin tam bir usulü ihtiva ettiğini ve herkesin önüne koyduğu meselenin en iyi halini yine onun başarabileceğini söylemektedir.⁶⁴ Sadece insana mahsus olan hareketin (action) kendisi ve başkalarını değiştirmek demek olduğunu vurgulayan Nurettin Topçu, bununla insanın hareketlerinin hür olma vasfını elde ettiğini dile getirmektedir. Hareketin hür oluşunun kendisinden önce var olan ve kendisine hâkim bulunan hürriyet diye bir prensibin varlığını gerektirip gerektirmeyeceğini soran Topçu, hareketten önce özgürlüğü var edecek bir başka hadisenin var olmadığını altını çizmektedir. Ona göre hürriyet hareketin varlığı sayesinde vardır ve hareketle birlikte kendini göstermektedir. Bu bağlamda Nurettin Topçu, varlığın sanki hareketle birlikte var olduğunu ve sonsuza kadar da ondan ayrılmamaya mahkûm olduğunu belirtmektedir.⁶⁵ Hareketi, insanın kâinata hür bir iltifatı olarak düşünmenin yanlış olduğunu belirten Topçu, yaşamın en kayda değer olayı olarak gördüğü hareketin aynı zamanda hayatın en mecburi hadisesi olduğunu vurgulamakta ve filozof Moris Blondel'in şu sözlerini aktarmaktadır:

Hiç olmazsa durmak çaresini bulacak mıyım? Hayır, yürümek lazım. Hiçbir şeyden vazgeçmemek için kararımı sonraya bırakabilecek miyim? Yok, her şeyi kaybetmek pahasına da olsa yine her şeyi omuzlarına yüklenmek lazımdır; kendi kendini mahkûm etmek lazımdır. Beklemeğe hakkım yok yahut da artık seçim ve tercih yapmaya kudretim yok. Eğer bizzat kendi hareketimle kimildamazsam, bende veya dışarıda bana muhtaç olmadan hareket edecek şeyler var ve bensiz hareket eden her halde benim aleyhime hareket edecek. Sulh bozgunluktur; hareketin mühleti ancak ölümdür.⁶⁶

2.11.Sartre'da İrade

Jean-Paul Sartre, iradenin az çok anlayışı (müdirikeyi) yani anlama gücünü izlediğini, en azından onunla birlikte yol aldığını düşünmektedir.⁶⁷ Sartre'ye göre insan, varlık sahasına girdikten sonra kendisini anladığı gibidir, varlığa çıkışı için yaptığı bu hamle sonrasında olmayı arzu ettiği gibidir. Sartre, insanın kendisini nasıl yaparsa öyle olduğunu düşünmekte ve bunu varoluşçuluğun baş ilkesi olarak ortaya koymaktadır.⁶⁸ İnsanın ne olduğundan sorumlu olduğunu söyleyen Sartre, varoluşçuluğun ilk işinin insanı kendi varlığına kavuşturmak ve varlığının sorumluluğunu onun omzuna yüklemek olduğunu altını çizmektedir. Jean-Paul Sartre, insanın kendi kendisini seçtiğini ancak aynı zamanda diğer bütün insanları da seçtiğini vurgulamakta, insanın olmak istediği kimseyi yaratırken herkesin nasıl olması gerektiğini de tasarladığını savunmaktadır. Bu bağlamda Sartre'a göre insan

⁶⁴ Nurettin Topçu, *Varoluş Felsefesi Hareket Felsefesi*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2022),53.

⁶⁵ Nurettin Topçu, *Var Olmak* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2023), 17.

⁶⁶ Topçu, *Var Olmak*, 18.

⁶⁷ Jean-Paul Sartre, *Varoluşçuluk*, çev. Asım Bezirci (İstanbul: Say Yayınları, 2022), 38.

⁶⁸ Sartre, *Varoluşçuluk*, 39.

yalnızca kendinden değil, bütün insanlardan sorumludur.⁶⁹ İnsanın özgür olmaya mahkûm olduğunu savunan Sartre, insanın kendisini yaratmasından (seçimleriyle kendisini oluşturmasından) dolayı özgür olduğunu, onun bir kez yeryüzüne geldi mi artık bütün yaptıklarından sorumlu olduğunu söylemektedir. İnsanın özgürlüğü konusunda, tutkunun (ihtirasın) gücüne inanmayan Sartre, güzel bir tutkunun, coşkun bir sel gibi insanı birtakım kaçınılmaz edimlere sürükleyeceğini düşünmemekte ve kötü edimler için tutkuyu özür kaynağı olarak görmemektedir. Ona göre insan, kendi tutkusundan sorumludur.⁷⁰ Sartre'nin düşüncesinde bir insanın korkak olması, soyaçekimden (irsiyetten), çevreden, toplumdan ya da ruhsal veya bedensel bir gerekircilikten değil; kendisini o duruma düşürmesinden yani edimlerinden, kendisini korkak olarak kurmasından kaynaklanmaktadır.⁷¹ Sartre'nin düşüncesi, evrenden insana, nesnelere arasında edinilmiş alanışlardan bilinci sıyırmaya doğru yol almaktadır. Sartre'de bilinç, kendini adeta temelsizmiş, sanki değersizmiş, sanki doğrulanamazmış gibi duymaktadır. Sartre'ye göre özgürlüğe ulaşabilmek için bu zorunsuzluğu görmek ve bu tespitten doğan bulantıyı aşmak gerekmektedir. Ona göre insanın bir nedeninin, bir temelinin olmaması, insanın kendi kendisinin nedeni, kendi kendisinin temeli olmasından kaynaklanmaktadır. İnsana dıştan değer katan bir şey olmamasının sebebi, insanın kendi kendisinin değeri olmasından dolayıdır. Sartre'nin bakışında, insan hareketlerini ne Tanrısal bir buyruğa ne de eşyada ya da kendisinde bulunan ussal bir ilkeye göre yapmaktadır. Ona göre insan, özgürlüğün açtığı uçurumun önünde bulantılı bir baş dönmesi yaşasa da hayatının anlamı bu özgürlükten gelmektedir. Sartre'nin insanını hiçbir şey zorlamamakta, şöyle ya da böyle olmaları için sıkıştırmamaktadır. Sartre'ye göre, ne Tanrı'nın buyrukları, ne ahlakın kuralları, ne geçmişleri, ne tutkuları, ne düşünceleri ne de toplumsal durumları insanı şu ya da bu kişi olmaya itmemektedir. İnsan her ne kadar havada yüzen, soyut bir varlık olmayıp belli bir gerçeklik içinde belli bir tarihsel, toplumsal, düşünsel, ruhsal gerçeklik içinde bulursa da, Sartre'nin düşüncesinde bu durum sıkı bir gerekirciliğe yol açmamakta, tam tersine özgür bir seçmeye sebep olmaktadır. Sonuç olarak Sartre'a göre insan her an seçmek zorunda kalmaktadır.⁷²

Dahası Sartre, eylemin temel olarak yönelimsel olduğuna işaret etmektedir. İstemeden bir barut deposunu havaya uçuran bir sigara tiryakisinin etmiş/yapmış olmadığını vurgulayan Sartre, buna karşılık bir taş ocağına dinamit yerleştirmekle görevli olan ve verilen emre uyan

⁶⁹ Jean-Paul Sartre, *Varoluşçuluk*, çev. Asım Bezirci (İstanbul: Say Yayınları, 2022), 40.

⁷⁰ Sartre, *Varoluşçuluk*, 46.

⁷¹ Sartre, *Varoluşçuluk*, 50.

⁷² Sartre, *Varoluşçuluk*, 106-107.

bir işçinin, öngörülen patlamaya yol açtığına eylemiş olduğunu söylemektedir. Bununla birlikte Sartre, edimin bütün sonuçlarının öngörülebilen olmasının zorunlu olmadığını altını çizmektedir.⁷³ Sartre'a göre hiçbir fiili hâl, herhangi bir edimi kendiliğinden motive etmeye elverişli değildir. Bunun yanı sıra hiçbir fiili hâl, herhangi bir edimi olumsuz-bütün ya da eksiklik olarak kavramak üzere bilinci belirleyememektedir. Sartre, 1830'ların işçisinin ıstıraplarını dayanılmaz olarak görmediğini, ona ayak uydurduğunu söylemekte; mutsuzlukların onlara alışılmış değil de doğal görüldüğünü belirtmektedir. Bu uyumun nedenini ıstıraplarının olmadığı bir toplumsal yaşamı kavrayabilmeleri için gerekli kültür ve düşünümünden yoksun olmaları olarak değerlendiren Sartre, bu yüzden eyleyemediklerini belirtmekte ve bu görüşlerini şöyle aktarmaktadır:

1) hiçbir fiili hâl, hangisi olursa olsun (toplumun siyasi, iktisadi yapısı, psikolojik "hâl", vb.), herhangi bir edimi kendiliğinden motive etmeye elverişli değildir. Çünkü bir edim, kendi-içinin olmayana doğru atılımda bulunmasıdır ve olan, olmayan asla kendiliğinden belirleyemez. 2) hiçbir fiili hâl, herhangi bir edimi bir olumsuz-bütün ya da eksiklik olarak kavramak üzere bilinci belirleyemez. Dahası, hiçbir fiili hâl, bilinci bu fiili hali tanımlamak ve çevrelemek üzere belirleyemez, çünkü daha önce gördüğümüz gibi, Spinoza'nın "Omnis determinatio est negatio" formülü derinlemesine bir biçimde doğruluğunu korur. Oysa her eylemin mutlak koşulu, yalnızca bir hâlin "...nın eksikliği" olarak, yani olumsuz-bütün olarak keşfi değil, bunun yanı sıra -ve daha önceden- söz konusu hâlin izole bir sistem halinde oluşturulmasıdır. Kendi-içinin hiçleme gücüyle olandan başkaca fiili hâl -tatminkâr ya da değil-yoktur. Ama bu hiçleme gücü, dünya karşısında sadece belli bir biçimde mesafe almakla yetinemez. Nitekim varlık tarafından "kuşatılmış" olan olarak, olduğu şeye sadece katlanan olarak, bilinç de varlığın içinde kapsanmak zorundadır: 'ızdırabını-doğal-bulan-işçi' olarak düzenlenen formun açığa çıkarıcı bir temaşanın nesnesi olabilmesi için, onun üstesinden gelmek ve onu olumsuzlamak gerekir. Bu demektir ki işçi kendinden ve dünyadan salt bir kopuşla ızdırabını dayanılmaz ızdırap olarak ortaya koyabilir ve dolayısıyla bu ızdırabı devrimci eyleminin âmili [mobile] kılabilir.⁷⁴

Sartre'ye göre âmili bulunmayan bir edim bulmak imkânsızdır. Sartre, âmili edimin ayrılmaz bir parçası olarak görmektedir. Ona göre, âmil, edim ve amaç tek beliriş hâlinde oluşmaktadır. Bu üç yapıdan her biri diğer ikisini kendi imlemi olarak talep etmektedirler. Üçünün düzenli bütününe artık hiçbir tekil yapıyla açıklanamayacağını belirten Sartre, bu bütünü kendindeyi zamansallaştıran salt hiçleme olarak belirişinin özgürlükle bir ve aynı şey olduğunu söylemektedir. Sartre'ye göre, amaçlarını ve âmillerini kararlaştıran edimdir ve edim, Sartre için özgürlüğü ifade etmektedir.⁷⁵

2.12. Albert Camus'da İrade

Albert Camus, insanın özgürlüğü konusunu gündemine alırken, bu konunun esas itibarıyla kendisini ilgilendirmediğini vurgulamaktadır. Camus'a göre sadece kendi özgürlüğü kendisini

⁷³ Jean-Paul Sartre, *Varlık ve Hiçlik*, çev. Turhan Ilgaz ve Gaye Çankaya Eksen (İstanbul: İthaki Yayınları, 2011), 551.

⁷⁴ Sartre, *Varlık ve Hiçlik*, 553-554.

⁷⁵ Sartre, *Varlık ve Hiçlik*, 556.

ilgilendirmektedir. Yine de özgürlük konusunda birkaç yargıda bulunabileceğini ifade eden Camus, öz olarak özgürlük sorununun anlamsız olduğunun altını çizmekte ve bu sorunun Tanrı sorununa bağlı olduğunu söylemektedir. Camus'a göre insanın özgürlüğünü bilmek, onun bir efendisinin olup olmadığını bilmekle aynı şeyi ifade etmektedir. Camus, bu sorunun kendine özgü uyumsuzluğunun, özgürlük problemini sorun durumuna getiren kavramın aynı zamanda içerdiği anlamı kaybetmesinden kaynaklandığını vurgulamaktadır. Camus'a göre Tanrı önünde bir özgürlük sorunundan çok, bir kötülük sorunu vardır. Albert Camus, insanın ya özgür olmadığını ve kötülükten her gücü elinde tutan Tanrı'nın sorumlu olduğunu ya da insanın özgür ve sorumlu olduğunu söylemekte, ancak bu durumda da Tanrı'nın her gücü elinde tutmadığını ifade etmektedir. Camus, bütün bu inceliklerin bu çelişkinin keskinliğine hiçbir şey ekmediğini ve ondan hiçbir şey azaltmadığını söylemekte, bu nedenle kendisini aşan ve öznel deneyim çerçevesinden taşıdığı anda anlamını yitiren bir kavramın basit tanımından dolayı sevinçle kendinden geçemeyeceğini dile getirmektedir. Kendisinin özgürlük anlayışını, tutuklunun ya da devlet içinde çağdaş kişinin özgürlük anlayışına benzeten Camus, bildiği tek özgürlüğün düşünce ve eylem özgürlüğü olduğunu belirtmektedir. Bu bakımdan uyumsuzun/uyumsuzluğun kendisinin tüm özgürlük şanslarını sıfıra indirirken, kendisine eylem özgürlüğünü verdiğini ve onun etkinliğini arttırdığını ifade etmektedir.⁷⁶

2.13.Nietzsche'de İrade

Diğer yandan özgür istenç kavramını bir yanılığ olarak değerlendiren Friedrich Nietzsche, bu kavramla duygudaşlık kurulmadığını söylemektedir. Nietzsche, özgür istenç kavramını teologların insanları sorumlu kılmak için, yani insanları kendilerine bağımlı hale getirmek için ortaya koydukları bir kavram olarak görmektedir. Sorumlu kılma psikolojisinin temelinde cezalandırma ve yargılama isteğinin olduğunu söyleyen Nietzsche, istenç öğretisini esas itibarıyla suçlu bulmak isteme ve cezalandırma amacına hizmet için uydurulmuş bir öğreti olarak tanımlamaktadır.⁷⁷ İnsanın özgür olduğunun düşünülmesinin sebebinin suçlu olabilmeleri ve dolayısıyla cezalandırılabilirmeleri olarak gören Nietzsche, bu düşünce sebebiyle her eylemin isteyerek yapıldığının, her eylemin sebebinin bilinçte yattığının kabul edildiğini ifade etmektedir. Friedrich Nietzsche, insanın niteliklerini hiç kimseden almadığını savunmakta, onun niteliklerinin kaynağı olarak ne Tanrı'yı ne toplumu ne anne babasını ne de

⁷⁶ Albert Camus, *Sisifos Söyleni*, çev. Tahsin Yücel (İstanbul: Can Yayınları, 2023), 69-70.

⁷⁷ Friedrich Nietzsche, *Putların Alacakaranlığı*, çev. Mustafa Tüzel (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2019), 40.

atalarını görmektedir. Ona göre insanın varoluşundan, şu ya da bu yapıda oluşundan hiç kimse sorumlu değildir. Nietzsche, varlığın yazgısallığının, var olmuş ve olacak olan her şeyin yazgısallığından koparılamayacağını ifade etmektedir.⁷⁸ Friedrich Nietzsche, kişinin zorunlu olduğunu düşünmekte, onu felaketin bir parçası olarak tanımlamakta ve bir bütünün içinde var olduğunu söylemektedir. Ona göre insanın varlığını yargılayabilecek, ölçebilecek, kıyaslayabilecek ya da mahkûm edebilecek bir şey yoktur. Nietzsche'ye göre bütünün dışında hiçbir şey yoktur. Friedrich Nietzsche, hiç kimsenin daha fazla sorumlu kılınamayacağı, var olma tarzının bir causa prima'ya (ilk neden) dayandırılmayacağı, dünyanın ne bilinç ne de tin olarak bir birlik oluşturduğu düşüncesiyle özgürlüğün elde edileceğini ileri sürmekte, böylelikle oluşun masumiyetinin yeniden kurulabileceğini savunmaktadır. Nietzsche'nin anlayışında Tanrı kavramı, varoluşa karşı en büyük itiraz olarak karşımıza çıkmakta ve o, Tanrı'yı ve O'na karşı sorumlu olmayı yadsımaktadır.⁷⁹

2.14.Arthur Schopenhauer'da İrade

Arthur Schopenhauer, herhangi bir fenomende bilen bir bilincin, iç doğrultusu itibariyle öz bilinç haline gelen bir bilincin bütün fenomenlerin temelinde yer alan iç varlığa eklendiğinde o iç varlığın kendisini öz bilince aşına ve esrarlı olarak gösterdiği şeyi irade kavramıyla tanımlamaktadır. Schopenhauer, bu bağlamda, bütün fenomenlerin evrensel temel özüne ve kendisini tam haliyle gösteren tezahürüne irade demektedir. Schopenhauer'e göre, nedensellik yasasının mutlak anlamda evrensel oluşu sayesinde dünyadaki bütün varlıkların davranış ya da hareketleri her zaman ve her durumda ortaya çıkaran sebeplerin kaçınılmaz sonuçlarıdır. Bu bakımdan, Schopenhauer'e göre, bir hareket ya da davranışa kelimenin en dar anlamıyla sebeplerin mi yoksa uyarıcıların mı yoksa nihayet saiklerin mi yol açtığı fark etmemektedir. Yanılsamadan uzak durulması gerektiğini vurgulayan Schopenhauer, nedensellik yasasının istisna tanımayacağını, hatta güneş huzmesi içindeki toz zerreciğinden, iyice düşünülüp tasarlanmış bir insan davranışına kadar her şeyin değişmez bir katılıkla ona boyun eğdiğinin altını çizmektedir.⁸⁰ Schopenhauer, nesnel olarak ve a priori geçerli dünya yasalarınca tesis edildiği için terk edilemeyecek bir bakış açısından, içindeki her şeyle birlikte dünyanın sonsuz bir zorunluluğun, akıl ermez bir cebirin amaçsız ve bu sebeple anlaşılmasız bir oyunu olarak görüldüğünü belirtmektedir. Ona göre, dünyaya dair bu kaçınılmaz ve karşı konulmaz

⁷⁸ Friedrich Nietzsche, *Putların Alacakaranlığı*, çev. Mustafa Tüzel (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2019), 41.

⁷⁹ Nietzsche, *Putların Alacakaranlığı*, 42.

⁸⁰ Arthur Schopenhauer, *Bilmek ve İstemek*, çev. Ahmet Aydoğan (İstanbul: Say Yayınları, 2023), 54.

görüŖle ilgili sarsıcı hatta irkiltici Ŗeyden biri hariç hiçbir kabul yahut varsayımla tam olarak kaçıp kurtulmak mümkün değildir. O biri de Ŗudur:

Dünyadaki her varlık bir yandan bir fenomendir ve zorunlu olarak o fenomenin yasalarıyla belirlenir, diğer yandan o kendi başına irade, aslında mutlak olarak özgür iradedir. Çünkü her türlü zorunluluk ancak bütünüyle fenomene ait biçimler sayesinde, yani farklı veçheleri itibariyle yeter sebep ilkesiyle ortaya çıkar. Fakat o zaman aseitâtın (zâtıyla kaim/kendinden) da böyle bir iradeye ait olması gerekir, çünkü özgür, başka bir ifadeyle, kendinde Ŗey ve dolayısıyla yeter sebep ilkesine tabi olmayan olarak o varlığı ve özü itibariyle bir başka Ŗeye ne kadar bağlıysa yapıp ettikleri itibariyle de ancak o kadar bağlı olabilir. Ancak bu varsayımla dünyanın gidiŖatına egemen olan kaçınılmaz katı zorunluluğu dengelemek için gerekli olduğu kadar özgürlük kabul edilir.⁸¹

Belirlenimciliğin sağlamlığına dikkat çeken Schopenhauer, yüzyıllardır insanların çok iyi bilinen kliŖe fikirlerin egemenliği altında onlardan kurtulmak için boŖuna kendilerini yorduklarını dile getirmektedir. O, dünyanın; eğlencesini anlama imkânına dahi sahip olmaksızın iplerle (güdüler) idare edilen bir kukla gösterisine döndüğünü vurgulamaktadır. Ona göre, eğer oyunun bir tasarımı varsa o zaman yazgı oyunun yönetmenidir; eğer bir planı yoksa yönetmen kör zorunluluktur.⁸² Felsefenin kısa tarihi kitabında Nigel Warburton, Schopenhauer'in iradeye dair görüşlerini aktarırken, ona göre beden hareket ettirilmesinin genel olarak fenomenal dünyaya iliŖkin deneyimlerden farklı olarak içsel bir tarafının da bulunduğunu düŖündüęünü söylemektedir. İrade olarak dünyanın doğrudan deneyimlenemeyeceğini düŖünen Schopenhauer'e göre, insan bilinçli eylemler ortaya koyduğunda ve iradesiyle bedensel eylemler baŖlattıęında bu deneyime yaklaŖmış olmaktadır. Bu enerjinin bir Ŗeylerin istemli olarak yapmakla bağlantısı sadece insani durumlarda söz konusudur. Bu bakımdan Schopenhauer, irade sözcüğünü gerçekliği betimlemek için kullanmaktadır. Biri bir Ŗey istediği zaman bir amacı vardır; ancak Schopenhauer gerçekliği irade olarak dünya düzeyinde betimlerken yalnızca bundan bahsetmemektedir. Ona göre irade, amaçsız ya da kördür; bir Ŗeyleri bilinçli isteme edimlerinde olduğu kadar bütün doğal fenomenlerde de mevcut olan büyük bir enerji dalgalanmasıdır.⁸³ Schopenhauer'e göre ona yön verecek bir Tanrı da yoktur, iradenin kendisi de Tanrı değildir. Schopenhauer, insan olma durumunu anlatan Ŗeyi ifade ederken, tüm gerçeklik gibi insanın da bu anlamsız gücün parçası olduğu gerçeğini dile getirmektedir.⁸⁴

⁸¹ Arthur Schopenhauer, *Bilmek ve İstemek*, çev. Ahmet Aydoğan (İstanbul: Say Yayınları, 2023), 56.

⁸² Schopenhauer, *Bilmek ve İstemek*, 57-58.

⁸³ Nigel Warburton, *Felsefenin Kısa Tarihi*, çev. İrem TaŖcıoęlu (İstanbul: Alfa Yayınları, 2022), 211.

⁸⁴ Warburton, *Felsefenin Kısa Tarihi*, 212.

2.15.Jules Payot'a Göre İrade

Jules Payot, insanın duygusal hallerinin onun iradesinin üzerinde nasıl etkiler meydana getirdiğinin araştırılması gerektiğini düşünmektedir. Bir arada ve bir potada eriyip duyguyu oluşturan unsurların birbirinden ayrıldığı takdirde duygunun da tıpkı bir Beethoven adagiosuna benzediğini söyleyen Payot, bütün varyasyonların altında devam eden bir temel motif olduğunu ve varyasyonların onu zaman zaman örttüğünü, zaman zamansa öne çıkardığını belirtmekte ve bu durumu durmaksızın yeniden doğan bir cümleye benzetmektedir. Ona göre bu cümle, müziğin açılımına hayat veren hem çeşitli hem de biricik ruh gibidir ve bu cümle tüm adagioyu ayakta tutmaktadır. Jules Payot'a göre adagioyu ayakta tutan bu cümlelerin duygulardaki karşılığı eğilimdir. Payot, duyguya birliğini kazandıran unsurun bu eğilimler olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre duyuların, zevkin, acının ve anıların varyasyonları bu eğilimin üzerinde zenginleşebilmektedir. Payot'a göre, nasıl ki Descartes'te varlıklar ancak Tanrı'nın sürekli yaratımıyla var oluyorsa; burada da insanın zevkleri, acıları, duyuları ve anıları ancak bir tür sürekli yaratımla gerçeklik kazanırlar: Söz konusu eğilimin canlı enerjisi onlarda parlar. O yok olursa, geriye soğuk, ölü, rengi ve etkisi kalmamış, tamamen soyut psikolojik hallerden oluşan bir yığın kalır. Payot, her duyguda bulunan bu önemli temelin, bu hallerin insanın içinde nasıl bu kadar sağlam güç sahibi olduklarının anlaşılmasını sağladığını düşünmektedir.⁸⁵

Eğilim denen şeylerin doğal faaliyetler ve acı tarafından katı bir biçimde disiplin altına alındığını ve gelişimi için birçok doğrultudan vazgeçmeye zorlandığını, yalnızca izin verilmiş yollara yöneldiğini bir anlamda ya öl ya da örgütlenmiş belirli eğilimlerin oluşturduğu kanallara yönelmesine uymak zorunda bırakılmış yaşama isteği olduğunu ortaya koyan Payot, acının keyfine göre yönettiği ve artık birbirine bağlanmış, diğerlerinden net biçimde farklı bir eylemi veya eylemler grubunu oluşturan kas hareketi dizileri şeklinde yansıyan bu faaliyeti her türlü eğilimin ilk biçimi olarak değerlendirmektedir. Acının disiplini olmadığı takdirde faaliyetin dağılacığını belirten Jules Payot, tecrübenin onu eğilimlerimiz içinde kanalize olmaya zorladığını söylemekte ve bu eğilimlerin bir anlamda merkezi, ilksel enerji olduğunun altını çizmektedir. Edinilmiş fikirlerin, dış kaynaklı ikincil duyguların yüzeysel kabuğunu kırıp yakıcı lavlar halinde gün ışığına çıktığını vurgulayan Payot, bunun insan için uygun kasların içine dökülen, kendini alışılmış fiillerle gösteren canlı gücü olduğunu söylemekte ve temayüllerin devindirici gücünü de izah edenin bu olduğunun altını çizmektedir. Bunların bir temel hareketten, daha doğrusu temel hareket kütesinden

⁸⁵ Jules Payot, *İrade Eğitimi*, çev. Ali Bertay (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2023), 40.

oluşturduğunu söyleyen Payot; öfke, aşk, vb. tarafından devreye sokulan kas malzemesinin, örneklerin hepsinde bütünü için aynı olduğunu belirtmektedir. Açıkladığı eğilim davranışlarının, insan türünün tamamında hissedilir biçimde aynı olduğunu söyleyen Jules Payot, eğilimlerle kas ifadeleri dizisi arasındaki bağlantının kalıtım yoluyla aktarıldığını savunmaktadır.⁸⁶

Duygusal hallerin, algıları ve duyguları birbirine katıştırma gücüne sahip olduğunu söyleyen Payot'a göre, her yargı ve inanç bir ölçüde eksiksiz araştırmalara, bunun sonrasında araştırma unsurlarının kesin bir değerlendirmesine dayanmakta ve bu da duygunun beklenmedik sonuçlara yol açtığını göstermektedir. Payot, bu durumu şöyle ifade etmektedir:

“Hakikat aşkımızı kullandığımız başlıca alan, sevdiğimiz doğru olduğuna kendimizi ikna etmektir.” Hemen hepimiz tavır aldığımızı, önümüzdeki birçok yoldan birini seçtiğimizi düşünürüz. Maalesef hemen her zaman, bu karar içimizde alınsa da bizim tarafımızdan alınmamıştır; bilinçli irademizin bunda hiçbir katkısı olmaz: Kesin zaferlerinden emin olan eğilimler, bir anlamda aklın düşünüp taşınmasına izin vermeye rıza gösterirler; kendini hükümdar sanmanın kısır tatminini ona bağışlarlar, ama aslında resmigeçitlerde boy gösteren, nutuk atan, fakat yönetmeyen bir meşruti hükümdardır söz konusu olan. Nitekim duygusal hallerin zorbalıklarına uslu uslu boyun eğen akıl, iradeden yana pek tatmin olmuş sayılamaz. İrade ondan aldığı kuru emirleri yerine getirmekten hiç hoşlanmaz: Duygusal bir güç olduğu için ona heyecanlı, tutkularla renklenmiş emirler gerekir. Hasta örnekleri, kesinlikle en küçük bir irade kabiliyeti kalmamış bir noterin ezilmiş bir kadına alelacele ilkyardım yapabilmek için arabadan ilk çıkan kişi olduğunu göstermiştir. İşte özel bir irade örneği. Kalıcı ve güçlü bir iradenin, kendileri de güçlü ve sabit olmasalar bile en azından sık sık uyarılan duygular tarafından desteklenmesi gerekir. Mill şöyle der: “Yoğun bir duyarlılık, insanın benliği üzerinde güçlü bir egemenlik kurmasını sağlamanın aracı ve bunun temel koşuludur, ama bunun için geliştirilmesi gerekir. Böyle bir hazırlıktan sonra, sadece ana faaliyetin kahramanlarını yetiştirmekle kalmaz, kendine sahip çıkan iradenin kahramanlarını da yetiştirir. Tarih ve tecrübe, en tutkulu karakterlerin, tutkuları bu doğrultuda yönlendirildiğinde, vazife duygularında en değişmez ve katı tutumu sergilediklerini kanıtlamaktadır.” İnsan kendini dikkatle gözlemlendiğinde, alışkanlık sonucu otomatikleşmiş fiiller dışında, her türlü istemin öncesinde bir duygusal dalganın, yapılacak fiile yönelik duygusal bir algılamanın yer aldığını görür. Bazen, daha yukarıda gördüğümüz gibi, girişilecek çalışmayla ilgili fikir bizi yataktan hemen çıkarabilecek kadar güçlü olmayabilir, ama bir gün önce sabah erken kalkacağımızı ilan etmiş olmamıza rağmen yataktan yakalanmanın vereceği utanç duygusu alelacele giyinmemize yeter. Bazen adaletsizlik duygusu bizi pahalıya mal olan protestolara sevk eder, vs.⁸⁷

2.16.Ethem Bakar'da İrade

Dr. Ethem Bakar, iradenin tanımını yaparken kendi döneminin yazarları olan Maudsley ve Lewes'in iradeyi, düşüncelerin meydana getirdiği uyarımlar ya da duygu ve düşüncelerin harekete veya hisse dayalı refleksi diye tarif ettiklerini, Paul Dubois'in ise iradenin bir hassa olmadığını söylediğini ve tesadüfi bir aklı canlandırma ile başlayıp binlerce tereddüt ve uzun tartışmalardan sonra fiile dönüşen uzun matematiksel eğri üzerindeki bir nokta olup bu noktanın da fikrin fiile dönüşmesini gösterdiğini düşündüğünü aktarmakta ve yapılan bütün

⁸⁶ Jules Payot, *İrade Eğitimi*, çev. Ali Bertkay (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2023), 41.

⁸⁷ Payot, *İrade Eğitimi*, 43-44.

bu tanımların yanında irade meselesini çok daha ayrıntılı bir biçimde ele almak gerektiğini savunmaktadır.⁸⁸ Bakar, idrak ve fikrin merkezi sinir sisteminde oluştuğunu vurgulamakta; ancak her bir duyuşal-hareketsel akımın idrak ve fikir ile bir arada olmadığına altını çizmekte, bu duruma da basit refleksleri örnek göstermektedir.⁸⁹ İnsana dair fiillerin bu refleksler kadar basit olmadığını söyleyen Dr. Ethem Bakar, uyarıların merkezi sinir sistemine uğradıklarında idrak edilebileceğini ve böylece aklî bir hadise, bir fikir meydana geleceğini belirtmektedir. Bakar, insanı çok kızdıracak bir sözün, dış uyarım olarak işitme sinirleri aracılığıyla beyindeki hücrelere gittiğinde hemen öfkelenme fikrine sebep oluşunu bu duruma örnek göstermektedir. Duyusal-hareketsel olan sinirsel akımın böylece idemotor (irade dışında düşüncenin hareket ettirme gücü) bir akıma dönüştüğünü ifade eden Bakar, dolayısıyla artık uyarıların hareketle sonuçlanmak için oluşan bu aklî hadisenin emrine uymak mecburiyetinde kalacağını, aklî hadisenin kimi zaman fâil olup hareket emri vereceğini, kimi zamansa mâni olup yapılmasının önüne geçeceğini altını çizmektedir. Sonuç itibariyle Bakar'a göre, uyarıların neticesi olan hareketsel fiiller bu uyarılardan çok beyinle ilgili hadiselerin ve fikirlerin etkisine uymaya mecbur olacaktır.⁹⁰ Dr. Ethem Bakar, fikirlerin ve fiillerin bu bağlamda ele alındığında üç gruba ayrılabilirliğini belirtmektedir. İlk grubu çok şiddetli aklî hadiselerin oluşturduğunu söyleyen Bakar, sabit fikirleri, aşk ve ihtiras gibi duyguları ve sigara bağımlılığı gibi bağımlılıkları bu grupta değerlendirmekte, bunların reflekslere benzer bir sürat ve kesinlikle derhal fiillere dönüştüğünü söylemektedir. İkinci grubu fikrin fiile dönüşme meyli mutedil olan aklî hadiseler olarak ortaya koyan Dr. Ethem Bakar, günlük yapılan işlerin büyük bir bölümünü ve insanın uykusu geldiğinde yatıp uyuma arzusunu bu grupta değerlendirmekte; bu tip kararların bir dereceye kadar insanın aklî hâkimiyetine bağlı olduğunu, örneğin uyuyup uyumama konusunda insanın kendi iradesiyle karar verdiğini söylemektedir. Üçüncü grubu da fikrin fiile dönüşme meylinin az ya da hiç olmadığı hadiseler olarak belirten Bakar, bir hayır faaliyeti yapmak ya da sokakta görülen dilenciye sadaka vermek gibi hadiseleri buna örnek olarak göstermektedir. Dr. Ethem Bakar, dilenciye gördüğü andaki manzaranın insana sadaka fikrini vereceğini söylemekte, çoğunlukla da o anki fikrin çok yüzeysel olduğunu, dilenciye görmekle oluşan fikrin yalnızca bir aklî hadiseden ibaret kaldığını ve fiile dönüşmeyip fikir halinde kaldığını vurgulamaktadır. Açıklanan bütün bu durumlarda da insanın fikrinde hâkimiyetinin kalmadığını, aklî dengenin fiillere hükmedemediğini ve akıl ve hikmet dairesinde hareket edilemediğini belirten Dr.

⁸⁸ Ethem Bakar, *İrade Terbiyesi*, (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2023), 35.

⁸⁹ Bakar, *İrade Terbiyesi*, 36.

⁹⁰ Bakar, *İrade Terbiyesi*, 37-38.

Ethem Bakar, insanın düşüncesini fiile dönüşme meylini ya da meyilsizliğini engelleyememenin insanda irade eksikliğini veya irade yokluğunu gösterdiğinin altını çizmektedir.⁹¹ Dr. Ethem Bakar, bu çerçevede iradenin, insanın fikirleri ve duyguları ile fiillerinin arasına bir aklı muhakeme sokup kendi nefesine hâkim olarak aklı muhakeme ile hareket edebilme kudretini sağlayan şeyin ruhsal hassa olduğunu savunmaktadır.⁹²

2.17.Erich Fromm'da İrade ve Özgürlük

“Özgürlükten Kaçış” kitabında insanın özgürlüğünü, özgünlüğünü ve kendindeliğini birçok yönüyle ele alan Erich Fromm'un Anna Hartoch'tan aktardığına göre, insanda kendi kendine ortaya çıkan hislerin baskılanması ve bunun sonucunda gerçek bireyselliğin gelişmesi çok erken yaşlarda, hatta bir çocuğun ilk eğitiminde başlamaktadır.⁹³ Erich Fromm, kendi kültüründeki eğitimi eleştirirken, eğitimin özgürlükten çok kendindeliğin ortadan kalkmasını ve kişinin kendinden kaynaklanan özgün ruhsal edimlerinin yerine dışardan zorla benimsetilen duygu, düşünce ve arzuların konulmasını sağladığını söylemektedir.⁹⁴ Ona göre duygu ve coşkularda olduğu gibi özgün düşünmede de çarpıtmalar görülmekte ve eğitimin daha başında özgün düşünme kösteklenmekte, insanların kafasına hazır düşünceler yerleştirilmektedir.⁹⁵ Erich Fromm, çağdaş insanı ele alırken, onun pek çok isteği varmış gibi görünmekte olduğunu; tek sorununa, ne istediğini bilmesine karşın, ona sahip olamamak sanıldığını söylemektedir. Bütün enerjinin istenen şeyi elde etmeye yönelik harcadığını dile getiren Erich Fromm, çoğu kişinin bu etkinliğin önkoşulunun ne olduğu sorusunu sormadığını belirtmekte, bu tip insanların gerçek isteklerinin ne olduğunu bilmediklerini, peşinden koştıkları amacın, bizzat kendilerinin istediği şey olup olmadığını düşünemediklerini vurgulamaktadır.⁹⁶ Kimlik yitimi durumunu ele alırken, kişinin ancak başkalarının beklentilerine göre yaşadığı takdirde kendinden emin olacağını söyleyen Erich Fromm, insanın genel tabloya uymaması halinde sadece onaylanmama ve soyutlanmayla değil, kişiliğini ve kimliğini de yitirme tehlikesi ile karşı karşıya kalacağını belirtmekte; kendisi dışındakilerin beklentilerine uymakla, farklı olmamakla, kişinin kimliğiyle ilgili kuşkularının yatışacağını ve belli ölçüde güven sağlanacağını dile getirmektedir. Bu durumu kendinelikten ve bireysellikten vazgeçmek olarak adlandıran Erich Fromm, böyle bir insanın

⁹¹ Ethem Bakar, *İrade Terbiyesi*, (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2023), 38-39.

⁹² Bakar, *İrade Terbiyesi*, 40.

⁹³ Erich Fromm, *Özgürlükten Kaçış*, çev. Şemsa Yeğin (İstanbul: Say Yayınları, 2023), 248.

⁹⁴ Fromm, *Özgürlükten Kaçış*, 249.

⁹⁵ Fromm, *Özgürlükten Kaçış*, 253.

⁹⁶ Fromm, *Özgürlükten Kaçış*, 257-58.

biyolojik açıdan canlı, ruh bilimsel açıdan robot ve coşkusal ve zihinsel açıdan ölü olduğunun altını çizmektedir.⁹⁷

2.18. Alfred Adler’de İrade ve Özgürlük

Alfred Adler, “İnsanı Tanıma Sanatı” kitabında insanın ruhsal yaşamının bir amaçla belirlendiğini söylemekte, bir istekte bulunabilmesi, dahası düş bile görebilmesi için bir amaçla belirlenmesi, bir amaca dayanması, bir amaçla sınırlandırılması ve belirli bir yöne yöneltilmesi gerektiğinin altını çizmekte, bunun organizmanın ve dış dünyanın gerekleriyle, organizmanın bunlara vermesi gereken yanıtlar arasındaki ilişkidir doğallıkla ortaya çıkan bir sonuç olduğunu belirtmektedir. Adler, bireysel psikolojinin insanın ruhsal yaşamındaki olayların tümünü bir amaca yöneliklik içinde görüp kavradığına dikkat çekmektedir. İnsanın bir başkasının amacını bilmesi ve dünyayı az da olsa tanıması halinde, ilgili kimsede gözlemleyeceği devinimlerin anlamını da çıkarabileceğini, bunların söz konusu amaca bir hazırlık niteliği taşıdığını saptayacağını belirten Alfred Adler, o zaman havadan yere bırakılacak bir taşın hangi yörüngeyi izleyeceği nasıl bilinirse, ilgili kişinin de amacına ulaşmak için hangi devinimleri gerçekleştireceğinin öyle bilineceğini ifade etmektedir. Ne var ki Adler, ruhun doğa yasası diye bir şeyi tanımadığını vurgulamakta, çünkü insanın gözüne kestirdiği amacın durağan olmadığını, değişebilir olduğunu savunmakta, bu durumu açıklarken de, bir kimsenin gözüne kestirdiği amacın, onu, ruhsal yaşamda ister istemez ortada uyulması gereken bir doğa yasası varmış gibi bir akış izlemeye iteceğini ifade etmektedir.⁹⁸ Bu durumun, ruhsal yaşamda bir doğa yasasının söz konusu edilemeyeceğine işaret ettiğini söyleyen Adler, insanın bu alanda kendi yasalarını kendisinin saptadığı gibi bir anlamı içerdiğini dile getirmektedir. İlgili yasaların sonradan insana doğa yasası gibi gelmesinin bir kuruntudan ibaret olduğunu ifade eden Alfred Adler, söz konusu yasaların neden ve sonuç ilişkisini içeren değişmez yasalar olarak belirlenip kanıtlanmak istenmesinde insanın kendi parmağının bulunduğuna dikkat çekmektedir. Resim yapmak isteyen bir insanın resim yapmak gibi bir amacı olan bir kişinin davranışlarını sergileyeceğini dile getiren Adler, bu kişinin resim yapma eylemi için gerekli tüm adımları sanki ortada bir doğa yasası varmış gibi şaşmaz bir tutumla atacağını vurgulamaktadır. Bu kişinin resim yapmasının gerekli olup olmadığını sorgulayan Alfred Adler, cevap olarak, doğanın devinimleriyle insanın ruhsal yaşamındaki devinimler arasında bir ayrımın olduğunu belirtmektedir. İnsanın iradesine yönelik tartışmaların buradan kaynaklandığının altını çizen Adler, söz konusu tartışmaların

⁹⁷ Erich Fromm, *Özgürlükten Kaçış*, çev. Şemsa YeğİN (İstanbul: Say Yayınları, 2023), 260.

⁹⁸ Alfred Adler, *İnsanı Tanıma Sanatı*, çev. Kâmuran Şİpal (İstanbul: Say Yayınları, 2022), 42.

varmış gibi görüldüğü sonucun, insan iradesinin özgür olmadığı yolunda olduğunu söylemekte, bu bağlamda insanın bir amaca bağlanır bağlanmaz iradesinin özgürlüğünü yitireceğini ifade etmektedir. Amacın kendisinin kozmik, animal ve toplumsal koşullardan doğup çıktığı için, ruhsal yaşamın değişmez yasalara bağılıymış gibi izlenim uyandırdığını dile getiren Alfred Adler, toplumla ilişkisini yadsıyan, toplumla bağıni koparmaya çalışan, kendi dışındaki gerçeklere uymaya yanaşmayan bir insanın göz önüne alındığı takdirde, ruhsal yaşamdaki bütün görünür yasallıkların silinip gideceğini, yerini yeni bir yasallığın alacağını ve bu yeni yasallığın da yeni amaçtan kaynaklanacağını belirtmektedir. Benzer şekilde hayattan usanıp toplumun bir üyesi olarak yaşamına son vermek isteyen insan için de toplum yasasının bağlayıcı niteliğini yitireceğini dile getiren Adler, ruhsal yaşamda bir devinimin ancak bir amacın belirlenmesiyle zorunlu olarak kendini göstereceğini vurgulamaktadır.⁹⁹

2.19. Joseph Murphy'de İrade

“Bilinçaltının Gücü” kitabında Joseph Murphy, zihnin nasıl işlediği konusunu açıklarken zihnin doğru kullanılmasının onun muhteşem gücünden yararlanmayı beraberinde getireceğini söylemektedir. Zihnin rasyonel ve irrasyonel olarak iki seviyesinin olduğuna dikkat çeken Murphy, bilinçli zihinle düşünüldüğünde sürekli olarak düşünülen şeylerin, düşüncelerin doğasına uygun olarak bunları yaratan bilinçaltının üzerine çökeceğini ifade etmektedir. Bilinçaltının duyguların bulunduğu yer olduğunu dile getiren Murphy, onun yaratıcı zihin olduğunu belirtmekte ve iyi şeyler düşünüldüğünde iyi şeylerin, kötü şeyler düşünüldüğünde kötü şeylerin olacağını, işleyişin bu şekilde olduğunu vurgulamaktadır. Bilinçaltının bir fikri kabul ettiğinde onu gerçekleştirmeye başladığını söyleyen Joseph Murphy, bilinçaltı yasasının hem iyi hem de kötü fikirler için geçerli olmasının şaşırtıcı ve zor algılanan bir gerçek olduğunun altını çizmektedir. Bu yasanın olumsuz bir şekilde uygulandığında başarısızlığa, bıkkınlığa ve mutsuzluğa neden olacağını söyleyen Murphy, buna karşın alışlagelmiş düşüncelerin uyumlu ve yapıcı olması halinde ise başarı ve bolluğun geleceğini ifade etmektedir.¹⁰⁰ İnsanın doğru bir biçimde düşünmeye ve hissetmeye başladığında huzurlu bir zihnin ve sağlıklı bir bedenin kaçınılmaz hale geleceğini vurgulayan Murphy, bilinçaltının, zihinsel olarak düşünülen ve doğru olarak hissedilen her şeyi kabul edip deneyimlerin içinde katacağını belirtmektedir. Yapılması gereken şeyin bilinçaltına fikrin kabul ettirilmesi olduğunu ifade eden Joseph Murphy, bunun başarılması halinde bilinçaltı yasası gereği arzu edilen sağlığın ve huzurun geleceğini vurgulamaktadır. Emir ya da hüküm verildiğinde

⁹⁹ Alfred Adler, *İnsanı Tanıma Sanatı*, çev. Kâmuran Şipal (İstanbul: Say Yayınları, 2022), 42.

¹⁰⁰ Joseph Murphy, *Bilinçaltının Gücü*, çev. Belgin Selen Haktanır (İstanbul: Diyojen Yayıncılık, 2020), 33.

bilinçaltının itaatkâr bir biçimde ona yansıtılan fikri üretmeye başlayacağını altını çizen Murphy, zihnin yasası gereği bilinçaltından alınan tepki ya da yanıtın, bilinçli zihinde tutulan düşüncenin ya da fikrin doğasıyla belirlendiğini ifade etmektedir. Psikologların ve psikiyatristlerin, düşüncenin bilinçaltına iletildiğinde, beyin hücrelerinin bunu izlediğini söylediklerini aktaran Murphy, bilinçaltının bir fikri kabul ettiğinde -çağrışımlardan yararlanarak hedefe ulaşmak için hayat boyu biriktirilen her türlü bilgi parçasını kullanarak bunu hemen hayata geçirmeye çalıştığını dile getirmektedir. Bilinçaltının, insanın içindeki sonsuz güç, enerji ve bilgelikten yararlandığını belirten Joseph Murphy, onun istediğini elde etmek için doğanın bütün yasalarını devreye soktuğunun altını çizmektedir.¹⁰¹

2.20. Berger ve Luckman'da İrade ve Özgürlük

Peter L. Berger ve Thomas Luckman “Modernite, Çoğulculuk ve Anlam Krizi” çalışmalarında, bireyin bilincindeki anlamın inşasının soyutlanmış bir konu yani “penceresiz bir monad”¹⁰² olmadığını ifade etmektedirler.¹⁰³ Gündelik hayatın birbirlerine bağlanmış sayısız sosyal zincirlerden ibaret olduğunu belirten yazarlar, kişinin bireysel kimliğinin bu eylem içerisinde biçimleneceğini söylemektedirler. Yalnızca özel kavrayışların anlam inşasının temelinde olduğunu belirten yazarlar, anlamın basit katmanlarının bir kişinin öznel tecrübelerinde oluştuğunu ifade etmektedirler. Anlamın daha yüksek katmanları ve anlamın daha karmaşık yapısının sosyal eylem içerisindeki özel anlamın nesnelliğine bağlı olduğunu dile getiren yazarlar, bireyin yalnızca çetrefilli mantıksal çıkarımlarda bulunduğunu ve toplumsal bağlam içerisinde mevcut olan deneyim zenginliğinden yararlanarak eylemin farklılaşmış dizilerini kontrol edebileceğini vurgulamaktadırlar. Sözü edilen yazarlar, anlamın unsurlarının sosyal eylemin daha geçmiş döneme ait bir eylem silsilesi (gelenekler) tarafından şekillendirildiğini hatta bireysel tecrübenin en düşük anlam katmanında dahi bulduklarını düşünmektedirler.¹⁰⁴

¹⁰¹ Joseph Murphy, *Bilinçaltının Gücü*, çev. Belgin Selen Haktanır (İstanbul: Diyojen Yayıncılık, 2020), 34.

¹⁰² Monad, ünlü Alman filozofu Leibniz'in metafiziğinde basit, başka bir şeye indirgenemez ve yok edilemez birim; evrenin ve evrendeki bileşik şeylerin kendisinden meydana geldiği en küçük birlik; kendi içinde, maddi tözlerden farklı olarak, güçler içeren psişik etkinlik merkezi ya da etkin tözdür. Leibniz, evrenin geri kalanının, bir monadın davranışını etkilemediğini göstermek üzere, monadların pencerelerinin olmadığını söylemiştir. Monadlar arasında hiçbir ilişki bulunmadığını söyleyen filozof, evreni meydana getiren monadların düzenli eylemlerini açıklayabilmek için, söz konusu monadolojinin kozmik bir uyum teorisini gerektirdiği düşüncesinden hareketle, önceden kurulmuş uyum fikrine başvurmuştur. Bkz. Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü* (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2010), 118.

¹⁰³ Peter L. Berger - Thomas Luckman, *Modernite, Çoğulculuk ve Anlam Krizi*, çev. Mustafa Derviş Dereli (İstanbul: Albaraka Yayınları, 2022), 20.

¹⁰⁴ Peter L. Berger - Thomas Luckman, *Modernite, Çoğulculuk ve Anlam Krizi*, 21.

2.21.Freud'da İrade ve Özgürlük

Bireysel psikolojinin tekil olarak insan üzerine ve onun içgüdüsel ihtiyaçlarını hangi yollardan karşıladığı konusuna çalıştığını söyleyen Sigmund Freud, bireyin ruhsal dünyasında başkalarının örnek, obje, yardımcı dost ya da rakip kişiler olarak her zaman rol oynadığını ve bu bağlamda bireysel psikolojinin toplum psikolojisi kimliğini taşıdığını belirtmektedir.¹⁰⁵ Freud, bireyin, bir kişi ya da kendisi için çok önemli kişilerden oluşan bir topluluğun etkisi altında olduğunu vurgulamaktadır.¹⁰⁶ Freud, Gustavo Le Bon'un "Kitle Psikolojisi" kitabını incelerken, onun kitleyi oluşturan bireylerin birbirlerine benzemesinin ya da benzememesinin bir öneminin olmadığını, kitleleşme sonucu ortak bir ruh kazanıldığını söylediğini aktarmakta ve kitleyi oluşturan her bireyin tek başınayken duyumsayacağı, düşüneceği ve davranacağından farklı şekilde duyumsayıp, düşünüp ve davranacağını savunduğunu vurgulamaktadır.¹⁰⁷ Le Bon'a göre bir kişinin kişisel nitelikleri toplum içinde yok olmakta ve insanın kendine has olan karakteri kaybolmaktadır. Bu bağlamda ırksal bilinçdışı kendisini açığa çıkarıp "ayrıtürdenlik" (heterojenite), "aynıtürdenlik" (homojenite) içerisinde erimektedir. Bu durum da kitle bireylerinin ortalama karakterini ortaya çıkarmaktadır.¹⁰⁸ Le Bon, kalabalıkta her duygu ve davranışın bulaşıcı (sâri), hatta ileri derecede bulaşıcı olduğunu düşünmekte ve bireyin kendisini kitlenin çıkarına feda ettiğinin görüldüğünü belirtmektedir. Bu durumunsa bireyin kitlenin bir parçasına dönüşmesinden kaynaklandığını ifade eden Bon, bu dönüşümün bireyin doğasına aykırı olduğunu savunmaktadır.¹⁰⁹ Freud, her bireyin aynı zamanda birçok kitlenin parçası olduğunu söylemekte, özdeşleşme sonucunda yanlı bir bağlamın içerisinde yaşadığını ve "ben idealini" çok değişik modellere göre kurduğunu söylemektedir. Her bireyin mensup olduğu ırk, meslek, dinsel cemaat ruhu, vatandaşlık ruhu vb. gibi birçok kitleden pay sahibi olduğunun altını çizen Freud; bunları aşsa bile, bireyin ulaşabileceği özgürlük ve özgünlük derecesinin çok da yüksek bir düzeyde olmayacağını vurgulamaktadır.¹¹⁰

¹⁰⁵ Sigmund Freud, *Kitle Psikolojisi*, çev. Kâmuran Şipal (İstanbul: Say Yayınları, 2023), 23.

¹⁰⁶ Freud, *Kitle Psikolojisi*, 24.

¹⁰⁷ Freud, *Kitle Psikolojisi*, 28.

¹⁰⁸ Freud, *Kitle Psikolojisi*, 29.

¹⁰⁹ Freud, *Kitle Psikolojisi*, 30.

¹¹⁰ Freud, *Kitle Psikolojisi*, 99.

3.ALI ŞERİATİ'DE İRADE VE İNSANIN DÖRT ZINDANI

3.1.Ali Şeriati'nin Yaşamı ve Fikir Dünyası

Ali Şeriati, 23 Kasım 1933'te Horasan eyaletine bağlı Sebzivar'ın Mezinan köyünde dünyaya gelmiştir. 1950'de Meşhed'deki Öğretmen Koleji'ne giren Şeriati, 1952'de Meşhed yakınlarındaki Ahmedâbâd köyünde öğretmenliğe başlamıştır. 1955 yılında Mekteb-i Vasıta'yı yazmış ve Ebuzer-i Gıfari'yi tercüme etmiştir. Ali Şeriati, 1956 yılında Meşhed Üniversitesi'ne girmiştir. Ulusal Direniş Örgütüne üye olan Şeriati, babası ve diğer üyelerle birlikte tutuklanmış ve altı ay tutuklu kalmıştır. 1959 yılında Alexis Carrel'den Dua'yı tercüme eden Ali Şeriati, üniversiteden başarıyla mezun olmuştur. 1960 yılında Fransa'ya gönderilen Şeriati, orada sosyoloji ve dinler tarihi üzerine çalışmıştır. Cezayir Kurtuluş Hareketi'ne aktif olarak katılan Ali Şeriati, Paris'te tutuklanmıştır. Bu sırada birçok makale, konuşma ve çevirisi dergilerde yayımlanmıştır. Sosyoloji ve dinler tarihi alanında doktorasını tamamlayarak 1962'de İran'a dönen Şeriati, sınırda tutuklanmış ve aylarca hapiste kalmıştır. Hapisten çıktıktan sonra öğretmenlik yapmaya başlayan Ali Şeriati, Meşhed Üniversitesi ve farklı merkezlerde konferanslar vermiştir. İran istihbarat teşkilatı Savak tarafından aranmaya başlayan Ali Şeriati, babasının bir yıl süreyle tutuklanmasının ardından teslim olmuş ve on sekiz ay hücrede kalmıştır. 1975-1977 arası Savak'ın takibinden sürekli kaçarak başkalarının evlerinde kalıp çalışmalarını sürdürmüştür. 16 Mayıs 1977 yılında Avrupa'ya giden Ali Şeriati, bir ay sonra İngiliz İstihbaratının yardımıyla Savak tarafından öldürülmüştür.¹¹¹

3.2.Ali Şeriati'de İrade ve Özgürlük

Ali Şeriati'ye göre insanın en temel değeri iradedir. Öyle ki ona göre irade, düşünce ve yaratıcılıktan da önce gelmektedir. Hatta irade olmaksızın düşünce ve yaratıcılık özelliklerinin çok kısır bir işlevsellikten başka bir şey olmadığını düşünmektedir. Şeriati, varlıkları kendisini doğasıyla uyumlu hale getirmek için çalışan bir yaratık gibi görmektedir. Varlıkların evrimleşmesini sağlayan bu uyum süreci olmadığı takdirde onların yok olacağını vurgulamaktadır. Şeriati, insanı diğer varlıklardan ayıran özelliğin doğaya uyum sağlama sürecinin tam tersine çevresini, yaşam alanlarını ideallerine göre yapılandırıp değiştirme gücü olduğunu tespit etmektedir. Bu bağlamda Aristo'nun insanı "konuşan hayvan" şeklinde tanımlamasının doğruluğuna atıf yaparak iki ayaküstünde yürüyen, bedensel olarak insan özelliklerini taşıyan herkesin insan olmadığını ve insanın, çevresini ideallerine uyumlu hale getirme ve değiştirme gücüne

¹¹¹ Ali Şeriati, *İnsan*, çev. Ejder Okumuş (Ankara: Fecr Yayınları, 2020)

sahip olduğu nispette insan olabileceğini söylemektedir. Daha da ileri bir yorum yaparak, insanın çevresine uyum gösterdiği, onun ürünü olduğu takdirde bitki ve hayvan gibi bir tür olmaktan başka hiçbir değeri olmayacağını ifade etmektedir.¹¹²

Ali Şeriati, medeniyetler farklı da olsa mitolojilerinin merkezinde insan olduğunu vurgulamaktadır. Yunan mitolojisini incelerken, Prometheus'un insanlarla uyum içinde olan Yunan tanrılarında biri olduğunu ancak isminin bir nitelik olduğunu, varlık alanında cisimleşen kişilik kazanan ve Zeus'un huzurunda duran, tanrı haline gelen bir "ide" olduğunu söylemektedir. Zeus'un doğa üzerinde otoritesi olan veya evrenin sembolü olan büyük Tanrı olduğunu belirterek yeryüzündeki zorlu yaşam koşullarına karşı insanın yanında olan ve insan sever olan Prometheus'un, Zeus'a karşı insanı sembolize ettiğini ifade etmektedir. Zeus doğanın sembolü iken Prometheus, insanî ön bilışı, ön görüyü, akletmeyi, düşünmeyi ve iradeyi temsil etmektedir.¹¹³

İnsan için iki perspektife dikkat çeken Şeriati, insanın belirlenimin, zorunluluğun yani iradesinin doğal, toplumsal ya da ilahi kaderin tam anlamıyla kuşatma altına aldığı bir varlık olarak varsayıldığında, onu özgür seçim gücüne sahip olmayan bir yaratık şeklinde görerek ondaki "öz" değerlerin ve her tür sorumluluğun yok sayılmış olunacağını belirtmektedir. Buna karşın insanın çevresinden bağımsız olarak iradesi olduğunun kabul edilmesi durumunda onun değerinin ve soyluluğunun korunmuş olacağını vurgulamaktadır. Şeriati, bu iki durumun analizini yaptıktan sonra nedensellik zinciriyle kuşatılmış olan doğal dünyada nedensellikten bağımsız bir iradenin söz konusu edilemeyeceğinin altını çizmiştir.¹¹⁴ İradenin kendinden önce ona etki eden başka bir nedeni olmadığını, yani bizatihi ilk neden olduğunu ifade eden Ali Şeriati, insan her ne kadar doğal bir varlıksa da, yani maddi nedenlerin ürünü ve yeryüzünde doğup büyümüş olsa da, onun iradesini bu dünyanın bir unsuru olarak görmediğimiz takdirde insanın, insan iradesinin tıpkı Tanrı tasavvurundaki gibi "ilk neden" olarak düşünülebileceğini ileri sürmüştür.¹¹⁵ Şeriati, Epikür'den Sartre'ye kadar herkesin, hatta materyalistlerin bile insanî değerleri ve madde ötesi duyguları yok etmek ve insanı iradeden ve nihayetinde sorumluluktan yoksun bir varlık olarak görmek istemelerinin sonucunda bir tür metafiziksel idealizme saplandıklarını, ancak yine de kendileriyle

¹¹² Ali Şeriati, *İnsan*, çev. Ejder Okumuş (Ankara: Fecr Yayınları, 2020), 261-262.

¹¹³ Şeriati, *İnsan*, 262-63.

¹¹⁴ Şeriati, *İnsan*, 265-66.

¹¹⁵ Şeriati, *İnsan*, 266-67.

çelişmek pahasına insana “maddi olmayan istisna bir varlık” gözüyle baktıklarını ve insana madde ötesi bir doğa biçtiklerini söylemektedir.

Epikürizmin kurucusu olan Lasiopus’un etkisiyle evrende atomların asıl olduğuna inanan (atomizm), ruhu ve öte dünyayı reddeden Epikür’ün; “*İnsan da ruh da atomlardan müteşekkil olup maddidirler ve ölümlerle birlikte yok olurlar. Fakat insan atomlardan oluştuğunda, maddi bir cana büründüğünde gökten bir parıltı iniyor. Onda yuva yapıyor ve onunla birlikte oluyor, insan ölüp de ruhu yok olunca bu parıltı tekrar göğe çekiliyor!*” ifadelerini aktaran Şeriati, kendi çağının en büyük materyalist ve diyalektikçisi olarak nitelediği Sartre’nin; “*Doğal dünyanın bütün varlıklarının özleri varlıklarından önce oluşmuştur; insan bu kuralın dışındadır; onun varlığı özünden önce olmuştur!*” sözlerini çelişik ve çaresizlik ifadeleri olarak eleştirmiş, Satre’nin yaptığıın da bir tür metafizik, “nedensellik”ten kaçınma ve ayrıca insanı nedensellik zincirinden ve doğal determinizmden kurtarmak için ona gaybî, doğa ötesi bir öz vermek olduğunu belirtmiştir.¹¹⁶ Ali Şeriati; “*İnsan, düşünce ve eylemine vurulan maddeci kör nedensellik zincirini kırabilen ve kendisini tüm doğal olaylara hükmeden determinizmden kurtarabilen tek varlıktır*” ifadelerini kullanarak insanın sonsuz bir zincirin halkası olduğu halde kendi doğal sonucunu değiştirebilecek, süsleyebilecek, yaratabilecek ve seçebilecek güçte olduğunu vurgulamıştır.¹¹⁷ Ali Şeriati, tarihsel determinizm konusundaki düşüncesini şöyle ifade etmektedir:

Sosyologlara ve sosyalizme inanmam, naturalizme yani doğal bilimlerin kaynağına, coğrafi çevrenin ve maddi şeklin insan üzerindeki etkisine inanmam beni, hem naturalizme yani insanın doğada yaşadığı için doğanın etkisi altında olduğuna hem de tarihçiliğe yani tarihin insanı yarattığına, insanın, tarihin bir parçası olmaktan başka bir varlık göstermediğine inanmaya sevk ediyor. Tarihin, insanın geçmişini oluşturduğuna inanıyorum; toplumun asıl olduğuna da inanıyorum. Yani her bir birey toplum tarafından oluşturulmuştur. Hatta ve hatta ekonominin asıllığına, insanın, çalıştığı işin etkisi altında oluştuğuna, dahası ekonominin insanın toplumsal yaşamı üzerinde önemli bir etken olduğuna ya da en önemli etken olduğuna da inanıyorum. Ben aslında öz olarak Hegel’le aynı düşüncedeyim. Hegel ile anlaşmazlığımız yalnızca ifade başkanlığındandır. Buna göre gelecekte insanda ilahî irade daha fazla ortaya çıkacaktır. Hegel’e göre ise insan "mutlak ruh" a ulaşacak ve geriye dönüş başlayacaktır. İşte benim bu ekollere hatta insanın doğadan farkının, iradesi, gücü ve yaratıcılığı olduğuna inanan Hegel ekolüne yakınlık derecem budur.¹¹⁸

3.3.Ali Şeriati’de İnsanın Dört Zindanı

Ali Şeriati insanın özgürlüğüne dair düşüncelerini ifade ederken, sadece insanın maddi tarafının, yani görünür yanının özgürlüğünden söz etmemektedir. Ona göre insan kendisini özgür zannederken de köle olabilmektedir. Belli kalıplardaki eğitim ve öğretimin, gelişmesi

¹¹⁶ Ali Şeriati, *İnsan*, çev. Ejder Okumuş (Ankara: Fecr Yayınları, 2020), 267-68.

¹¹⁷ Şeriati, *İnsan*, 140.

¹¹⁸ Şeriati, *İnsan*, 271.

ve yetişmesi gereken insanı kölelik kalıplarına hapsedtiğini belirtmektedir. Geçmişte kurumsal olarak var olan kölelik müessesesinin bilinçli bir kölelik olduğunu söyleyen Şeriati, köle olan bireyin kendisinin köle olduğunun farkında olduğunu, efendilik ve kölelik sistemindeki yerini bildiğini ancak kurumsal olarak kölelik tedavülden kalkmış olsa bile insanların modern zamanda bilinçsizce köleliğe sürüklendiğini vurgulamaktadır. Ona göre kölelerin başları kölelik bağından kurtulmuş olsa bile başlarının içi köleleşmektedir. Ali Şeriati, siyasi sistemlerdeki değişim sonucunda oy kullanmak, seçmek, evet veya hayır demek özgürlüğün göstergesi olsa da insanın hissettiği şeyi bilinçli bir biçimde seçmediğini, başkalarının insan iradesine telkinlerde bulunarak ipotek koyduğunu vurgulamakta ve “önceden köle özgürdü ancak şimdi özgür köledir” ifadeleriyle bir özgürlük yanılsamasının var olduğunu altını çizmektedir.¹¹⁹

Ali Şeriati'ye göre ortalama bir insan çevresinin, eğitim ve öğretimin, tabiatın, kalıtımın ve tarihin ortaya çıkardığı bir varlıktır. Ona göre peygamberler, insanı bu bağlarından özgürleştirmek için gelmiştir.¹²⁰ Ali Şeriati, Tanrı'yı sıfatları bakımından üç boyutta ve üç somut karakterde ele almakta ve bunların insanda da bulunduğunu ifade etmektedir: “Bilinç”, “seçme”, “yaratma”. Birincisi onun öz bilinci, kendisini bilmesidir, bunun yanında kendisi dışındakilere dair bilgi ve bilincidir. İkincisi, insanın seçici olmasıdır. Ona göre insan seçicidir ve evrende bütün varlıklara yüklenen sebep-sonuç zincirine rağmen kendi iradesiyle seçim yapabilen, tercih edebilen bir varlıktır, yani insan özgürdür. Şeriati'ye göre, hayvanda meydana gelen her hareket onun iradesinin dışında ve kendi iradesinden üstün bir sebebin sonucudur. O, sebep-sonuç ilişkisinden bağımsız, nedensellikten kurtulmuş olan Tanrı'nın dışında bütün varlıklar içinde yalnızca insanın seçme iradesine sahip olduğunu vurgulamaktadır. Üçüncüsü, yaratmadır. Ali Şeriati, insanın alet yaptığını yani hedefi olduğunu ve bu hedefe ulaşabilmek için sahip olduğu –göz, el ve ayak gibi- doğal aletlerle sınırlı kalmadığını belirtmekte, aynı zamanda doğal aletlerin de idamesi için aletler ürettiğini yani tabiatın ve kendisinin eksikliğini, kendi yaratma gücüyle telafi ettiğini söylemektedir. Şeriati, bu bağlamda Heidegger'in; “*İnsan, bu varoluş sahasında yalnız bir varlıktır*” sözüne atıf yapmakta ve insanın farklılığını ortaya koymaktadır.¹²¹

Bütün bu farklılığının yanında Şeriati'nin bakış açısında insan birtakım zindanlarla kuşatılmış ve özgür insan mahpus bir hale gelmiştir. Şeriati, insan bilimleri düşünürlerinin çoğunun, özellikle tarih ve sosyoloji filozoflarının; tarihin hareketi, toplumsal değişimler ve insanın

¹¹⁹ Ali Şeriati, *Kendisi Olmayan İnsan*, çev. Ejder Okumuş (Ankara: Fecr Yayınları, 2022), 157.

¹²⁰ Ali Şeriati, *Dünyagörüşü ve İdeoloji*, çev. Kenan Çamurcu (Ankara: Fecr Yayınları, 2020), 368.

¹²¹ Ali Şeriati, *Kendisi Olmayan İnsan*, çev. Ejder Okumuş (Ankara: Fecr Yayınları, 2022), 159-60.

manevi yapısındaki esas etkeni ararken, kendilerine özgü felsefi ve bilimsel görüş hesabıyla veya çağına ve kendi çevresine egemen bilimsel kabulün ve toplumsal şartların etkisiyle belli bir etkene dayandıklarını ve ekollerini kurduklarını söylemekte ve bunu bir gaflet olarak nitelendirmektedir. Şeriatî, yaptığı bu eleştiri temelinde insanın dört temel belirlenimle, yani zindanla çevrili olduğunu vurgulamakta ve bunların; 1. Tabiat, 2. Tarih, 3. Toplum, 4. Kendisi olduğunu ileri sürmektedir.¹²²

3.3.1.Tabiatın belirleyiciliği

Ali Şeriatî, beşer yönüyle insanın doğal ve maddi bir varlık olması ve tabiatla yaşaması dolayısıyla, tabiatın kendi özelliklerini insana yüklediğini söylemektedir. İnsanın doğduğu coğrafyadaki hava, su ve gıda ürünlerinin onun ruhsal durumlarına, düşünce tarzına, ilgi ve eğilimlerine güçlü bir etkisi olduğunun altını çizmektedir. Tabiatın özellikleri itibarıyla insanın deri rengini kendisinin seçemediğini hatta insan ırklarının da bu seçimi kendilerinin yapmadığını belirtmekte ve tıpkı farklı coğrafyalarda yetişen meyvelerin tat ve kokularının çeşitliliklerinde olduğu gibi insanın da bir belirlenmişlik içinde olduğunu, yani insani özgür iradenin tabiatın esiri olduğunu savunmaktadır. Ayrıca tabiatın diğer boyutlarıyla da insanı kuşatmış olduğunu söyleyen Şeriatî, yerçekimi gücünü örnek göstererek tabiatın insana yüklediği ve onu sınırlandıran bir özelliği olarak da tabiatın belirleyiciliğini ifade etmektedir.¹²³ Ali Şeriatî'ye göre insanı tabiatın belirleyiciliğinden kurtaran etken, tabiatı tanımaktır. Bunun dışında en önemli etkenlerden biri de teknolojinin gelişimidir. Teknolojinin gelişmesine bağlı olarak, Orta Afrika'nın yakıcı çöllerinin ortasında bile Kuzey Avrupa'nın bir orman ülkesinde insanlar için var olan şartların aynısının oluşturulabildiğini ifade eden Şeriatî, asırlardır insana geçit vermeyen tabiatı; insanın doğal bilimlerle, fizik, kimya, jeoloji, astronomi ve teknolojiyle artık mağlup ettiğini ve tabiata egemen olduğunu belirtmektedir.¹²⁴

3.3.2.Tarihin belirleyiciliği

Ali Şeriatî, tarihi, insanın olma serüveni olarak tanımlamaktadır. Şeriatî, insanın sahip olduğu düşünce tarzı, dil, inanç ve duygularla, ele aldığı hatıra, konu ve sorunların hepsinin onun tarihinin ürünü olduğunu ifade etmektedir. İnsanın dünyaya gelir gelmez bir konuşma diliyle tanıştığını ve onun elinde olmadığını, tarihinin getirdiği dilin dışında konuşma şansının olmadığını belirtmektedir. Şeriatî'ye göre insanın konuşma dili seçim değil, tarih vergisidir. Bunun yanı sıra Şeriatî, toplumların giyim tarzlarının da tarihin vergisi olduğunu ve yaşanan bölgeye ve bölgenin tarihine göre tarzın değişeceğini söylemektedir. Tabiat zindanından

¹²² Ali Şeriatî, *Muhtelif Eserleri-I*, çev. Kenan Çamurcu (Ankara: Fecr Yayınları, 2018), 148.

¹²³ Ali Şeriatî, *Kendisi Olmayan İnsan*, çev. Ejder Okumuş (Ankara: Fecr Yayınları, 2022), 162.

¹²⁴ Şeriatî, *Kendisi Olmayan İnsan*, 163-64.

kurtulma yönteminin tarih zindanından kurtulmak için de geçerli olduğunu vurgulayan Şeriati, tarihsel hareket yasalarının tanınıp bilinmesinin insanı kendi bilinçsiz oyuncağı yapan tarihin belirleyiciliğinden kurtarabileceğini söylemektedir. Şeriati, tarihin hareket yasalarının tanınmasının geleceği öngörmek bakımından önemli olduğunu vurgulamaktadır. Ali Şeriati, kabilesel düzen aşamasından feodalite aşamasına, feodalite aşamasından burjuvazi ve şehir yaşamı aşamasına, kapitalizm ve sanayi aşamasından işçi ve proletarya gücünün ortaya çıkma aşamasına geçileceğinin ve sonrasında sınıfsal çelişki ve devrimin gerçekleşeceğini kestirilebileceğini ifade etmektedir. “Tarihin zindanından nasıl kurtulacağım?” sorusuna cevap olarak Şeriati, tarihin insana yüklediği özelliklere dair bilginin, insanı tarihin zindanından kurtarabileceğini söylemekte ve bu bilgiler ışığında bilinçli bir seçim yaparak kalıtsal, geleneksel, tarihsel öğelerin bu şekilde elenebileceğini ifade etmektedir.¹²⁵

3.3.3. Toplumun belirleyiciliği

Ali Şeriati’ye göre toplumun belirleyiciliği diğer belirleyici unsurlardan çok daha açıktır; çünkü insan, beşer yönüyle, kendi sosyal çevresinde, ülkesinde yetişen bir meyvedir. Şeriati, düşünce tarzı, hassasiyetler, ilgiler, duygular ve idealler gibi bütün özelliklerin insana içinde yaşadığı toplum tarafından verildiğini söylemektedir. Ona göre, sahip olunan sosyal düzen şekli, sınıfsal, siyasal ve ekonomik ilişkiler, üretim sistemi, alt yapı ve üst yapı, kültür, ekonomi ve üretim ilişkileri bütün olarak toplum adı verilen bir kalıbı ortaya koymakta ve birey var olan bu kalıbın içine doğmakta, bu bakımdan birey mecburen bu kalıbın şeklini almaktadır. Şeriati, bir sosyal düzen olan il ve aşiret düzeninin zorla veya iradi olarak değiştirilmesi mümkün olduğunda, din ve sosyal ilişkilerde de değişimlerin görüleceğini belirtmekte; düzenin fabrika, işçi, işveren ve sermayedar şeklinde değiştirildiğinde on veya on beş yıl sonrasında eskisinden farklı bir kadın, erkek, genç ve yaşlı görüleceğini ve her şeyin değişmiş olacağını vurgulamaktadır. Bu bağlamda Şeriati’ye göre insan, içini toplumun doldurduğu bir testi ya da toplumun istediği gibi işlediği bir yaprak veya tablodur.

Sonuç olarak Ali Şeriati, toplumun insana yalnızca dil, din, ahlak, toplumsal ilişkiler, âdap, örf ve âdetleri değil; ayrıca biyoloji, psikoloji ve fizyolojinin parçası olan özellikleri de verdiğini söylemektedir.¹²⁶ Bu, toplumun belirleyiciliğidir. “Toplumun zindanından nasıl kurtulacağım?” sorusuna Ali Şeriati, insana toplum yasalarına dair bilgi veren; bir sosyal düzen ve bir sosyal çevrenin hangi unsurlardan oluştuğu, sosyal sistemi değiştiren etkenlerle beşerî toplumun ve milli toplumun değişimine sebep olan şeylerin neler olduğu konularında

¹²⁵ Ali Şeriati, *Kendisi Olmayan İnsan*, çev. Ejder Okumuş (Ankara: Fecr Yayınları, 2022), 166.

¹²⁶ Şeriati, *Kendisi Olmayan İnsan*, 169.

bilgi veren bilim dalı olan Sosyoloji ile cevabını vermektedir.¹²⁷ Şeriati'ye göre toplumun belirleyiciliğinden, toplumun ve hareketinin bilimsel yasalarına aşına olarak kurtulmak mümkündür.¹²⁸

3.3.4.Kendi kendisini belirleme

Ali Şeriati, insanın zindanlarından birisinin de kendi zindanı olduğunu söylemektedir. Şeriati, insanda bir güdü, bir dürtü veya şiddetli bir eğilim olduğunu ve sahip olduğu kuvvetli arzu ve zevk sebebiyle ister istemez insanı kendisine doğru çektiğini; bunun sonucunda bencillik, cinsel güdü, güç hırsı, paracılık vs. gibi olumsuz özellikler oluştuğunu, bunun da insanın kendi zindanı olduğunu ifade etmektedir. İnsanın kendi zindanında da seçimlerini özgür biçimde yapamadığını belirten Şeriati, insanın kendinin ötesinde ya da altındaki bu faktörün kendisi adına seçim yaptığının altını çizmektedir. Şeriati'ye göre insan kendi ihtiyaçlarını, kendi zevklerini, başkalarına karşı kendi maslahatlarını gözden çıkaracak bir aşamaya geldiği takdirde; boyutlarını tabiatın oluşturduğu, kendisinde güçler, içgüdüler, cazibeler ve nefretler meydana getiren, kendisini nefret, içgüdü ve güçlerin oyuncağı yapan bu zindandan kurtulabileceğini söylemektedir. İnsanın kendisini değil de başkasını tercih etmesini “îsâr” ve “fedakârlık” kavramlarıyla ifade eden Şeriati, bu kavramları insanın kendi ihtiyaç ve isteklerine karşı bir başkaldırı olarak nitelemektedir. Şeriati'ye göre insan kendi ihtiyaç ve arzularına başkaldırabildiğinde özgürleşmektedir.¹²⁹

¹²⁷ Ali Şeriati, *Kendisi Olmayan İnsan*, çev. Ejder Okumuş (Ankara: Fecr Yayınları, 2022), 170.

¹²⁸ Şeriati, *Kendisi Olmayan İnsan*, 171.

¹²⁹ Şeriati, *Kendisi Olmayan İnsan*, 171-72.

4.KÜRESELLEŞME, YENİ MEDYA VE SOSYAL MEDYA

4.1.İnsanın Diğerlerine/Dünyaya Bağlantılılığını Artıran Küreselleşme Olgusu

Küreselleşmenin tanımını yaparken onu modern dünyanın deneysel bir durumu olarak ele alan, karmaşık bağlantılılık (complex connectivity) kavramıyla açıklayan John Tomlinson, küreselleşmenin modern yaşamı karakterize ettiğini, hızla gelişen ve giderek yoğunlaşan karşılıklı bağlar ve bağımlılıklar ağına dönüştüğünü ifade etmektedir. Bağlılık kavramı yapılan birçok araştırmada bulunmaktadır. Küreselleşme basitçe küresel bağlanmışlığın yoğunlaşmasıdır ve neredeyse hayatın bütün alanlarına işaret eden bağlantıları bulunmaktadır.¹³⁰ Tomlinson'a göre küreselleşme kavramının en dikkat çeken yönlerinden biri, olası etkilerinin çok sayıda ve çeşitli olduğu izlenimi vermesidir. Ona göre küreselleşme, yalın toplumsal gerçekleri aşan spekülasyonlar, varsayımlar, güçlü toplumsal imgeler ve metaforlar üretme kapasitesiyle olağanüstü doğurgan bir kavram olarak ortaya çıkmaktadır.¹³¹

Küreselleşme, herkesin dilinde hızla bir slogana, büyüdü bir sözcüğe, tüm mevcut ve gelecek gizemlerin kilidini açmaya yarayacak bir maymuncuğa dönüşmüş moda bir kelime haline gelmiştir. Küreselleşme, kimileri için mutlu olmak için yapılması mecbur olan şey, kimileri için mutsuzluk sebebi; ancak herkes için dünyanın inatçı alın yazısı ve geri dönülmesi imkânsız bir süreçtir.¹³² “Zaman ve mekân sıkışması” terimi, insani koşulların parametrelerinde yaşanan ve sürmekte olan çok yönlü dönüşümü özetlemektedir; bu sıkışmanın toplumsal sebeplerine ve sonuçlarına bakıldığında, küreselleşme süreçlerinin genel kabul gören etki birliğinden yoksun olduğu açıkça görülecektir. Zygmunt Bauman'a göre, zaman ve mekânın kullanım şekilleri, farklılaştırıcı olduğu kadar keskin bir biçimde farklılaşmaya da uğramaktadır. Küreselleşmenin birleştirici olduğu kadar bölücü de olduğunu vurgulayan Bauman, küreselleşmenin birleştirdikçe böldüğünü ve yerküreyi bölen sebeplerin, onun tekdüze olmasını teşvik eden sebeplerle aynı olduğunu düşünmektedir. Bauman, kimileri için küreselleşme olarak görünen şeyin kimileri içinse yerelleşme anlamına geldiğinin altını çizmektedir.¹³³

Küreselleşme konusunu ele alırken, bu kavramı yeni gelişimin parolası olarak gören Jürgen Habermas, küreselleşmenin, tarihi bir terkihi köklü bir değişime uğrattığını söylemektedir. Habermas, yeni terkihin (küreselleşme) kendini devlet, toplum ve iktisadın aynı milli sınırlar

¹³⁰ John Tomlinson, *Küreselleşme ve Kültür*, çev. Arzu Eker (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2017), 12.

¹³¹ Tomlinson, *Küreselleşme ve Kültür*, 13.

¹³² Zygmunt Bauman, *Küreselleşme*, çev. Akın Emre Pilgir (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2023), 9.

¹³³ Bauman, *Küreselleşme*, 10.

dâhilinde bir arada gelişmesi olarak gösterdiğini vurgulamaktadır.¹³⁴ Pazarların küreselleşmesi ile birlikte milletler-arası iktisadi sistemin artık milletler-üstü iktisada dönüştüğünün altını çizen Habermas, öncelikle sermaye hareketlerinin bütün dünya genelinde hızlandığını, milli iktisadi mevzilerin küresel bağlantı içinde olan mali piyasalara bağımlı hale geldiğini ve mali piyasaların gereklerine uygunluk gösterdikleri ölçüye göre değer ve önem kazanmaya başladıklarını belirtmektedir. Artık devletler ve milletler-arası ilişkilerin yapısını küresel ilişkilerin oluşturduğunun altını çizen Jürgen Habermas, küreselleşmeyi iktisat, cemiyet ve kültür alanları arasındaki sınırların gittikçe muğlaklaşması ve silinmesi olarak ifade etmektedir.¹³⁵

Bağlantılılık kavramı, gittikçe artan küresel-mekânsâl yakınlık (proximity) anlamında ele alınabilecek bir kavramdır. Bu kavram, mekânın zaman tarafından yok edilmesi ve zaman-mekân sıkıştırması şeklinde tanımlanan şeydir. Söz konusu edilen şeyin uzaklıkları aşmak için harcanan zamanın fiziksel ya da temsili olarak büyük ölçüde kısaltılması yoluyla uzaklıkların da azaldığı duygusu olduğunu vurgulayan John Tomlinson; toplumsal ilişkilerin mesafeler boyunca esnediği düşüncesinin, bir başka analiz düzeyinde, bağlantılılık kavramının mekânsâl yakınlık kavramıyla iç içe geçmesine neden olduğunun altını çizmektedir. Küreselleşme söyleminin, Marshall McLuhan'ın meşhur “global köy” kavramından, Birleşmiş Milletler'in ortaya çıkmakta olan dünya siyasi bağlamını ifade etmek için ürettiği “Global Mahallemiz”e kadar küresel yakınlık ve küçülen dünya metaforlarıyla dolu olduğuna dikkat çeken Tomlinson, benzer bütün metaforlardaki ve imgelerdeki giderek artan ilişkisel yakınlık (intimacy) anlamının bağlantılılığın farklı biçimlerinin yayılmasından ve gelişmesinden kaynaklandığını vurgulamaktadır. Hem fiziksel hem de ilişkisel anlamda yakınlığın bağlantılılıkla aynı şey olmadığını düşünen Tomlinson, yakınlığın en iyi olasılıkla bağlantılılık kavramının bir ayrıntısı olabileceğinin, en kötü olasılıkla da kavramsal kayma sebebiyle bir yanlış yorumu olabileceğinin altını çizmektedir.¹³⁶

Küreselleşmenin kültür kavramsallaştırmasını alt üst edeceğini söyleyen John Tomlinson, kültürün bu zamana kadarki çağrışımlarının kültürü sabit bir yerellik düşüncesine bağladığını, bir kültür düşüncesinin üstü kapalı olarak tikellik ve mekânsâl konumla ilişkilendirildiğini belirtmektedir. Bu anlamda Tomlinson, bir kültürün, harita üzerinde siyasi (çoğunlukla ulus-devlet) olarak görünen fiziksel bir kara parçasını yer tutan, bireysel anlam inşalarını sınırları

¹³⁴ Jürgen Habermas, *Küreselleşme ve Milli Devletlerin Geleceği*, çev. Medeni Beyaztaş (İstanbul: Yarın Yayınları, 2018), 25.

¹³⁵ Habermas, *Küreselleşme ve Milli Devletlerin Geleceği*, 26.

¹³⁶ John Tomlinson, *Küreselleşme ve Kültür*, çev. Arzu Eker (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2017), 14.

çizilmiş olan toplumsal ve siyasal alana bağlamış olan sınırlanmış bir varlık anlamında sorunlu bir toplum kavramıyla paralel gittiğini belirtmekte; küreselleşmenin bağlantılılığının bu tarz kavramsallaştırmalara açıkça tehdit oluşturduğunun altını çizmektedir.¹³⁷ Küreselleşme, ampirik bir duruma, günümüz dünyasında kendini her yerde gösteren karmaşık bağlantılılığa atıfta bulunmaktadır. Bu, bir gözlemle değil, toplumsal ve kültürel dünyayı anlamak için kullanılan kategoriler ve kuramlar aracılığıyla algılanabilecek bir durumdur. Bu kategorilerin en etkili olanının modernlik kategorisi olduğunu vurgulayan Tomlinson, Modernlik düşüncesinin her şeyi kapsayıcı nitelikte olduğunu ve insanın kendisini kültürel olarak kavrayışına derinden işlemiş olması nedeniyle “batı modernliği”, “kapitalist modernlik”, “postmodernlik” ve son olarak “küresel modernlik” gibi öteki analitik kavramların tanımlarında da belirleyici bir bağlam oluşturduğunu söylemektedir. Bu durumda küreselleşme üzerine tartışmanın kaçınılmaz olarak modernliğin söylemine girmek olacağına vurgu yapan Tomlinson, küreselliğin kuramsal alanına girmekten kaçmaya çalışanlar için de bunun geçerli olduğunu altını çizmektedir.¹³⁸

Hep kıt ve eşitsiz bir biçimde dağılmış bir meta olan hareket etme özgürlüğü, hızla geç modern veya postmodern çağın esas tabakalaştırıcı etmenine dönüşmektedir. Herkes ister istemez, kasten ya da gıyaben hareket halindedir. Zygmunt Bauman, fiziksel olarak hareketsiz olursa da hareket halinde olduğunu ileri sürmekte; değişimin kalıcı olduğu bir dünyada hareketsizliğin gerçekçi bir seçenek olmadığını dile getirmektedir. Ancak bu durumun etkilerinin radikal düzeyde eşitsiz olduğunu söyleyen Bauman, kimilerinin eksiksizce ve gerçekten küresel hale gelmekte olduğunu, kimilerininse yerellikleri içinde sabit kaldıklarını ifade etmektedir. Zygmunt Bauman, küresel şeylerin yaşam oyunun tonunu belirlediğini ve kurallarını koyduğunu dile getirmekte, bu durumunsa ne keyifli ne de katlanılabilir olduğunu altını çizmektedir.¹³⁹

Cemil Meriç, medeniyetin büyümesini teknolojik zaferlere ya da madde üzerindeki hâkimiyete bağlamamaktadır. O, daha derin bir bakışla medeniyetin büyümesini kendi kendini tayin etme (self-determination), kendi kendini biçimlendirme (self-articulation), toplum değerlerinin manevîleşmesi, cihaz ve tekniklerinin sadeleşmesi olarak tanımlamaktadır. Büyüyen medeniyetin kaynaşmış bir bütün olduğunu vurgulayan Meriç, kalabalığın yaratıcı azınlığa gönülden bağlı olduğunu ve onu isteyerek takip ettiğini ifade

¹³⁷ John Tomlinson, *Küreselleşme ve Kültür*, çev. Arzu Eker (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2017), 48-49.

¹³⁸ Tomlinson, *Küreselleşme ve Kültür*, 54-55.

¹³⁹ Zygmunt Bauman, *Küreselleşme*, çev. Akın Emre Pilgir (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2023), 11.

ederek küreselleşmenin ruhuna işaret etmektedir.¹⁴⁰ Makinanın endüstriye tatbiki ile insanlığın müthiş bir atlama yaptığını ifade eden Meriç,¹⁴¹ Rönesans'ı kilisenin dogmalarına karşı insan zekâsının isyanı olarak nitelemektedir.¹⁴² Cemil Meriç, endüstri gelişiminin birçok alanda değişimlere sebep olduğuna işaret etmekte ve dini alanda Protestanlığın Katolik kilisesinin Avrupa'yı kapsayan hâkimiyetini zedelediğini belirtmektedir. Körü körüne imanın yerini serbest incelemenin aldığını vurgulayan Meriç, sosyal düzenin manevi birliğinin sarsıldığının altını çizmektedir. Devrimin bütün on altıncı yüzyılı kapladığına dikkat çeken yazar, manevi otoriteye karşı açılan savaşın on sekizinci asırda daha geniş cephelere de yayıldığını dile getirmektedir. Küreselleşmenin var ettiği değişimi vurgulamak bakımından, Fransız sosyalizminin kurucusu Saint-Simon'un eski ile yeni bir arada yaşayamazdı sözüne atıf yapan Meriç; “Eskinin amacı fetihtir, yeninin üretim. Eski için öteki milletler, yok edilmesi gereken birer düşmandır, yeni için iş arkadaşları. Birinin bayrağı nas (dogma) idi, ötekinin akıl. İster istemez çatışacaklardı” sözleriyle Saint-Simon'un gerçekleşen değişimi resmettiğini vurgulamaktadır.¹⁴³ Cemil Meriç, endüstrinin gelişmesiyle siyasal alanda da değişim olduğunu, feodal ve teolojik sistemin temsilcileri olan kralların egemenliğinin sarsıldığını söylemektedir.¹⁴⁴ Bu bağlamda Meriç Ortaçağ'ı ilahiyatçıların, on sekizinci asrı metafizikçilerin yönettiğini dile getirmekte, on dokuzuncu asrı da bilginlerin yöneteceğini ifade etmektedir.¹⁴⁵

19. Yüzyıl itibariyle “eski ve güzel günler”e dayalı özlem ve kendi zamanından hoşnutsuzluk anlatısı, “yeni ve güzel günler”e dayalı bir gelecek tasarısı ve anlatısına dönüşmüştür. Modern dönem itibariyle geleneksel tarih felsefesinin yerini ilerlemeci tarih felsefesine bırakmıştır. Buna göre, güzel günler geçmişte değil gelecekte aranmalıdır; çünkü bu tarihsel perspektife göre insanlık geçmişten günümüze doğru sürekli ilerleyerek gelmiş ve bu ilerleme özellikle modern dönemle birlikte hız kazanmıştır. Bu perspektifte, eski ve güzel günleri diriltmek değil, yalnızca gelmekte olan güzel geleceği beklemek ve gelmekte olanı öne çekmek gerekmektedir. Değişen bu tarih algısına dikkat çeken Kadir Canatan, bir anlamda küreselleşmenin temel özelliklerinden birine işaret etmiş olmaktadır.¹⁴⁶

¹⁴⁰ Cemil Meriç, *Umrandan Uygarlığa* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2018), 112.

¹⁴¹ Cemil Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2018), 112.

¹⁴² Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, 116.

¹⁴³ Cemil Meriç, *Saint-Simon İlk Sosyolog İlk Sosyalist* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2017), 53-54.

¹⁴⁴ Meriç, *Saint-Simon İlk Sosyolog İlk Sosyalist*, 85.

¹⁴⁵ Meriç, *Saint-Simon İlk Sosyolog İlk Sosyalist*, 86.

¹⁴⁶ Kadir Canatan, *Toplum Felsefesi* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2020), 66.

Zygmunt Bauman, tarihte geriye dönüp bakıldığında, jeofiziksel etmenlerin, bölgesel birimlere ait sınırların, halkların ve Kulturkreise'nin ayrı ayrı kimlikleriyle içerisi ve dışarı arasındaki ayrımların, yani coğrafya bilimine ait tüm geleneksel nesnelere, özleri itibarıyla hangi düzeyde kavramsal türevlerden veya hız sınırlarının maddi tortularının, daha geniş ifadeyle hareket özgürlüğüne konmuş zaman ve maliyet kısıtlamaları olduğunu sormanın mümkün olduğunu söylemektedir. Paul Virilio'nun işaret ettiği, Francis Fukuyama'nın "tarihin sonunu" ilan edişinin zamanından çok önce söylenmiş bir söz olarak görüldüğünü belirten Bauman, gelinen noktada "coğrafyanın sona erdiğini" her geçen gün daha büyük bir özgüvenle söylemenin mümkün görüldüğünün altını çizmektedir. Mesafelerin artık bir öneminin kalmadığını ifade eden Bauman, jeofiziksel sınırın gerçek dünyada benimsenmesi giderek zorlaşan bir fikir olduğunu ileri sürmektedir. Zygmunt Bauman, kıtalardaki ve genel olarak yerküredeki ayrımların, zamanında ilkel ulaşım şartları ve güçlükleri sayesinde görkemli bir biçimde gerçeğe dönüştürülmüş mesafelerin işlevlerinden ibaret olduğunun birdenbire açığa çıktığını vurgulamaktadır. Mesafe, nesnel, gayri şahsi ve fiziksel bir verili unsur olmaktan çok, toplumsal bir üründür; uzunluğu, ulaşabileceği hıza ve para ekonomisinde bu hıza ulaşmanın getirdiği maliyete bağlıdır. Zygmunt Bauman, kolektif kimliklerin inşasının, ayrımının ve sürdürülmesini sağlayan toplumsal olarak üretilen diğer etmenlerin (devlet sınırları ve kültürel engeller gibi), geriye bakıldığında bu hızın tali sonuçlarından ibaretmiş gibi görüldüğünü ifade etmektedir.¹⁴⁷

4.2.Küreselleşmenin İnsanı "Boğan" Yeni Medya Boyutu

Ulaşım araçlarının sürekli ilerlemesi, modern tarihe damga vurmuştur. Ulaşım ve seyahat özellikle radikal ve hızlı değişimlerin alanıdır. Zygmunt Bauman, ilerlemenin, Schumpeter'in daha önce belirttiği gibi, posta arabalarının sayısındaki artışın değil, tamamen yeni ulaşım araçlarının yani trenler, motorlu araçlar ve uçakların icadı ve kitleli üretiminin sonucu olduğunun altını çizmektedir. Bauman, yerel köklere tutunmuş bütün sosyal ve kültürel bütünlükleri aşındıran ve baltalayan şeyin, tipik modern sürecin tetikleyicisi olan hızlı ulaşım araçlarının erişilebilir hale gelmesi olduğunu vurgulamaktadır. Hareketliliğin tüm teknik faktörleri arasında, bilginin ulaşımının yani fiziksel bedenlerin hareketini içermeyen veya bunları ikincil ve marjinal anlamda içeren iletişim türünün büyük rol oynadığını dile getiren Bauman, teknik araçların kararlılık ve süreklilikle gelişmesinin, bilginin, bedensel taşıyıcılardan ve aynı zamanda bilginin hakkında malumat verdiği nesnelere bağımsız

¹⁴⁷ Zygmunt Bauman, *Küreselleşme*, çev. Akın Emre Pilgir (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2023), 22.

şekilde seyahat etmesini sağladığını ifade etmektedir. Sonuç olarak bilgisayarların hizmet ettiği Dünya Çapında Ağın (Word Wide Web) ortaya çıkışı, bilgi göz önüne alındığında seyahat yani seyahat edilecek mesafe kavramını işlevsiz hale getirmiştir. Ortaya çıkan bu Dünya Çapında Ağ, bilgiyi hem teoride hem de pratikte yerküre genelinde anında erişilebilir bir şeye dönüştürmüştür.¹⁴⁸

Ucuz iletişimin, haberlerin hızla insana ulaşması kadar, elde edilen bilgilerin hızla akması, boğulması veya kenara itilmesi anlamına da geldiğini söyleyen Bauman; ucuz iletişimin belleği beslemek ve ona istikrar kazandırmak yerine onu sel gibi kaplayıp boğduğunu belirtmektedir. Son gelişmeler içinde en çığır açıcısının, bilgiyi yerel ve küresel ölçekte yaymanın maliyetleri arasındaki farkın azalması olduğunu vurgulayan Zygmunt Bauman, internet üzerinden nereden mesaj yollanırsa yollansın, yerel çağrılarının tarifesiyle ödeme yapıldığını ve bunun ekonomik olduğu kadar kültürel açıdan da önemli olduğunu dile getirmektedir. Bauman, karşılaşılan insanların ilgisini çekmek, odağına girmek ve kısa süreli de olsa belleklerde kalabilmek için ortaya atılan bilgilerin, genelde çok çeşitli ve birbirlerinden özerk alanlardan çıkması sebebiyle büyük ihtimalle birbirleriyle bağdaşmayan veya birbirini iptal eden mesajları iletmiş olacaklarının altını çizmektedir. Bu anlamda Bauman, donanım ve yazılımdan yoksun olup yalnızca “ıslak donanıma” dayanan toplulukların içinde dolaşan mesajlarla, yani birbirini tekrarlama ve pekiştirme eğiliminde olup, genelde (seçici) ezberleme sürecine yardımcı olan mesajlarla taban tabana zıt olduğunu dile getirmektedir.

Çatışmalar, dayanışmalar, savaşlar, tartışmalar veya adalet yönetimi, insanın gözleri ve kollarıyla erişemeyeceği yerlere yayılmasını sağlayan araçların gelişmesiyle tanınmayacak şekilde değişmiştir. Mekân, “işlenmiş/merkezileşmiş/düzenlenmiş/normalleşmiş” ve her şeyden öte insan bedeninin doğal kısıtlamalarından özgürleşmiştir.¹⁴⁹

Zygmunt Bauman, bölgesel, kentsel mimari ve mühendislik ürünü mekânın üzerine, küresel bilişim ağının ilerlemesiyle beşeri dünyanın üçüncü, siberetikçi mekânının getirildiğini dile getirmektedir. Yeni mekânın unsurları konusunda Bauman, Paul Virilio'ya göre mekânsal boyutlardan yoksun olsa da anlık bir yayılmanın tekil zamansallığına kazındığını, bundan sonra insanların fiziksel engeller ya da zamansal mesafelerle birbirlerinden ayrılamayacağını, bilgisayar terminalleri ve videolu monitörlerin arayüzlerle bağlanmasıyla burası ve orası arasındaki ayrımların artık bir anlam ifade etmediğini düşündüğünü aktarmaktadır. Bauman,

¹⁴⁸ Zygmunt Bauman, *Küreselleşme*, çev. Akın Emre Pilgir (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2023), 24-25.

¹⁴⁹ Bauman, *Küreselleşme*, 27.

bilgisayar terminallerinin arayüzlerinin farklı türden insanların dertleri üzerinde çeşitli etkiler yaptığını söylemekte, bazı insanların hala eskisi gibi fiziksel engeller ve zamansal mesafelerle ayrılabilir durumda olduğunu belirtmekte ve bundan dolayı da Paul Virilio'nun açıklamasının tam olarak doğru olmadığını ifade etmektedir.¹⁵⁰ Şeffaflığın peşinden koşmanın çok büyük bir bedeli olduğuna dikkat çeken Bauman, yapay olarak tasarlanmış, mekânın anonimliğini ve işlevsel uzmanlaşmasını güvence altına almak için hesaplanmış bir ortamda, kent sakinlerinin neredeyse çözümü imkânsız bir kimlik problemiyle karşı karşıya kaldıklarını dile getirmektedir. Zygmunt Bauman, yapay anlamlarla yüklenmiş mekânın çehresiz monotonluğu ve soğuk saflığının, anlam pazarlığı yapma fırsatını ve bundan ötürü sorunla mücadele edip onu çözmek için gereken teknik bilgiyi kent sakinlerinin ellerinden aldığını ifade etmektedir.¹⁵¹

Küreselleşmeye bağlı olarak en çok göze çarpan değişim, yerel ve küresel ölçekte iletişim maliyetlerindeki farkın minimize olmasıdır. Yeni medyanın ortaya çıkışı itibariyle dünya ölçeğinde yaygınlaşan iletişim, insan zihnini sel gibi kaplamakta ve kuşatıcılığı ile boğmaktadır. Maliyeti minimize olan iletişimin, hafızayı beslemek ve ona istikrar kazandırmak yerine, onu işgal ettiğini söylemek mümkündür. Bilginin yayılma hızının tarihin hiçbir döneminde olmadığı kadar arttığı dijital çağda iletişim araçlarının tarihsel sürecini gözden geçirmenin önemi büyüktür.

4.3.Küreselleşen Çağın Gözde Araçları Yeni Medyanın Tarihsel Arka Planı

Medyanın gelişimi modern dünyadaki sembolik üretim ve değişimin doğasını esaslı ve geri dönülmez biçimde dönüştürmüştür.¹⁵² İletişim, sembolik formların üretimi, aktarımı, alınılması ve değişik türdeki kaynakların idaresini içeren toplumsal bir faaliyettir. Bireyler, sembolik biçimleri üretmek ve yaymak için genel olarak teknik bir araç kullanmaktadır. Teknik araç, sembolik biçimlerin zemini ve kendisi aracılığıyla enformasyonun sembolik içeriğinin sabitlenip üreticiden alıcıya aktarıldığı bir unsurdur.¹⁵³ Teknik aracın doğası, sembolik üretim ve değişimin bir tipinden diğerine önemli derecede farklılıklar göstermektedir. Farklı teknik medya özellikleri, olası sembolik üretim ve değişim tiplerini mümkün kılmakta ayrıca onların sınırlarını çizmektedir. Teknik medyanın, sembolik biçimi belirli bir dereceye kadar sabitleştirdiği kabul görmüştür. Teknik medya, sembolik biçimi

¹⁵⁰ Zygmunt Bauman, *Küreselleşme*, çev. Akın Emre Pilgir (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2023), 28.

¹⁵¹ Bauman, *Küreselleşme*, 60.

¹⁵² John B. Tompson, *Medya ve Modernite*, çev. Serdar Öztürk (İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2008), 25.

¹⁵³ Tompson, *Medya ve Modernite*, 37.

değişen ölçülerde dayanıklılığa sahip bir ortama sabitlemeye ve muhafaza etmeye olanak vermektedir.¹⁵⁴

“Yeni Medyanın Dili” kitabının giriş bölümünde 1995 yılı itibariyle küreselleşmenin en maddi ve görünür işaretinin internet olduğunu söyleyen Lev Manovich, aynı yıllarda kültürde yaşanan bilgisayarlaşmanın, onu sonuç olarak tamamen değiştireceğinin açıkça belli olduğunu dile getirmektedir. Manovich, eski Marksist altyapı-üstyapı modeliyle ifade edilecek olursa, modern toplumun ekonomik altyapısının 1950’lerden itibaren bir hizmet ve bilişim ekonomisine doğru kaymaya başladığını ve 1970’lerde “post-endüstriyel bir topluma” (Daniel Bell) ve sonrasında “ağ toplumuna” (Manuel Castells) dönüştüğünü belirtmekte ve üstyapının da 1990’lı yıllarda bu değişimin etkilerini hissetmeye başladığını vurgulamaktadır. 1980’li yıllardaki “postmodernizm”in bu değişimin ilk ve öncül yankıları olduğunu ifade eden Manovich, 1990’larda kültürün hızla e-kültüre, bilgisayarların evrensel birer kültür taşıyıcıları oluşuna, medyanın hızla yeni medyaya dönüşümünün de kategorilerin ve modellerin baştan düşünülmesi gerekliliğine ittiğinin altını çizmektedir.¹⁵⁵

Teknik medyanın çoğaltılabilme özelliği önemli bir noktayı teşkil etmektedir. Kaya ortamına kazınan sembolik biçimin çoğaltılması çok büyük zahmet gerektirmektedir. Parşömen ve kâğıt gibi teknik medya ve yazı sistemlerinin gelişmesi, sembolik biçimlerin çoğaltılabilirliğini önemli ölçüde arttırmıştır. Ortaçağda dinsel, edebi ve felsefi metinlerin çoğaltılabilmesi için yazmanlara görev verilmiştir. Bu konudaki asıl gelişme, yazılı metinleri o zamana kadar görülmemiş bir boyut ve hızda çoğaltan matbaanın icadıdır. Aynı şekilde taşbaskı, fotoğrafçılık, gramofon ve teyp gibi araçlar da sadece kaydı dayanıklı bir ortamda görsel ve sessel unsurlarıyla sabitlemeye olanak verdiği için değil, bunun yanında ilke olarak, çoğaltılmaya imkân verecek bir ortamda sabitleştirdikleri için de önemli bir tarihsel arka plandır.¹⁵⁶ Teknik medyanın kullanımı, iletişimin zamansal ve mekânsal koşulların üstesinden gelerek, aynı zamanda bireylerin altında iktidar uyguladıkları zamansal ve mekânsal koşulları değiştirme gücü olarak göze çarpmaktadır. Bireylerin zamansal ve mekânsal mesafeler boyunca iletişime girebilecekleri ve uzakta hareket edip iletişim kurabilecekleri gerçeği önemlidir. Teknik medya kullanımı, bireylere zaman ve mekânı örgütleyecek ve denetleyecek yeni yöntemler, zamanı ve mekânı kendi amaçları için kullanacak yeni yollar sunmaktadır.

¹⁵⁴ John B. Tompson, *Medya ve Modernite*, çev. Serdar Öztürk (İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2008), 38.

¹⁵⁵ Lev Manovich, *Yeni Medyanın Dili*, çev. Akın Emre Pilgir (İstanbul: AA Kitap, 2023), 4.

¹⁵⁶ John B. Tompson, *Medya ve Modernite*, çev. Serdar Öztürk (İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2008), 39-40.

Teknik medyanın gelişimi, bireylerin toplumsal yaşamlarında, zamansal ve mekânsal boyutları üzerinde kalıcı etkiler bırakmaktadır.¹⁵⁷

“Yeni medya nedir?” sorusunun cevabını araştırırken genel olarak ele alınan kategorilerin, internet, web siteleri, bilgisayar multimedya, bilgisayar oyunları, CD-ROM’lar, DVD’ler ve sanal gerçeklik gibi alanlar olduğunu ifade eden Lev Manovich, ele alınan listeden görüleceği gibi yeni medyanın popüler tanımının; onun, bilgisayarın üretiminden ziyade dağıtım ve sergilemek için kullanılmasıyla özdeşleştirildiğinin altını çizmektedir. Manovich, bu durumdan dolayı bir bilgisayarın üzerinde neşredilen (web siteleri ve elektronik kitaplar gibi) metinlerin yeni medya sayılırken kâğıt üzerinde neşredilen metinlerin sayılmadığını; benzer şekilde CD-ROM’a basılan ve görmek için bilgisayar kullanılan fotoğrafların yeni medya içinde sayıldığını ancak aynı fotoğrafların kitap olarak basıldığında yeni medya olarak sayılmadığını vurgulamaktadır. Modern toplumun gelişiminde 14. yüzyılın matbaası ve 19. yüzyılın fotoğrafı bir devrim etkisi yaratmıştır, gelişimin hızla devam ettiği yeni dönemde bir yeni medya devrimi gerçekleşmiştir. Kültürün tamamen üretim, dağıtım ve iletişimin bilgisayarda gerçekleştirilen formlarına kayması, yeni medya devrimini öncekilerden daha derin kılmaktadır.¹⁵⁸ Yeni medyanın tarihsel arka planını ele alırken, 19 Ağustos 1839’da Paris’teki Enstitü Sarayı’nda Louis Daguerre’nin icat ettiği reproduksiyon yöntemini öğrenmeye gelen Parislilerden söz eden Manovich, dioramasıyla meşhur olan Daguerre’nin, yöntemine dagerreyotipi ismini verdiğini ifade etmekte, kısa sürede birçok kişinin dagerreyotipi aygıtlarına ilgi duyduğunu ve bu bağlamda medya çılgınlığının da başlamış olduğunu altını çizmektedir. Bu durumun çok kısa bir süre içinde Barcelona, Edinburg, Halle, Napoli, Philadelphia, Saint Peterburg ve Stockholm gibi şehirlere yayıldığını söyleyen Manovich, halkın hayal gücüne önce hâkim olanların mimari ve arazi dagerreyotipleri olduğunu ancak iki yıl sonra yöntemde çeşitli teknik iyileştirmeler yapılması sonucunda her yerde portre galerilerinin açıldığını ve herkesin bir medya makinesiyle resimlerini çekirmek için bu galerilere geldiğini dile getirmektedir. 1833’te Charles Babbage’nin Analitik Motor adı verdiği bir aygıtın tasarımına başladığını söyleyen Lev Manovich, motorun modern dijital bilgisayarlara ait temel özelliklerin çoğunu taşıdığını vurgulamakta, hem verileri hem de komutları girmek için delikli kartlar (punch card) kullanıldığını belirtmekte ve bilgilerin motorun belleğinde depolandığını, Babbage’nin “değirmen” olarak bahsettiği işlem biriminin

¹⁵⁷ John B. Tompson, *Medya ve Modernite*, çev. Serdar Öztürk (İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2008), 44.

¹⁵⁸ Lev Manovich, *Yeni Medyanın Dili*, çev. Akın Emre Pilgir (İstanbul: AA Kitap, 2023), 19.

veriler üzerinde işlemler gerçekleştirip sonra sonuçlarını belleğe yazdığının altını çizmektedir.¹⁵⁹

Teknik medyanın tümü, toplumsal yaşamın zamansal ve mekânsal alanlarında bir ağırlığa sahiptir. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında telekomünikasyon teknolojisindeki gelişmenin bu bağlamda özel bir anlamı vardır. Telekomünikasyonun ortaya çıkışından önce mekândaki sembolik biçimlere erişim, genel olarak bu sembolik biçimlerin fiziksel taşınımını gerektirmekteydi, telgraf ve telefon gibi telekomünikasyonun ilk biçimlerinin gelişmesiyle, sembolik biçimler fiziksel olarak taşınmaksızın ve böylece ulaşımdaki zamansal gecikmelere uğranmaksızın mekânsal uzaklıkların alt edilmesini sağlamıştır. Bu bağlamda John B. Tompson, telekomünikasyonun ortaya çıkışını, mekânsal ayrışmanın artık zamansal ayrışmayı gerektirmemesi noktasında, zaman ve mekân bağlantısının kopuşuna yol açtığını, enformasyonun ve sembolik içeriklerin görece az bir gecikmeyle uzak mesafeleri kat ederek iletilebildiğini, iletilerin, iletim hatları kurulduğunda enformasyonu kodlamak ve kod açmak için gereken zamandan daha kısa sürede gönderilebildiğini ve buna bağlı olarak zamansal gecikmeler neredeyse ortadan kaldırılırken mekânsal ayrışmanın olağanüstü derecede büyüdüğünü ifade etmektedir.¹⁶⁰

Francis Balle ve Gerard Eymery “Yeni Medyalar” çalışmalarında, 1 Eylül 1794’de ilk kez bir ajans haberinin Claude Chappe’nin optik telgrafiyle Lille’den Paris’e iletildiğini söylemekte ancak Samuel Morse’nin 1837’de geliştirdiği telgraf ile bu buluşun sosyal bir yenilik olduğunu belirtmektedir. 1850’de ilk kez Charles Bourseul’un elektrikli telgrafın kontaktörünü, vericide, sesin etkisiyle titreşen bir zarla ve alıcıda elektro-mıknatısla değiştirmeyi düşündüğünü dile getiren Balle ve Eymery, bu süreçte mikfon ve kulaklığın hazırlanmış olduğunu ve bunların ikisinin telefonu oluşturduğunu, sonrasında da 1876’da Graham Bell’in ilk iletişimi gerçekleştirmesiyle buluşun yenilik olduğunun altını çizmektedir.¹⁶¹

1880’de Alexander Graham Bell dünyayı fotofon isimli bir cihazla tanıştırmıştır. Telefonun icadına kılavuzluk eden bu cihaz, insan sesinin “kablosuz” bir düzenele iletilmesine imkân tanıyan ilk cihazdır. Cihazın temel çalışma prensibinin, konuşan kişinin sesinin oluşturduğu titreşim sayesinde yansıtıcı bir yüzeyden seken ışık demetinin ışık dalgalarını tekrar sese dönüştürecek ilkel bir fotovoltaiik hücre tarafından toplanması olduğunu aktaran James Bridle,

¹⁵⁹ Lev Manovich, *Yeni Medyanın Dili*, çev. Akın Emre Pilgir (İstanbul: AA Kitap, 2023), 21.

¹⁶⁰ John B. Tompson, *Medya ve Modernite*, çev. Serdar Öztürk (İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2008), 56-57.

¹⁶¹ Francis Balle - Gerard Eymery, *Yeni Medyalar*, çev. Mehmet Selami Şakiroğlu (İstanbul: İletişim Yayıncılık, 1991), 19.

bu düzenek sayesinde Bell'in, Washington'un damlarının üzerinden 200 metreye varan bir mesafeden sadece ışık yoluyla sesini duyurmayı başardığını vurgulamaktadır.¹⁶² Bell'in keşfine verilen ilk tepkinin çok parlak olmadığını belirten James Bridle, bu süreci şöyle aktarmaktadır:

New York Times'dan bir muhabir, telgraf direklerine "güneş ışınlarından oluşan bir hat" çekmenin nasıl mümkün olacağını, bu mümkün olsa dahi onları yalıtım gerekip gerekmediğini sorgulamıştı müstehzi bir edayla. Şöyle yazmıştı: "Omzunda bir tomar 12 numara güneş ışınıyla sokaklarda dolaşip bir direktan diğerine bu hattı çeken birilerini görünceye dek, Profesör Bell'in fotofonunda insanın inancını fazlasıyla zorlayan bir şey olduğuna ilişkin genel kanı varlığını koruyacaktır. Bugün dünyanın dört bir yanında emrimize amade olan şey muhabirin bahsettiği o hattan başkası değil elbette. Bell'in icadı ışığı karmaşık enformasyonunun taşıyıcısı olarak kullanan ilk düzenekti –ve muhabir istemeden de olsa dikkat çektiği üzere, enformasyonu akıl almaz mesafeler boyunca taşımak için ihtiyaç duyduğu tek şey güneş ışınlarının yalıtılmasıydı. Günümüzde verinin okyanus tabanındaki ışığa duyarlı fiberoptik kablolarla aktarılabilmesine öncülük eden ve dolayısıyla da dünyadaki kolektif zekâyı belirleyen şey Bell'in güneş ışınlarıdır. Birbirimizle ve dünyayla ilişkimizi düzenleyip yöneten devasa işleme altyapılarının birbirine bağlanmasını mümkün kılan şey onlardır. Ruskin'in *fiat anima* ânına eşitletiği *fiat lux* cismini ağda bulmuştur.¹⁶³

Teknik iyileşmelerin her yerde aynı yönde ağırlıklarını koymakta olduğunu ifade eden Jean-Noel Jeanneney, büyük değişikliklerden çok eski gelişmelerin belirginleşmesinin söz konusu olduğunu vurgulayarak imalat alanında mekanik dizgi makinelerinin, özellikle de metinleri biraz daha karışık olmakla birlikte, yazı makinesine benzer bir klavyede "tuşlamayı" sağlayan linotiplerin ortaya çıktığını belirtmektedir. Birinci Dünya Savaşının hemen öncesindeki bir başka ilerlemenin de klişelerin telgraf hattından iletilmesi olduğunu söyleyen Jeanneney, Haut-Saône'lu Edouard Belin'in, günlük basının herhangi bir yerde çekilmiş fotoğrafları yayınlabilmesini sağlayan belinografi (telefoto) icat ettiğini aktarmakta ve bununla birlikte makinelerin geliştirilmesiyle dünyanın farklı yerlerinde gazete sayfa sayılarının arttığını ifade etmektedir.¹⁶⁴ Radyonun ortaya çıkışının iki savaş arası döneme damgasını vurduğunu belirten Jean-Noel Jeanneney, bu tarihsel süreci teknik harikalar başlığıyla şöyle aktarmaktadır:

Önce, "telsiz telgraf"tan yola çıkan ve insan sesini kucaklayan radyonun, ancak üçüncü aşamada belirsiz bir dinleyici kitlesiyle iletişim kurma biçimine dönüştüğünü, birkaç teknik veriyle hatırlatalım. İlk aşama, radyoya bilinen ilk adını verecek olan gerçek telsiz telgraftır. 1864'te, ışık dalgalarına ek olarak genel bir elektromanyetik dalga teorisi kuran İskoçyalı James Clark Jaxwell'i saygıyla analım. 1887'de, Alman Heinrich Hertz, kendi adını taşıyacak olan dalgaları buldu ve üretmeyi başardı. 1890'da Fransız Édouard Branly, bir devreye galvanometre ve pille birlikte bağlanmış, içi demir talaşıyla dolu bir tüpten oluşan ilk elektromanyetik dalga iletkenini geliştirdi. İlk antenin yapılması için 1894'ü beklemek gerekecekti ve aynı yıl İtalyan Marconi, Bologna'da, mors alfabesiyle ilk başarılı uzaktan haberleşme denemelerini gerçekleştirecekti. Bu denemelerde, artık hertz adını alan ve önce 400, sonraları 2000 metreye kadar ses iletebilen dalgalar kullanılıyordu. 1899'da Marconi, Manş üzerinden ilk bağlantıyı kurmayı başardı ve şu mesajı

¹⁶² James Bridle, *Yeni Karanlık Çağ*, çev. Kemal Güleç (İstanbul: Metis Yayınları, 2022), 29.

¹⁶³ Bridle, *Yeni Karanlık Çağ*, 29-30.

¹⁶⁴ Jean-Noel Jeanneney, *Başlangıçtan Günümüze Medya Tarihi*, çev. Esra Atuk (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006), 99.

gönderdi: "Bay Marconi, Bay Branly'ye, telsiz telgrafla Manş üzerinden saygılarını gönderiyor. Bu güzel sonuç, kısmen Branly'nin kayda değer çalışmaları sayesinde elde edilmiştir "

Yine aynı Marconi, 1901'de hertz dalgalarıyla Atlantik aşırı ilk bağlantıyı gerçekleştirdi. Cornwall'daki Poldhou'dan devasa bir uçurtma fırlattı ve denizin 122 metre üzerinde anten görevi gören uçurtma Marconi'nin Yeni Kıta'ya ulaşmasını sağladı. Ravhajputalah mihracesinin yanına yerleşmiş olan Tenten, *Mavi Lotus*'un ilk sayfasında, uzaklardan onu bildiğimiz olağanüstü maceralara sürükleyecek parazitli bir mesaj aldığıında, bizi üzerinden otuz yıl geçmiş olan bu emekleme günlerine geri götürür.

İkinci aşama hertz dalgalarının insan sesi taşıyabildiklerinin keşfedilmesidir. Amerikalı Lee De Forest'in üç elektrotlu lambayı icat etmiştir. Bu kendisine dalgalarla ulaşan insan sesini yeniden oluşturmayı sağlayan ve bunu telefona uyarlayan bir amplifikatördür. O dönemde bu tekniğin geleceğini çizenlerin, telsiz telgrafın esas olarak sadece telefonda işe yarayacağını öngörebildiklerini vurgulayan Jean-Noel Jeanneneye, Belle Epoque resimlerinde burjuvaların, kulaklarında telefon, Verdi söyleyen Carusso'yu uzaktan dinlerken görüldüğünü aktarmakta ve iletişimin sadece iki nokta arasında sağlanabileceği fikrinin hâkim olduğunu belirtmekte, telefonun hayal gücünü dizginlediğinin altını çizmektedir.¹⁶⁵

Başlangıçta birbirine yabancı olan telekomünikasyon dünyası ile bilişim(Infomatique) dünyasının, 1960'ların ortalarına doğru ortak alanlara sahip olmaya başladığını vurgulayan Francis Balle ve Gerard Eymery, telefon santrallerinin çalışmasını yönlendiren bilgisayarların etrafında kurulduğuna dikkat çeken Balle ve Eymery, benzer şekilde iletişim şebekelerinin gözetim ve otomatik güvenlik için bilgisayarlara başvurulduğunu belirtmekte, bilişimin sayısal yapılmaya başlanmasıyla da bilgisayarların şebekeleri kullanmaya başladıklarını ifade etmektedir. Balle ve Eymery, o süreçten sonra ortak alanların hızla çoğaldığını ve bilgisayarlar arasında bağlantılar kurulabilmesiyle coğrafi olarak birbirinden uzak noktalar arasında bilişim kaynaklarının paylaşılmasının sağlandığını ifade etmektedir.¹⁶⁶ Televizyon görüntülerinin ilk kez Temmuz 1962'de Atlantik'i aştığını ve Marchall McLuhan'ın "global köy" kavramını duyurduğunu söyleyen Balle ve Eymery, 70'lerin başında Jean Cazeneuve'nin "global köy" deyiminin yerine "her yerde aynı anda varoluş toplumu" kavramını getirdiğini belirtmektedir. 80'li yılların başında mühendislerin ve yüksek düzeydeki memurların Fransız toplumunun bilişim toplumu olmasından bahsettiklerini aktaran Balle ve Eymery, telekomünikasyon ve bilişim ortaklığına sosyologların değil teknisyenlerin "telematik" ismini taktıklarını ve yeni iletişim biçimlerini Antiope (elektromanyetik radyo dalgalarıyla oluşan yayım ağı) ile videoiletişim ve Tèlètel

¹⁶⁵ Jean-Noel Jeanneneye, *Başlangıçtan Günümüze Medya Tarihi*, çev. Esra Atuk (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006), 143-44.

¹⁶⁶ Francis Balle - Gerard Eymery, *Yeni Medyalar*, çev. Mehmet Selami Şakiroğlu (İstanbul: İletişim Yayıncılık, 1991), 20.

(telekomünikasyon şebekesiyle) uygulamalarıyla yönlendirenlerin bunlar olduğunu ifade etmektedir. Balle ve Eymery, yepyeni, hiç görülmemiş iletişim olanaklarının doğuşunun sağlandığını, telefon, bilgisayar ve ekran arasında kurulan yeni ve çok sayıdaki bağlantıların büyük medyaları birbirinden ayıran sınırları tehdit ettiğini vurgulamaktadır.¹⁶⁷

Manovich, Babbage'nin bilgiyi depolamak için delikli kartlar kullanma fikrini daha önceki yıllarda üretilmiş programlı bir makineden ödünç aldığını belirtmekte, 1800'lerde J.M. Jacquard'ın delikli kartlarla otomatik olarak kontrol edilen bir dokuma tezgâhı icat ettiğini söylemekte ve bu icadın Babbage'ye kendi çalışmalarında Analitik Motor'u, yani sayısal hesaplamalar yapan genel bir bilgisayar icat etme ilhamını verdiğini dile getirmektedir. Modern kitle toplumlarının işleyişi için medya makinelerinin de, bilgi işlem makinelerinin de gerekli olduğunu vurgulayan Lev Manovich; aynı metinlerin, görüntülerin ve seslerin milyonlarca yurttaşa ulaştırma, böylece ideolojik inançları paylaşmalarını garanti altına alma becerisinin doğum kayıtlarını, istihdam kayıtlarını, tıbbi kayıtları ve adli sicil kayıtlarını takip edebilme becerisi kadar elzem olduğunu ifade etmektedir. Fotoğraf, film, ofset baskı, radyo ve televizyon gibi araçların ilkinin gerçekleştirdiğini belirten Manovich, bilgisayarların da ikincisini mümkün kıldığını söylemektedir. Kitleleşen medya ve veri işleme teknolojilerinin modern bir kitle toplumunun tamamlayıcı teknolojileri olduğunu dile getiren Manovich, bu iki teknolojinin birlikte ortaya çıktığını ve yan yana gelişerek kitle toplumunu mümkün kıldıklarını ifade etmektedir. 19. yüzyıl boyunca ve 20. yüzyılın başlarına dek mekanik ve elektrikli çizelgeleyici ve hesap makinesinin geliştirildiğine ve de daha hızlı hale geldiklerine, ayrıca kullanımının yaygınlık gösterdiğine dikkat çeken Manovich, buna eş zamanlı olarak görüntülerin, görüntü sekanslarının, seslerin ve metinlerin; fotoğraf plakası, film pelikülü, gramofon kaydı gibi materyaller içinde depolanmasını sağlayan medyanın ortaya çıktığını belirtmektedir.¹⁶⁸ 1890'larda modern medyanın, durağan fotoğrafların harekete geçirilmesiyle ileriye bir adım attığının altını çizen Lev Manovich, 1893'ün Ocak ayında ilk film stüdyosu olan, Edison'un "Black Maria" stüdyosunun, özel kinetoskop salonlarında gösterilen yirmi saniyelik kısa filmlerin üretimine başladığını belirtmektedir. Bundan iki yıl sonra Lumière kardeşlerin yeni Cinématographe kamera/projeksiyon karışımlarını önce bilim insanlarına sonrasında ise Aralık 1895'te biletli bir seyirci kitlesine izlettiğini söyleyen Manovich, bir yıl içinde Johannesburg, Bombay, Rio de Janeiro, Melbourne, Mexico City ve Osaka'yı seyircilerin de yeni medya makinesine maruz bırakıldıklarını ve onu karşı konulamaz

¹⁶⁷ Francis Balle - Gerard Eymery, *Yeni Medyalar*, çev. Mehmet Selami Şakiroğlu (İstanbul: İletişim Yayıncılık, 1991), 33.

¹⁶⁸ Lev Manovich, *Yeni Medyanın Dili*, çev. Akın Emre Pilgir (İstanbul: AA Kitap, 2023), 22.

bulduklarının altını çizmektedir. Üretilen film nüshalarının Chicago ve Kalküta'ya, Londra ve St. Petersburg'a, Tokyo ve Berlin'e ve daha binlerce yere gönderildiğini vurgulayan Lev Manovich, sinema salonlarının karanlık odalarına yapılan periyodik gezilerin, modern toplumun öznelere için rutin bir hayatta kalma tekniğine dönüştüğünü dile getirmektedir. 1890'ların medya gelişimi için de bilgi işlem gelişimi için de önemli yıllar olduğuna dikkat çeken Manovich, 1890'larda Amerika'da daha sonra yapılacak nüfus sayımı için ABD Nüfus Sayım Dairesi'nin Herman Hollerith'in tasarladığı elektrikli çizelgeleme makinelerini edindiğini aktaran Lev Manovich, Hollerith'in çizelgeleyicisinin, hesap makinelerinin işletmeler tarafından benimsenmesine kapı araladığını vurgulamakta, sonraki on yıl boyunca bu elektrikli çizelgeleyicilerin sigorta şirketlerinde, kamu hizmet kurumlarında, demir yollarından ve muhasebe departmanlarında demirbaş haline geldiğini ifade etmektedir. 1911'de Hollerith'in Çizelgeleme Makinesi (Tabulating Machine) Şirketi, üç şirketle birleşerek Bilgi İşlem Çizelgeleme Kayıt Şirketine dönüştüğünü söyleyen Manovich, başkanlığına 1914'te Thomas J. Watson'un seçildiğini ve işlerinin on yıl içinde üç katına çıktığını ifade etmekte, Watson'un şirketin ismini International Business Machines Corporation (Uluslararası İşletme Makineleri Şirketi) yani IBM olarak değiştirdiğini belirtmektedir. 1936 yılına gelindiğinde Britanyalı matematikçi Alan Turing'in "Hesaplanabilir Sayılar Üzerine" başlıklı ufuk açıcı bir makale yazdığından bahseden Manovich, bu makalede, ileride mucidinin ismiyle anılacak, "Evrensel Turing Makinesi" olarak isimlendirilecek olan genel amaçlı bir bilgisayarın teorik tarifini yaptığını dile getirmektedir.¹⁶⁹ Lev Manovich, "Evrensel Turing Makinesi"nin şemasının şüphe çekecek şekilde bir film projektörünü andıracağına dikkat çekmekte, "hareketi yazmak" anlamına gelen sinematografinin temel meselesinin görülebilir verileri maddi bir form içinde kaydetmek ve depolamak olduğunu belirtmekte ve bu bağlamda Evrensel Turing Makinesinin bir film projektörüne benzediğini vurgulamakta ve bunun film kamerası ile film projektörünün aynı yerde birleştirildiği bir şey olarak açıklamaktadır. Uygun bir depolama ortamının ve verileri kodlamaya yönelik bir yöntemin geliştirilmesinin hem sinemanın hem de bilgisayarın tarih öncesi dönemlerinin önemli parçalarını temsil ettiğini ifade eden Manovich, sinemanın mucitlerinin selüoit şeritler üzerine kaydedilmiş birbirinden ayrı görüntüleri kullandıklarını, çok daha büyük bir erişim hızının yanı sıra verileri hızla okuyup yazma becerisine ihtiyaç duyan bilgisayarın mucitlerinin ise onu elektronik olarak ikili kodlarla depoladıklarına dikkat çekmektedir. 1936'da iki yörüngenin birbirine yaklaştığını belirten Manovich, bu yıldan sonra

¹⁶⁹ Lev Manovich, *Yeni Medyanın Dili*, çev. Akın Emre Pilgir (İstanbul: AA Kitap, 2023), 23.

İkinci Dünya Savaşı'na kadar süren bir dönem boyunca Alman mühendis Konrad Zuse'nin, anne babasının Berlin'deki apartmanlarının oturma odasında bir bilgisayar kurduğunu ve bu bilgisayarın çalışan ilk dijital bilgisayar olduğunun altını çizmekte; yeniliklerinden birinin delikli şeritlerle program kontrolü yapabilmesi olduğunu ifade eden Manovich, Zuse'nin kullandığı teybin atılmış 35 mm'lik sinema filmi olduğunu dile getirmektedir. Bu filmin kalan parçalarından biri, bir iç mekân çekiminin orijinal kareleri üzerinde ikili kodların delindiğini göstermektedir. Bir odada belli bir eylem halinde olan iki insanın yer aldığı tipik bir film sahnesi, bir dizi bilgisayar komutuna destek rolüne bürünmektedir. Manovich'e göre, bu film sahnesindeki anlam ve duygular, bir veri taşıyıcısı olarak gördüğü yeni işlevle silinip gitmiştir. Modern dünyanın algılanabilir bir gerçeklik simülasyonu yaratma iddiasına benzer şekilde iptal olmuştur ve medya bir bilgi taşıyıcısı olarak en baştaki konumuna indirgenmiştir. Sinemanın ikonik kodunun, daha etkili olan ikili kod lehine ıskartaya çıkarıldığını söyleyen Lev Manovich, sinemanın, bilgisayarın kölesi olduğunun altını çizmektedir.¹⁷⁰

Zuse'nin filmi ikili kodu ikonik kodun üstüne bindirmesinin, yarım yüzyıl sonra başlayacak bir çakışmanın habercisi olduğuna vurgu yapan Manovich, iki ayrı tarihsel yörüngenin buluştuğuna dikkat çekmekte; medya ve bilgisayarın yani Daguerre'nin dagerreyotipi ile Babbage'nin Analitik Moturu'nun, Lumière Cinématographe'si ile Hollerith'in çizelgeleyicisinin tek bir çatı altında kaynaştığını dile getirmektedir. Mevcut medyanın tamamının artık bilgisayarlar için sayısal verilere çevrildiğini belirten Manovich, grafiklerin, hareketli görüntülerin, seslerin, şekillerin, mekânlar ve metinlerin bilgi işleminden geçirilebilir hale gelmesini, medyanın yeni medyaya dönüşmesi olarak tanımlamaktadır.¹⁷¹ Medyanın kimliğinin çok çarpıcı biçimde değiştiğinin altını çizen Lev Manovich, bilgisayarlaşma sürecinden geçen bir kültürün genel eğilimleri olarak; yeni medyanın nesnesinin formel (matematiksel) olarak tarif edilebilir olduğunu, yeni medyanın nesnesinin algoritmik olarak manipülasyona tabi olduğunu, uygun algoritmaların kullanılarak bir fotoğraftan "kumlanmanın (noise)" otomatik olarak kaldırılabilceğini, fotoğrafın kontrastının iyileştirilebilir ya da şekillerin köşeleri bulunup boyutlarının değiştirilebilir olduğuna dikkat çekmektedir. Ona göre bu bağlamda medya programlanabilir hale gelmiştir.¹⁷² Lev Manovich, yeni medyayı karakterize eden şeyin değişkenlik olduğunun altını çizmektedir.¹⁷³ Yeni medyanın dijital bir temsile dönüştürülmüş analog medya olduğunu söyleyen Manovich,

¹⁷⁰ Lev Manovich, *Yeni Medyanın Dili*, çev. Akın Emre Pilgir (İstanbul: AA Kitap, 2023), 24.

¹⁷¹ Manovich, *Yeni Medyanın Dili*, 25.

¹⁷² Manovich, *Yeni Medyanın Dili*, 27.

¹⁷³ Manovich, *Yeni Medyanın Dili*, 35.

kesintisiz niteliğe sahip analog medyanın aksine, dijital olarak şifrelenmiş medyanın ayrık olduğunu ifade etmektedir. Tüm dijital medyanın (metin, durağan görüntüler, görsel veya sesli zaman verileri, şekiller) aynı dijital kodu paylaştıklarını belirten Lev Manovich; bunun, farklı medya türlerinin tek bir makine, yani multimedya izleten bir aygıt vazifesi gören bilgisayar yardımıyla gösterilmesini sağladığını dile getirmektedir. Yeni medyanın rastlantısal erişime izin verdiğinin altını çizen Manovich, verileri sıralı bir biçimde depolayan filmlerin veya videoteyplerin aksine, bilgisayardaki depolama aygıtlarının herhangi bir veri ögesine eşit derecede hızlı bir şekilde ulaşılmasını mümkün kıldığını belirtmektedir. Manovich, birbirini izleyen her kopyanın kalitesini kaybettiği analog medyanın aksine, dijital olarak şifrelenmiş medyanın hiçbir bozulmaya uğramaksızın sonsuza kadar kopyalanabileceğini söylemektedir. Yeni medyanın etkileşimli olduğuna vurgu yapan Lev Manovich, sunum sırasının sabit olduğu geleneksel medyanın aksine, kullanıcının artık bir medya nesnesiyle etkileşim kurabileceğinin altını çizmekte, etkileşim sürecinde, kullanıcının hangi öğelerin gösterileceğini veya hangi yolların takip edileceğini seçebileceğini belirtmekte ve böylece eşsiz bir eser üretebileceğini, sonuç itibarıyla de kullanıcının eserin ortak yapımcısı olduğunu ifade etmektedir.¹⁷⁴

4.4.Yeni Medyanın Kuşatıcı Mecrası: Sosyal Medya

Web 2.0 ile başlayan sosyal medya oluşum süreci Web 2.0 ve sosyal medya kavramlarının birbiriyle eş anlamlı olarak algılanmasına sebep olmuştur ve böylece bu kavramlar birbirinin yerine kullanılmıştır. Sosyal medya için yapılan tanımlara bakıldığında sosyal medyanın son derece erişime uygun, yeniden yapılandırılabilir veya değişimde sürekliliğe uygun yapıda bir yayın tekniğine sahip olduğu görülmektedir. Sosyal medya döneminin 2000’li yıllardan sonra, özellikle 2003 yılının sonlarında “Myspace” ve 2004 yılında “Facebook” isimli platformun oluşturulmasıyla ortaya çıktığının altını çizen Cem Zafer, bu bağlamda 2004 yılında kullanılmaya başlanan Web 2.0 (internet kullanıcılarının da içerik yarattığı) yapısının, literatürde sosyal medya için evrimsel bir platform sağlayan ortam olarak ele alındığını belirtmekte ve konunun içerik açısından düşünüldüğünde sosyal medyaya geçiş aşamasının merkezinde Web 2.0 teknolojilerinin yer aldığını vurgulamaktadır. Dünya çapında ağ olarak nitelendirilen “www” kısaltmalı “World Wide Web” yapısının da temelinde Web 2.0 vardır. Sosyal ağ yapıları aracılığıyla internet kullanıcıları arasında bilgi, düşünce, duygu, ilgi alanı, beğeni gibi içerikleri paylaşma imkânı sunan platformlar genel hatlarıyla sosyal medya

¹⁷⁴ Lev Manovich, *Yeni Medyanın Dili*, çev. Akın Emre Pilgir (İstanbul: AA Kitap, 2023), 47.

kavramını karşılamaktadır.¹⁷⁵ “Web 2.0” terimi, bilgisayar teknolojisi alanına odaklanan O’Reilly Media yayınevinin kurucusu olan Tim O’Reilly tarafından 2005 yılında dile kazandırılmıştır. Web 2.0’ın temel özelliklerini şöyle sıralamak mümkündür: radikal merkezleştirme, radikal güven, yayıncılık yerine katılımcılık, katkı veren kullanıcılar, zengin kullanıcı deneyimi, uzun kuyruk, bir platform olarak web, kişinin kendi verilerini kontrol etmesi, veriyi yeniden harmanlama, kolektif zekâ, tutumlar, daha çok kullanıcı ile daha iyi yazılım, oyun ve belirsiz kullanıcı davranışları.¹⁷⁶ “i-Nesli” kitabının yazarı Jean M. Twenge, -sosyal ağ siteleri ve sosyal medya terimlerini eş anlamlı olarak kullanarak- ilk sosyal medya sitesinin 1997’de ortaya çıktığını belirtmekte, MySpace’nin 2003’te kurulduğunu ve Facebook’un 13 yaşın üzerindeki herkese 2006 yılında açıldığının altını çizmektedir.¹⁷⁷

“Ruh Hali ve Sosyal Medya” kitabında dijital medyayı istilacı olarak tanımlayan Richard Coyne, bir tren yolculuğu yaptığı sırada trende müzik ya da sesli kitap dinleyen, e-kitap okuyan, tablet bilgisayarlarıyla ilgilenen ve orada olmayan insanlarla sohbet eden insanların kendisinin dikkatini çektiğini dile getirmekte ve istilacı medyanın kullanıcılarının seyir halindeyken bile hep meşgul olduklarını ifade etmektedir. Mobil cihazlarla yapılanların artık her an her yerdeki yaygınlaşmış, alışkanlık haline gelmiş pratikleri yeniden ürettiğinin altını çizen Coyne, bu eylemlerin görünüşte yolcuların zamanlarının hızlı geçmesini sağladığını, dış dünyada olup bitenlerden onları geri bırakmadığını söylemektedir. Ancak Coyne, bu medya aracılığıyla farklı ruh hallerine maruz kalındığını ve ruh hallerinin değiştiğini, yoğunlaştığını ve de başkalarıyla paylaşıldığını iddia etmektedir. Ona göre, cihazlarla donatılmış yolcular bir tür ortak dijital ruh hali değişimine katılmaktadırlar.¹⁷⁸

Yeni medya düzeni, bütünüyle bir “irrasyonel istila”ya zemin hazırlamaktadır. Rasyonalitenin karşısında irrasyonel olanın üstünlüğünün öne çıktığı yeni bir retorik çağ başlamaktadır. Bu istila, faileri adına bir zorunluluktur. Çünkü failerinin işi, akıl sahasının uzağındadır ve safsatalar yoluyla akıl çelmektir. Muhatabının rasyonel açıdan talebini akli zaafa uğratan muhakeme yanlışlarına başvurarak karşılar. Böylece söylemin sözde akli yönü giderilmiş olur.¹⁷⁹ İrrasyonel ikna sürecinde, muhatap mümkün merteye duygular dünyasına

¹⁷⁵ Cem Zafer, *Sosyal Medya ve Toplum* (İstanbul: Literatür Yayınları, 2021), 17.

¹⁷⁶ Christian Fuchs, *Sosyal Medya*, çev. Diyar Saraçoğlu ve İlker Kalaycı (İstanbul: Notabene Yayınları, 2020), 57.

¹⁷⁷ Jean M. Twenge, *i-Nesli*, çev. Okhan Gündüz (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2018), 87.

¹⁷⁸ Richard Coyne, *Ruh Hali ve Sosyal Medya*, çev. Azade Aslan (İstanbul: AA Kitap, 2023), 1.

¹⁷⁹ Şebnem Özdemir - Gül Dilek Türk, ed., *Sosyal Medya Psikolojisi* (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2020), 92.

hapsedilmeye çalışılır. Kimlik, mensubiyetler ve inançlar üzerinden ortaklıklar kurulur. Böylelikle güven ve yakınlık tesis edilerek ikna süreci kolaylaştırılır. Bu sebeple aklın sahası istila edilmek zorundadır.¹⁸⁰

Sosyal medya ve geleneksel medya arasındaki önemli farklardan biri, bireylerin birebir iletişime ve etkileşime geçmesinin yanında toplu olarak hareket etme imkânına kavuşmasıdır. Sosyal medya yapısına bakıldığında, bu yapı üzerinde kullanıcıların dâhil oldukları sayfa veya uygulamalarda gruplar kurarak bu gruplar arasında hızlı bir iletişimin ve bilgi paylaşımının gerçekleştiği, eğitimden sosyal faaliyetlere, kültürden spora varana kadar pek çok farklı alanlarda gruplarda oluşturulma amaçlarına göre haber ve bilgi paylaşıldığı görülmektedir.¹⁸¹

Cornell Üniversitesi araştırmacıları tarafından yakın geçmişte yapılan “Sosyal Ağlar Üzerinden Yayılan Büyük Ölçekli Duygusal Salgın” makalesinde, insanların sosyal medya aracılığıyla ruh hali değişikliklerine ne kadar yatkın olduklarına dikkat çekilmektedir. Ayrıca makalede “Facebook”un kullanıcıların ruh hallerini gizlice manipüle ettiği bilgisi de verilmektedir. Facebook’un insanların kendi akışlarında görüntülediği durum mesajlarının “duygusal içeriğine” göre akışlarını filtrelediğini ifade eden Richard Coyne, bu durumda sosyal medya sağlayıcısının “ruh hali manipülasyonu” ile suçlanabileceğini dile getirmektedir.¹⁸² Bazı internet şüphecilerinin daha da ileri bir yorum yaptığını vurgulayan Richard Coyne, Eli Pariser’in “The Filter” Bubble” isimli kitabında, çevrimiçi reklam verenlerin, çevrimiçi duygu analizi yoluyla ruh hallerini tespit etmekte ustalaştıkça, kullanıcılara daha kolayca etkilenebilir oldukları zamanlarda mesaj yollayabileceklerini ve kişiselleştirilmiş içerik sağlayan verilerin aynılarının, pazarlamacıların kullanıcıların zayıf noktalarını bularak onları manipüle etmelerini sağlamak için de kullanılabileceğini öne sürdüğünü aktarmaktadır.¹⁸³ İş ve kişisel iletişim akışını kesintiye uğratarak insanların sınırlarını bozan e-postalara dikkat çeken Coyne, adeta bozguncuların çağının yaşandığını dile getirerek, nefret tweet’lerini, kimlik avını, siber zorbalığı ve kışkırtıcı e-postaları örnek gösterdikten sonra “spam’ciler çağının” yaşandığını ifade etmektedir. İnternetin, çevrimiçi iş kollarının yanında bitmemiş işler tarafından da ele geçirildiğinin altını çizen Richard Coyne; tamamlanmamış projelerin, yanıtlanmamış e-postaların, okunmamış tweet’lerin, ölü bağlantıların, hiç tıklanmayan sayfaların ve kendi haline bırakılmış yorum alanlarının sunucuları doldurduğuna dikkat çekmekte, bu bağlamda kayıtsız bir ruh halindekiilere göre

¹⁸⁰ Şebnem Özdemir - Gül Dilek Türk, ed., *Sosyal Medya Psikolojisi* (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2020), 93.

¹⁸¹ Cem Zafer, *Sosyal Medya ve Toplum* (İstanbul: Literatür Yayınları, 2021), 18.

¹⁸² Richard Coyne, *Ruh Hali ve Sosyal Medya*, çev. Azade Aslan (İstanbul: AA Kitap, 2023), 2.

¹⁸³ Coyne, *Ruh Hali ve Sosyal Medya*, 3.

üşengirişimcilik çağının yaşandığını vurgulamaktadır. Sonuç itibariyle Richard Coyne, postdijital çağ olarak gördüğü bu çağdan, yeni bir can sıkıntısı çağı olarak söz etmekte ve Y kuşağının kendi ilgi alanlarını yaratma ve yüz yüze sohbet etme kapasitesinin azaldığına vurgu yapmaktadır.¹⁸⁴

Geleneksel medya ile sosyal medya arasındaki farklılıklar sosyal medyanın tanımlarına yansımaktadır. Sosyal medya; sosyal etkileşim bakımından daha derin imkânlar sunan, bireylerin topluluk kurmasına ve topluluklar içinde iş birliği yapıp projeler yürütmelerine imkân veren web siteleri şeklinde tanımlanmaktadır. Sosyal medyanın geleneksel medyadan farkları açısından yapılan açıklamalarda, içeriği kullanıcılar tarafından oluşturulan ve yine kullanıcılar tarafından içerik paylaşımları yapılan sanal topluluklar, sosyal medya olarak tanımlandığını tanımlanmaktadır. Benzer şekilde, kendi izleyicileri tarafından içerik oluşturulan platform olarak yorumlanmaktadır.¹⁸⁵ Geleneksel medya ve sosyal medyanın farklılıkları, internet ve yeni iletişim teknolojilerinin şirketlerin gazetecilik üzerindeki sıkı denetiminin kırılmasına sebep olması bakımından da önemlidir. Yeni iletişim teknolojileriyle birlikte sosyal medya, daha önce benzeri görülmemiş biçimde interaktif demokratik bir medya dönemini getirmiştir. Bunun yanı sıra internet, birey ve grup ağlarının verimliliğini arttırmış, bu da insanların ana akım medyanın pek çok farklı durumda getirdiği sınırlamalardan kurtulmasını sağlamıştır.¹⁸⁶

Dijital girdap dışındaki her şeyin sıkıcı geldiğine vurgu yapan Richard Coyne, eğlence, bilgi ya da Facebook güncellemeleri için internette gezinmenin ve akıllı telefon ayarlarına tıklayıp durmanın akşam yemeği sohbetlerinin yerini aldığını dile getirmektedir. Bazı yorumculara göre bu çağda ilk kişisel bilgisayarların bulunduğu çağa geri dönüldüğünü ifade eden Richard Coyne, klimalı devasa bulut bilişim depoları, dosya sunucuları ve veri merkezleri sayesinde, merkezi işlem birimi çağına geri dönüldüğünü belirtmektedir.¹⁸⁷

Kitle iletişim araçlarındaki eğlencenin, televizyonların ve ev sistemlerinin yanı sıra tabletlere, akıllı telefonlara, masaüstü ve dizüstü bilgisayarlara aktarılarak havaalanı bekleme salonlarında, mağazalarda, eğlence merkezlerinde de yayımlanması, medyanın iç içe geçtiği bir çağda olduğunu göstermektedir. İş yerindeki bir sorunla ilgili önemli e-postaları, gizli bir tıbbi raporu, şirketin mali tablolarını, akademik bir makaleyi veya bir sanat eseri

¹⁸⁴ Richard Coyne, *Ruh Hali ve Sosyal Medya*, çev. Azade Aslan (İstanbul: AA Kitap, 2023), 4.

¹⁸⁵ Cem Zafer, *Sosyal Medya ve Toplum* (İstanbul: Literatür Yayınları, 2021), 18-19.

¹⁸⁶ Edward S. Herman - Noam Chomsky, *Rızanın İmalatı Kitle Medyasının Ekonomi Politikası*, çev. Ender Abadoğlu (İstanbul: Bgst Yayınları, 2012), 19.

¹⁸⁷ Richard Coyne, *Ruh Hali ve Sosyal Medya*, çev. Azade Aslan (İstanbul: AA Kitap, 2023), 5.

katalogunu ileten cihazlar, aynı zamanda hüzün verici bir pembe dizinin bölümlerini, bir devekuşu tarafından kovalanan çocuğun YouTube klibini, birinin çektiği harika çiçek fotoğraflarını, duygusal bir şarkıyı ya da heyecan verici bir video oyununu da göstermektedir. Bütün bunlar filtrelenip yönetilecek bağımsız bilgi kanallarından ibaret değildir. Aksine bu kanallar, birbirlerini etkilemektedir. Bu bağlamda, iş ile boş zaman medyatikleştirilmiştir. Bu süreç, insanların düşüncelerinde duyguların ön plana çıkmasını sağlamaktadır.¹⁸⁸

Haberler ve dedikodunun sosyal kaynaşmaya yardımcı olduğunu belirten Richard Coyne, basılı ana akım medyanın, yerel gazetelerin ve el ilanlarının kapsama alanındaki insanların yaklaşık olarak aynı haberleri, aynı düzende ve bu mecraların yayın zamanlarına bağlı olarak hemen hemen aynı anda aldıklarını söylemektedir. Buna karşın, sosyal medyanın pek de böyle olmadığını, Facebook'un kamusalda ziyade kişisel bir ritüel olduğunun altını çizen Coyne, Facebook'da sürekli neşeli mesajlar ve fotoğraflar paylaşan bir arkadaş çevresi varsa onlara ortak olunabileceğini ya da tam aksine onlardan farklı tutum içinde de olunabileceğini belirtmektedir. Sosyal medyadaki bilgi akışının Facebook "arkadaş" koleksiyonunun içeriğini yansıtacak şekilde kişiselleştirildiğini ifade eden Richard Coyne, herkesin farklı akışlar gördüğünü bu sebeple çevrim dışı çevreye çekilmenin, ortak endişelerle ilgili bilgi almanın, dertleşmenin ya da ayrıntılı konuşmak için aynı fırsatları sağlamayacağını vurgulamakta Facebook akışlarının sunduğu "kişiselleştirilmiş deneyim" in benzer bir ritüel işlevini yerine getirmeyeceğini dile getirmektedir. Coyne, Sosyal medyanın "duygusal bulaşma" için bir laboratuvar ortamı olsa da, bütün sözde sosyalliğine rağmen kullanıcıyı ayazda ya da karantinada bırakabileceğinin altını çizmektedir.¹⁸⁹

20. yüzyılın sonlarında -1990'lı yıllarda- yaygınlaşmaya başlayan internet deneyiminin statik, etkileşimsiz olduğunu ve kullanıcıların yalnızca bilgiye erişip, okuyup, izleyebildiği ya da dinleyebildiği bir ortam sunduğu bir Web 1.0 ortamı olduğunu dile getiren Cem Zafer, 2004 yılı itibariyle internette Web 2.0 denen bir üst seviyeye geçildiğini ve kullanıcıların internet üzerinde içerik oluşturmasının mümkün hale geldiğini ve bu bağlamda sosyal medyanın ilk adımının atıldığını ifade etmekte, geleneksel medyanın tek yönlü iletişiminin aksine oluşturdukları ya da paylaştıkları içerikler üzerinden kullanıcıların etkileşime girebildiğini belirtmektedir.¹⁹⁰

¹⁸⁸ Richard Coyne, *Ruh Hali ve Sosyal Medya*, çev. Azade Aslan (İstanbul: AA Kitap, 2023), 22.

¹⁸⁹ Coyne, *Ruh Hali ve Sosyal Medya*, 41.

¹⁹⁰ Cem Zafer, *Sosyal Medya ve Toplum* (İstanbul: Literatür Yayınları, 2021), 21.

Sosyal medyanın yarattığı iddia edilen önemli işlevlerinden biri de insanları özgür iletişime, yeni fikirlere, dünyanın diğer bölgelerinde neler olup bittiğine dair bilgiye ve kimileri için dayanışma ve birlik duygusuna açarak insanların beklentilerini değiştirmesidir. Ruh halleri insanların beklentilerini yönlendirmekte ve etkilemektedir. İletişim teknolojilerinin benimsenmesinin ardından gelen toplumsal baskı yadsınamayacak şekilde kendini göstermiştir. Herkesin birbirine bağlı olduğu ve dayanışmanın getirdiği umutlara ortak olunabileceği beklentisi ve gerekliliği dolaşıma girmiştir.¹⁹¹

Richard Coyne, istilacı olarak tanımladığı dijital medya ile duygular arasındaki ilişkide vertigo'nun önemli olduğunu vurgulamaktadır.¹⁹² Birçok dijital yorumcuya göre vertigonun baş dönmesi ve zihin bulanıklığı ile eş anlamlı olduğunu belirten Coyne, siberuzay üzerine yazılan bir kitapta, sanal gerçekliğin doğurduğu güçlükler ele alınırken vertigo hissine gönderme yapıldığının altını çizmektedir. Richard Coyne, 21. Yüzyıl yaşamının gitgide daha da baş döndürücü hale gelen doğasına atıf yaparak vertigo'nun yol gösterici bir metafor olarak kullandığının altını çizmektedir. Buradaki kafa karışıklığının izleyicilerin ve tüketicilerin bir düzen bozukluğu duygusu yaşadıkları bir ruh haline işaret ettiğini dile getiren Coyne, kitlenin bir şeylere ikna edilmesi gerekiyorsa öncelikli olarak onların kendi tutumları konusunda yaşadıkları kafa karışıklığına ikna edilmeleri gerektiğini ifade etmektedir.¹⁹³ Vertigo'nun Silikon Vadisi'nin dijital imparatorlarının neden olduğu karmaşık bir durum olarak ele alındığını vurgulayan Richard Coyne; tüketicilerin, toplumun daha tüketici odaklı, demokratik, iyicil ve duyarlı hale gelmekte olduğu konusunda kandırıldığını, kullanıcıların, kendilerine sunulan sosyal medya araçlarını kullandıkça özel bilgilerini ve kendi kontrollerini kaybettiklerinin altını çizmektedir. Richard Coyne, sosyal medyadaki tüm bu “temassız” dijital paylaşımın, kullanıcıların iyiliğine olduğu yanılgısıyla onların sürekli olarak denetim ve gözetim altında tutulduğuna dikkat çekmektedir.¹⁹⁴

Dünyanın en büyük sosyal medya markalarının karşılaştığı ve açıklamakta zorlandığı konulardan birinin kullandıkları algoritmaların yönlendirici nitelikler taşıması konusu olduğunu söyleyen Erkan Terzi, öncelikli olarak bu algoritmaların insanların iyiliği için yapılmadığının bilinmesi gerektiğinin altını çizmektedir. Etkileşim taraflı kullanımlarda algoritmalar her kullanıcının daha fazla etkileşim verdiği içeriklere göre sınıflandırma çıkarmaktadır. Kullanıcıların daha fazla etkileşim gerçekleştireceği içerikler karşılına

¹⁹¹ Richard Coyne, *Ruh Hali ve Sosyal Medya*, çev. Azade Aslan (İstanbul: AA Kitap, 2023), 51.

¹⁹² Coyne, *Ruh Hali ve Sosyal Medya*, 103.

¹⁹³ Coyne, *Ruh Hali ve Sosyal Medya*, 104.

¹⁹⁴ Coyne, *Ruh Hali ve Sosyal Medya*, 107.

çıkarmakta ve onların benimsemediği ve inanmadığı konulardaki içerikler karşısına çıkmamaktadır. Bu durumu anlamak için, algoritmanın kullanıcının gönderiler üzerindeki davranışlarını incelediğini ve onun nelerden, kimlerden, hangi görüşlerden ve içeriklerden hoşlandığını ortaya çıkardığını ifade eden Erkan Terzi, nihayetinde etkileşimi yükseltmek için algoritmanın, tespit ettiği sonuca göre kullanıcıya içerikler sunduğunu belirtmektedir.¹⁹⁵

Kültür endüstrisini reklamlar ve medya içerikleri bağlamında açıklayan yoruma göre, reklamlardaki mesajların izleyiciye sürekli kendi “iyi”sini ve yine kendisinin tanımladığı tüketimle güçlendirilmiş ideal yaşamı dayatmaktadır. Bu durum, ideal yaşamın özgünlükten ve yerel motiflerden uzak kalmasına sebep olmakta, hatta medya aracılığıyla oluşturulan popüler kültür kimi zaman, bireyin nasıl düşüneceğine, nelerden zevk alacağına ve neleri kullanacağına dair kitle kültürü çerçevesinde karar vermektedir.¹⁹⁶

İnsanların yalnızca hoşlandıkları içeriklerle karşılaşmaları, sosyal medyanın hatta internetin ana amacına aykırıdır. İnsanlar, tek bir toplum içinde her şeyi saygı çerçevesi içinde konuşabildiği, tartışabildiği ve üretebildiği bir dünya hayal ederken, sadece belli doğrulara yönlendirilen bir sistemin içinde boğulmakta ve tam bir linç ortamının içerisinde kalmaktadırlar.¹⁹⁷ Genel olarak Instagram, Facebook, Youtube, TikTok gibi sosyal medya uygulamalarının oyunlar gibi zaman öldürücülerdir. Bu uygulamaların faydalı yanları yalnızca doğru kullanılabildikleri takdirde ortaya çıkabilmektedir. Bu uygulamaları tamamen kaldırılarak dünya dışı bir yaşam sürmek de uygun olmayacağından dolayı belli ölçüde kullanılması gerekmektedir.¹⁹⁸

Yeni medya ortamlarında, yani internet ortamında sosyal medya mecralarında uzun vakitler harcanmaktadır. İnsanın kendisini sosyal medya ortamlarında daha özgür hissetmekte, bu bakımdan sosyal medya kullanımından vazgeçmek oldukça zorlaşmaktadır. Kullanımlar ve doyumlar teorisine göre bireyler, medya araçları ile meşgul olma gerekçelerinin eğlence, zaman geçirme, kendini var etme gibi bazı motivasyonlara dayandığını ifade etmektedir.¹⁹⁹ Sosyal medyada troller üzerinden kötülüğün çabuk yayıldığı ve daha çok dikkat çektiği konusuna dikkat çeken Ekmel Geçer, kötü şöhretin takipçi sayılarını ve etkileşimleri arttırdığına vurgu yapmakta, bunun sonucu olarak da “haklı olmak” ve “böyle devam etmek gerektiği” duygusunun oluştuğunu, sonrasında da durumun daha da olumsuz hale geldiğini

¹⁹⁵ Erkan Terzi, *Dijital Köleliğin Sırları* (Ankara: Efil Yayınevi Yayınları, 2023), 77.

¹⁹⁶ Ekmel Geçer, *Sosyal Medya ve İletişim Psikolojisi* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), 86.

¹⁹⁷ Geçer, *Sosyal Medya ve İletişim Psikolojisi*, 78.

¹⁹⁸ Erkan Terzi, *Dijital Köleliğin Sırları* (Ankara: Efil Yayınevi Yayınları, 2023), 90.

¹⁹⁹ Ekmel Geçer, *Sosyal Medya ve İletişim Psikolojisi* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), 95.

ifade ederek sosyal medya etkileşimlerinin insanın duygularını da yönlendirici niteliğine işaret etmektedir.²⁰⁰

Akıllı telefonlar ve tabletlerin tüketici elektronik pazarını fethettiği ve sosyal medyanın mobil hâle geldiği 2007 yılından sonra manipülasyonu daha sinsi hâle geldiğini belirten Davit T. Courtwright, 2015 yılı itibariyle Amerikalı genç kızların yüzde 92'sinin her gün çevrim içi olduğunu ve yüzde 24'ünün ise genellikle çevrimiçi olduğunu vurgulamaktadır. Courtwright, bunun sebebini kişiye özel kılıflı bir akıllı telefonun, gençlerin özgürleşmesinde son nokta, ruh hâlini aydınlatan uygulamalarla dolu bir satış otomatı gibi görülmesi olarak ortaya koymaktadır. Courtwright, pek çok örnekte olduğu gibi tüketici özerkliği koyun postunun, duygusal manipülasyon kurdunu uzaktan bakıldığında gizlediğini söylemekte ve sosyal medyadaki tüketim manipülasyonunun altını çizmektedir.²⁰¹ Kumar makineleri gibi sosyal medya ve diğer dijital eğlencelerin de bedelini para, zaman ve gerçek hayatta azalan başarılar, tatminler ve yalın elektronik yaşamın kendisine tolerans olarak ödeten sanal kısa yollar aracılığıyla alternatif trans hâlleri sunduğunu söyleyen Davit T. Courtwright, yoksunluk deneyine katılan Meksikalı bir öğrencinin, "*Sanki gerçek hayatım ve sanal hayatım farklı düzlemlerde ama eşit sürelerde bir aradaymış gibi sürekli bir dikkat dağınıklığı durumunda olduğumu fark etmek hoş olmayan bir sürprizdi*" diye yazdığını; yine bu konuda yazar Zadie Smith'in, "*Facebook şimdiye kadar işimdeki en büyük dikkat dağınıklığı olmaya devam ediyor*" dediğini aktarmakta ve sosyal medyanın dikkat dağıtıcı yönüne dikkat çekmektedir.²⁰²

İnsanların yaşam alanlarını istila etmesinin yanı sıra insanlara kendisini bir yaşam alanı olarak dayatmış olan sosyal medya, tespit edilip ortaya konan bütün özellik ve etkilerinin dışında, bir enformasyon sahası olarak birey ve toplumların yaşamlarında büyük bir alana sahiptir. Bu bağlamda sosyal medyanın, bireyi ve toplumu manipüle edici etkisi ile birlikte bütünüyle enformasyonu gözetim mekanizmasının aracı olarak kullanması en önemli özelliği olarak göze çarpmaktadır. Sosyal medyanın etkileri ortaya konurken, onu gözetim mekanizmasının en etkili aracı olarak açıklamak yanlış bir yaklaşım olmayacaktır. Bu bakımdan bir enformasyon ve gözetim merkezi olarak sosyal medyanın ele alınması önemli görülmektedir.

²⁰⁰ Ekmel Geçer, *Sosyal Medya ve İletişim Psikolojisi* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), 98.

²⁰¹ Davit T. Courtwright, *Bağımlılık Çağı*, çev. Faik Cem Arı (İstanbul: Albaraka Yayınları, 2021), 308.

²⁰² Courtwright, *Bağımlılık Çağı*, 315.

4.5. Sosyal Medya Çağında Enformasyona Boğulmuş İnsan

Enformasyon, sözlük anlamıyla: “danışma, haberleşme” demektir.²⁰³ Gözetim, rekabet mantığına dayanmaktadır. İnsanlar hakkındaki veriyi toplama, depolama, işleme, yayma, değerlendirme ve kullanma yoluyla; grupların ya da bireylerin belirli davranışları korumaya veya gerçekleştirmeye çalışır, böylece potansiyel veya fiili fiziksel, ideolojik veya yapısal şiddet, insanların davranışlarını etki altına almak amacıyla insanlara karşı doğrultulabilir. Bu etki, baskı araçları tarafından gerçekleştirilir ve başkaları pahasına belirli gruplar bundan yarar sağlar.²⁰⁴ Güney Kore kökenli kültür kuramcısı Byung-Chul Han, algoritmalar ve yapay zekâ kullanılarak enformasyonun ve işlenmesinin toplumsal, ekonomik ve politik süreçler açısından belirleyici bir etkiye sahip olduğu bir tahakküm biçimini enformasyon rejimi olarak tanımlamaktadır. Bu sistemde sömürülen beden ve enerjiler değil, enformasyon ve verilerdir. Han’a göre, bu rejimde güç elde etmenin belirleyici faktörü üretim araçlarına sahip olmak değil, psikopolitik izleme, davranış kontrolü ve tahmin için kullanılan enformasyonlara erişimdir. Byung-Chul Han, enformasyon rejiminin, gözetim kapitalizmine dönüşen ve insanları veriye ve tüketim hayvanına indirgeyen enformasyon kapitalizmiyle bağlantılı olduğunu söylemektedir.²⁰⁵ Enformasyon rejiminin öznesinin ne uysal ne de itaatkâr olduğunu belirten Han, aksine onun, kendini ürettiğini ve kendini gerçekleştirdiğini (performt) vurgulamaktadır. Foucault’un disiplin rejiminin, izolasyonu bir tahakküm aracı olarak kullandığının ve disiplin rejimi açısından izolasyonun topyekûn boyun eğmenin ilk koşulu olduğunun altını çizen Han, izolasyonun iletişimi sömüren enformasyon rejimine aktarılamayacağını vurgulamakta ve enformasyon rejiminde gözetimin veri üzerinden gerçekleştiğini ifade etmektedir.²⁰⁶

Alvin Toffler, bütün endüstri toplumlarında kişisel ve kitlesel mesajların hiçbir sorunla karşılaşmadan dağıtılması için yaygın bir enfosfer, başka bir deyişle bir enformasyon, bilgi ve veri yayma ağı yaratıldığını belirtmektedir. Bu enfosferin, kişisel davranışları ekonomik üretimle birleştirdiğini vurgulayan Toffler, teknofer ve sosyosferle iç içe kaynaşarak üçünün ayrılmaz bir bütün haline geldiğini ifade etmektedir. Bu alanların her birinin kendisine ait görevi icra ettiğini söyleyen Alvin Toffler, teknoferin zenginliği üretip dağıttığını, sosyosferin birbirlerine bağlı binlerce organizasyonu sayesinde bireylere toplum içerisinde

²⁰³ TDK., “Enformasyon.”, 26 Mayıs 2024’de erişildi, <https://sozluk.gov.tr/>

²⁰⁴ Christian Fuchs, *Sosyal Medya*, çev. Diyar Saraçoğlu ve İlker Kalaycı (İstanbul: Notabene Yayınları, 2020), 275.

²⁰⁵ Byung-Chul Han, *Enfokrasi*, çev. Mustafa Özdemir (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2022), 7.

²⁰⁶ Han, *Enfokrasi*, 8.

oynayacakları rolleri dağıttığını, enfosferin ise bütün sistemin çalışmasına yarayacak bilginin üretilip dağıtılmasını sağladığının altını çizmektedir.²⁰⁷

“Dijital Cehennem” kitabında duyusal dünyanın geniş çaplı sanallaşmasının henüz emekleme aşamasında olduğunu belirten Guillaume Pitron, Net’in devlerinin 2030 yılında bütün insanlığın Word Wide Web’e bağlamış olacağını söylemekte, “duyuların interneti”, “birleştirilmiş gerçeklik” ve “yeşil yapay zekâ” gibi deneyimlerin gündelik dilin bir parçası olacağını, bunun sonucu olarak da kültürler ve fikirler arasında çarpıcı derecede bir çapraz aşılama oluşacağını altını çizmektedir. ABD ve Çin’in siber uzayın denetimini ele geçirmiş olacaklarını ve bundan dolayı da dünyaya hükmedebileceklerini ifade eden Pitron, ezici bir çoğunluğunsa bilgisayarları tabletlere ya da akıllı telefonlara bağlamak için hangi donanımların kullanılacağını bilmediğine dikkat çekmektedir. Pitron’a göre dijital teknolojiler bir yanlış anlamaya yol açmıştır. Dijital teknoloji çığırkanlarına bakıldığında dijital evrenin, içinde fotoğraf ve belgelerin saklanacağı ünlü cloud, yani bir “bulut” kadar somut olacağını ifade etmekte olan Pitron²⁰⁸, aslında dijital evrenin olsa olsa bir “blob”a, yani ağa benzer tüplerden oluşan cıvık ve biçimden yoksun organizmaya benzeyeceğini dile getirmektedir. Ona göre dijital dünya “boşluk” veya “hiçlik” ile eş anlamlı sayılmaktadır. Bu dünyanın, insanı internet üzerinde ticaret yapmaya, sanal oyunlar oynamaya ve Twitter’da kirli çamaşırları ortaya dökmeye davet ettiğini vurgulayan Pitron, bütün bunlar için ilk bakışta tek bir gram malzeme, en ufak bir elektron, tek bir damla su dahi kullanılmıyor gibi görünmekte olduğunu, yani çoğu zaman dijital dünyanın maddi bir etkisi olmadığını söylendiğini dile getirmekte, ancak dijital sektörü ekolojik bakımdan daha sorumlu kılmayı hedefleyen bir kuruluşun yöneticisi olan Inès Leonarduzzi’nin “Önce bir odanın ışıklarını açık bırakmanın ne kadar tüketime yol açtığını anlayın!” diyerek çıkıştığını aktarmaktadır.²⁰⁹

Ağın en belirleyici niteliğinin bariz, tek bir niyete indirgenemez oluşu olduğunun altını çizen James Bridle, kimsenin ağ kurmak ya da onun en iyi örneği interneti oluşturmak için yola çıkmadığını belirtmekte zaman içinde, kamu projeleri ve özel yatırımlarla, kişisel ilişkiler ve teknolojik protokollerle, çelikle, merceklerle, elektronlarla, fiziksel mekân ve akılla kültürün kültüre, sistemi sisteme bağlandığını vurgulamaktadır. Önce en temel, en yüksek ideallerin ifadesini bulduğu yer olduğunu söyleyen Bridle, ardından da en olağanından en radikaline

²⁰⁷ Alvin Toffler, *Üçüncü Dalga*, çev. Selim Yeniçeri (İstanbul: Koridor Yayıncılık, 2008), 47-48.

²⁰⁸ Guillaume Pitron, *Dijital Cehennem*, çev. Alp Tümertekin (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2023), 3.

²⁰⁹ Pitron, *Dijital Cehennem*, 4.

bütün arzuların barındığı, kutsandığı yer haline gelen ağın, bu serüveninin ilk kullanıcıları tarafından öngörülmediğini ifade etmektedir.²¹⁰

Paylaşımli robotlar, otonom arabalar, birbirleriyle iletişim kuran cihazlar, akıllı evler, bağlantılı altyapılar, dijital tedarik zincirleri, dijital klonlar gibi alanlarla 5G'nin insanlarla hem birlikte hem de onlardan bağımsız var olması beklenen milyarlarca nesne ve başka makinenin özgürleşmesine yol açtığını vurgulayan Guillaume Pitron, nihayetinde tarihin de yönünün bu olduğunu söylemekte, 20. Yüzyılın başında insanların başka insanlarla konuştuğunu ancak ardından makinelerle konuşmaya başladıklarını daha sonra makinelerin onlarla konuşmaya başladığını ve 5G ile birlikte artık müdahaleye gerek kalmaksızın birbirleriyle konuşabilen makine sayısının arttığını ifade etmektedir. Bu makinelerin tabii olarak Sapiens'e hizmet ettiklerini söyleyen Pitron, buna karşın internetin, sayısal evrenin tam anlamıyla insan etkinliği tarafından harekete geçirilmediği bir dünyayı biçimlendirdiğini vurgulamaktadır.²¹¹ Büyük Veri sonrası harika veri iletim kapasiteleri ve rekabetçi maliyetleri sayesinde denizdeki otoyolların uzaydaki otoyolları geride bıraktığını ifade eden Pitron, şunları aktarmaktadır:

İnternetin ambarı. Lağımla kurulan paralellik ilginçtir... Fazla göz alıcı değil, fazla göz önünde de değil, ama vazgeçilmezdir. Bunlar polietilen(plastik) ile sarılmış ince metal borular olup, içlerinde bir çift fiber optik, yani cam telleri bulunur ve ışık atımları şeklinde kodlanmış bilgi saniyede yaklaşık 200.000 kilometre hızla iletilir. Sinyalin güç kaybetmeden çok uzun mesafelere iletilmesi yakın zamanlara ait bir yeniliktir, ama bu da dünya kadar eski bir yöntemeye dayanmaktadır... Çok eski zamanlardan beri Kızılderililer, Yunanlar ve Çinliler iletileri ulaştırmak için aktarma yolu olarak meşaleler, duman işaretleri kullanıyorlardı. Daha sonraları 1690 yılında Fransız fizikçi Guillaume Amontons semafor kullanmayı akıl etti. Fransız yazar ve bilim insanı Fontenelle ışın özünü şöyle açıklar: “ Işın sırrı dürbünle bakıp bir önceki mevkiden gelen belirli sinyalleri gördükten sonra bunları bir sonrakine ileten ve bu şekilde devam eden birkaç ardışık mevkiye adamlar yerleştirmekten ibaretti.” Claude Chappe 1794 yılında bu düzeneği geliştirdi ve yüzlerce kilometre boyunca uygulanabilecek hale getirdi. O zamanlar bu uygulama “Chappe telgrafı” olarak biliniyordu. Hemen hemen yüz yıl sonra, 1880 yılında Graham Bell boş bir şekilde “bir gölgenin sesini duymayı mümkün kılan” fofonu tasarladı.

İnsanların binlerce yıldır şu ya da bu şekilde ışığın bilgi olduğu gerçeğini saptadığını belirten Guillaume Pitron, bir iletişim donanımı şirketi görevlisinin bir e-postanın ışık olduğunu, bir kedi videosunun ışık olduğunu dile getirdiğini söylemekte, sanayicilerin bir kabloyu hizmete soktuklarında kabloyu yaktıklarını söylediklerini aktarmakta ve ışın sırrının bu şekilde ortaya konduğunu ifade etmektedir. Pitron'a göre, internet denen şey iyileştirilmiş bir semafor ağından ibarettir ve internet kullanıcıları tam anlamıyla aydınlanan kişilerdir. Fiber, TAT-8 olarak isimlendirilen ilk optik kablunun 1988 yılında Avrupa ile ABD arasına döşendiğini vurgulayan Pitron, bu teknolojinin olağanüstü bir ilerleme katettiğini ifade etmekte, bu

²¹⁰ James Bridle, *Yeni Karanlık Çağ*, çev. Kemal Güleç (İstanbul: Metis Yayınları, 2022),19.

²¹¹ Guillaume Pitron, *Dijital Cehennem*, çev. Alp Tümertekin (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2023), 161.

kablonun aynı anda 40.000 telefon çağrısı iletebildiğini belirtmekte, günümüzde ise Dunant'ın 5 milyar çağrısı destekleyebilir hale geldiğini, bir başka deyişle Amerikan Kongre Kütüphanesi'ndeki toplam verinin üç katını bir saniyede iletebilecek kadar ilerlediğinin altını çizmektedir.²¹²

4.6.Sosyal Medya Çağında Gözetlenen İnsan

Sanal dünyanın gözetleyici gücüne atıf yapan Bauman, Foucault'un panoptikonu ile dijital çağın veri tabanları arasındaki görünür benzerliklerin çoğunun yüzeysel kaldığını belirtmektedir. Panoptikonun asıl gayesinin disipline etmek ve mahkûmlarının davranışlarına tekdüzelik dayatmak olduğunu ifade eden Zygmunt Bauman, panoptikonun farklılıklara, tercihlere ve çeşitliliğe karşı bir silah olduğunu; buna karşın veri tabanlarına ve potansiyel kullanım alanlarına böyle bir hedef konulmadığının altını çizmektedir. Tam tersine veri tabanlarının arkasındaki esas etkenlerin ve kullanıcıların kredi veya pazarlama şirketleri olduğunu vurgulayan Bauman; aradıkların şeyin kayıtların, kayıtlardaki insanların kredibilitesini, yani müşteri ve seçim sahibi kişiler olarak güvenilirliklerini doğruladığından ve tercih yapmayanların herhangi bir zarara yol açmadıklarından ve kaynakları tüketmeden elendiğine emin olmak olduğunu savunmaktadır. Panoptikonun, mahkûmlarını birer üretici ve/veya asker olarak kapana düşürdüğünü ve onlardan talebinin rutin ve monoton davranışlar olduğunu ifade eden Bauman, veri tabanlarının ise, kayda güvenilir ve sağlam tüketicileri geçirdiğini, sırf hayat gayelerinde kayda alınacak bir şey olmadığı için tüketim oyununa dahil olabileceklerine güven duyulmayan diğer herkesi elediğini vurgulamaktadır. Bauman'a göre veri tabanı küresel olanları kalburda tutmaya ve yerelleri elekten geçirmeye yarayan, bir seçme, ayırma ve dışlama aracıdır. Bazı insanları sınırlar ötesi siber-mekânına kabul edip, onları gittikleri her yerde evlerindeymiş gibi hissettirdiğini söyleyen Bauman, bazı insanları ise pasaportlardan ve transit vizelerden mahrum bırakarak siber mekânın sakinlerine ayrılmış mekânlarda dolaşmalarını engellediklerini dile getirmektedir. Bu bağlamda Bauman, panoptikonun aksine, veri tabanının insanları yerinde tutan bir pranga değil, bir hareketlilik aracı olduğunu ifade etmektedir.²¹³

Michel Foucault, bedene işlemlerinin özenli denetimine izin veren, onun güçlerinin sürekli olarak tabi kılınmasını sağlayan ve onlara bir itaatkârlık-yarar oranı dayatan yöntemleri

²¹² Guillaume Pitron, *Dijital Cehennem*, çev. Alp Tümertekin (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2023), 182-83.

²¹³ Zygmunt Bauman, *Küreselleşme*, çev. Akın Emre Pilgir (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2023), 65-66.

“disiplinler” olarak tanımlanmaktadır.²¹⁴ Michel Foucault, Bentham’ın panoptik mimari biçimini ele alırken, onun ilkesinin bilindiğini belirtmekte ve bunu şöyle açıklamaktadır:

Çevrede halka halinde bir bina, merkezde bir kule, bu kulenin halkanın iç cephesine bakan geniş pencereleri vardır; çevre bina hürelere bölünmüştür, bunlardan her biri içeri bakan ve kuleninkilere karşı gelen, diğeri de dışarı bakan ve ışığın hücreye girmesine olanak veren ikişer pencereleri vardır. Bu durumda merkezi kuleye tek bir gözetmen ve her bir hücreye tek bir deli, bir hasta, bir mahkûm, bir işçi veya bir okul çocuğu kapatmak yeterlidir. Geriden gelen ışık sayesinde, çevre binadaki hürelere içine kapatılmış küçük silüetleri olduğu gibi kavramak mümkündür. Ne kadar kafes varsa, o kadar küçük tiyatro vardır, bu tiyatrolarda her oyuncu tek başındadır, tamamen bireyselleşmiştir ve sürekli olarak görülebilir durumdadır. Görülmeden gözetim altında tutmaya olanak veren düzenleme, sürekli görmeye ve hemen tanımaya olanak veren mekânsal birimler oluşturmaktadır. Sonuç olarak, hücre ilkesi tersine döndürülmekte veya daha doğrusu onun üç işlevi –kapatmak ışıktan yoksun bırakmak ve saklamak- ters yüz edilmektedir, bunlardan yalnızca birincisi korunmakta, diğer ikisi kaldırılmaktadır. Tam ışık altında olma ve bir gözetmenin bakışı, altında koruyucu olan karanlıktan daha fazla yakalayıcıdır. Görünürlük bir tuzaktır.²¹⁵

Panoptikonun doğası gereği yerel bir kuruluş olduğunu söyleyen Bauman, panoptik kurumun koşullarının da sonuçlarının da öznelere hareketsiz kılınması olduğunu altını çizmektedir. Panoptikonda gözetimin amacının kaçma ihtimalini ortadan kaldırmak, ya da bireysel veya tesadüfi hareketleri önlemek olduğunu dile getiren Zygmunt Bauman; sinoptikonun ise doğası gereği küresel olduğunu vurgulamakta, izleme eyleminin izleyicileri yerel bağlarından kopardığını ileri sürmekte; en azından ruhsal açıdan bedensel olarak aynı yerde kalsalar bile mesafenin artık önemini olmadığı siber-alana taşındıklarını ifade etmektedir. Panoptikonun insanları izlenebilecekleri konumlara zorladığını belirten Bauman, sinoptikonunsa hiçbir zorlayıcıya ihtiyacı olmadığını dile getirmektedir.²¹⁶

Michel Foucault, panoptikonun temel etkisinin iktidarın otomatik işleyişini sağlayan bilinçli ve sürekli bir görülebilirlik halini yaratmak olduğunu ifade etmekte, ayrıca gözetim altında tutmanın, eylemi bakımından kesintili olsa bile, sonuçları itibariyle sürekli olmasını sağlamak ve panoptik mimari aygıtın iktidarı icra edeninkinden bağımsız bir iktidar ilişkisini yaratıp destekleyen bir makine olmasını sağlamak; kısacası tutukluların bizzat kendilerinin de taşıyıcısı oldukları bir iktidar durumunun içine alınmalarını sağlamak olarak açıklamaktadır.²¹⁷

Disiplin rejimine örnek olarak Geroge Orwell’in gözetim devletini gösteren Byung-Chul Han, Big Brother’in sürekli görünürlüğü sağladığını belirtmekte, bu bağlamda disiplin rejiminin kapatma ve izolasyon gibi mekânsal önlemlerin tabi kılınanların görünürlüğünü temin ettiğini

²¹⁴ Michel Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay (Ankara: İmge Kitapevi Yayınları, 1992), 169-70.

²¹⁵ Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, 251.

²¹⁶ Zygmunt Bauman, *Küreselleşme*, çev. Akın Emre Pilgir (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2023), 67.

²¹⁷ Michel Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay (Ankara: İmge Kitapevi Yayınları, 1992), 252.

söylemektedir. Enformasyon rejiminde ise disiplin rejiminin sınırlayıcı ortamlarının açık ağlara dönüştüğünü ifade eden Byung-Chul Han, enformasyon rejiminde ilkesel olarak süreksizliklerin süreklilikler lehine ortadan kaldırıldığını, kapatmaların yerini açılışların aldığını, izolasyon hücrelerinin yerini iletişim ağlarının aldığını ve bunun görünürlüğü izolasyon aracılığıyla değil aksine ağ yoluyla tamamen farklı bir biçimde oluşturduğunu vurgulamaktadır. Ona göre dijital enformasyon teknolojisi, iletişimi gözetime dönüştürmektedir. İnsanın ne kadar çok veri üretirse ve ne kadar yoğun iletişim kurarsa gözetiminin de o kadar verimli hale geleceğini söyleyen Han, bir gözetleme ve teslimiyet aracı olarak cep telefonunun, özgürlük ve iletişimi sömürdüğünü belirtmektedir. Bunun yanında, enformasyon rejiminde insanların sürekli gözetlendiklerini değil de özgür olduklarını hissettiklerini vurgulayan Han, özgürlük ve gözetimin birleştiği momentte tahakkümün kusursuz hale geldiğini ifade etmektedir. Enformasyon rejimini disipline dayalı herhangi bir zorlama olmadan kendi kendine yetmektedir. İnsanlara panoptik görünürlük dayatılmaz. İnsanlar, herhangi bir dış zorlayıcı olmaksızın kendilerini içsel bir ihtiyaç hissiyle teşhir ederler. Bu bağlamda Byung-Chul Han, disiplin rejiminin insanları görünür olmaya zorladığını söylemekte, ancak enformasyon rejiminde bunun aksine insanların kendi inisiyatifleriyle görünür olduklarının altını çizmektedir. Disipline dayalı panoptikonun mahkûmlarının görünür olmaktan kaçınmaya çalıştıklarını belirten Han, enformasyon rejimindekilerin ise gönüllü olarak kendilerini gösterdiklerini, hatta bunu arzuladıklarını vurgulamaktadır.²¹⁸

Mekanizmanın sürekli gözetim altında tutulmasının aynı anda hem çok fazla hem de çok az olduğunu ifade eden Foucault, çok az olmasının nedenini esas olanın insanın gözetim altında olduğunu bilmesi olarak değerlendirmekte; fazla olmasının nedenini ise fiili durumda böyle olmasının gereksiz olduğuna bağlamaktadır. Michel Foucault, Bentham'ın bu nedenden ötürü iktidarın görünür ve varlığının kanıtlanamaz olması ilkesini koyduğunun altını çizmektedir. Panoptikon'u görmek-görülme çiftini ayırmaya yarayan bir makine olarak değerlendiren Foucault, çevrenin halkada tamamen görülmekte olduğunu ancak görmenin mümkün olmadığını, merkezi kulede görülmeden her şeyin görüldüğünü ifade etmektedir.²¹⁹

Şeffaflık, enformasyon rejiminin sistematik zorlamasıdır. Enformasyon toplumu, şeffaflık toplumdur ve gerçekte insanlar değil enformasyonlar özgürdür. Bu rejimde insanlar, enformasyonun esirleridir. İletişim kurup enformasyon üreterek insanlar kendi kendilerini

²¹⁸ Byung-Chul Han, *Enfokrasi*, çev. Mustafa Özdemir (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2022), 10-11.

²¹⁹ Michel Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay (Ankara: İmge Kitapevi Yayınları, 1992), 253.

zincirlemektedirler. Bu rejimde dijital hapisane şeffaftır. Byung-Chul Han, insanları tamamen şeffaf kılan enformasyon rejiminin, kendisindeki tahakkümün ise asla şeffaf olmadığını vurgulamaktadır.²²⁰ Enformasyon rejiminin tahakkümünün, gündelik hayatla tamamen iç içe geçmiş olmasında gizli olduğunu söyleyen Han; bu tahakkümün, sosyal medyanın sokulganlığında, arama motorlarının rahatlığında, sesli asistanların yatıştırıcı seslerinde ve akıllı uygulamaların iş bilir tutumlarının arkasında saklandığını ifade etmektedir. Ona göre, akıllı telefon, insanı sürekli gözetime tabi tutan etkili bir haberci (informant); akıllı ev ise insanın günlük hayatını en ince ayrıntısına kadar kaydeden dijital bir hapisanedir. Byung-Chul Han'ın akıllı konfor alanı olarak nitelendirdiği bu dijital hapisanede, ona göre egemen rejime karşı çıkacak hiçbir direniş yoktur. Öyle ki, “like” herhangi bir devrim düşüncesini ortadan kaldırmaktadır. Enformasyon kapitalizmi, neoliberal iktidar tekniklerini benimsemektedir. Sistem, zorlama ve yasaklarla değil, tem tersine olumlu teşviklerle işleyişini sürdürmektedir. Bu sistem özgürlüğü bastırmak yerine sömürmekte, insan iradesini şiddetle kırmak yerine, bilinçsiz düzeyde kontrol etmektedir. Byung-Chul Han'a göre bu sistem, baskıcı ve disipline dayalı iktidar yerine, komuta etmeyen, aksine fisıldayan; buyurmayan ancak dürten yani davranış kontrolünün incelikli araçlarıyla iteleyeni akıllı bir güç olarak görünmektedir. Ona göre, Foucault'un disipline dayalı rejimini karakterize eden gözetleme ve cezalandırma, yerini motivasyon ve optimizasyona bırakmıştır. Byung-Chul Han, neoliberal enformasyon rejiminde egemenliğin kendisini özgürlük, iletişim ve topluluk (community) olarak gösterdiğini söylemektedir.²²¹

Thomas Bauer, “Dünyanın Tekdüzeleşmesi” kitabında müphemlik ve çeşitliliğin kaybını incelerken kitabının “Makine-İnsanı Olma Yolunda” başlıklı bölümünde psikanalist ve sosyolog Alfred Lorenzer'in 1981 yılında modern şehir planlamasına dair izlenimlerinde bir insansızlık sürecinin yürürlükte olduğunu fark ettiğini aktarmakta, kentlerin mevcut resminden insani yaşam beklentilerinin çıkarılmasının, yaşam ortamının kapsamlı insansızlık sürecinin algılanabilir de olsa yalnızca küçük bir parçası olduğunu dile getirdiğini belirtmektedir. Lorenzer ve çoğu insan için insansızlığın bir korku filmi gibi olduğunu, yine de makine-insanların sonunda tamamıyla müphemlikten arınmış bir yaşam sürdüreceği bir transhümanizm veya posthümanizm hayal eden ütopyacıların olduğunu dile getiren Bauer, böyle bir yaşama yaşam denilemeyecek olsa da yapay zekânın gelişimindeki hızın bu yönde bir ilerleyiş olduğunu açıkça gösterdiğini ifade etmektedir. Yüz ifadelerinden ve diğer biyolojik verilerden ruh hallerini ve ihtiyaçları okuyabilen cihazların, yakında tüm kararları

²²⁰ Byung-Chul Han, *Enfokrasi*, çev. Mustafa Özdemir (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2022), 11.

²²¹ Han, *Enfokrasi*, 12.

insanların yerine verebileceğine dikkat çeken Bauer, böyle bir teknolojinin –kendi iddiası bakımından- yetersizlikleri telafi edip tüm dünyaların en iyisine ulaşma yolunda insanlara rehberlik edeceğini belirtmektedir. Filozof Éric Sadin’e göre yapay zekânın insanların karar alma süreçlerine öncülük etme yolunda adım adım ilerlediğini aktaran Thomas Bauer, ne zaman bir karar alınacak olsa, seçeneklerden yalnızca birinin tercih edildiği için bir müphemlik durumunun ortaya çıktığını bu bakımdan her kararın bir müphemlik giderme süreci olduğunu söylemekte ve bu karar alma sürecinin yakında insanlar için makineler tarafından yapılabileceğini ifade etmektedir. Sadin’e göre bu durumun, insanın iki bakımdan, yani ilk olarak “ontolojik bakımdan” yeniden konumlandırıldığı anlamına geldiğini çünkü artık “yargı ile donatılmış tek varlık” olarak görülmeyeceğini aksine yeni, üstün gerçek otorite tarafından bastırılacağını aktaran Bauer, ikinci olarak “antropolojik açıdan” kenara itilir duruma geldiğini, çünkü artık insan olmadığını düşündüğünü ifade etmektedir.²²²

Neoliberal enformasyon rejiminde iktidarın işleyişini sağlayan şey, kalıcı gözetimin farkındalığı değil, hissedilen özgürlüktür. Rejim, insanlarda parmak ucu özgürlüğü yanılsaması yaratmaktadır. Enformasyon rejimindeki özgürlük eylemde bulunmak (handeln) değil, tıklamak, beğenmek ve paylaşmak anlamına gelmektedir.²²³ Dijital medya, enformasyonun tahakkümünü tesis etmekte, elektronik kitle iletişim araçları anlam ve önemlerini yitirmekte, bu bağlamda enformasyona sahip olmak iktidar ve güç kazanmak açısından belirleyici hale gelmektedir. Bu durumda, ağ üzerindeki enformasyona karar veren kişi egemendir.²²⁴

Dünyanın Kontrol Edilmezliği kitabında, kontrol edilebilirliğin homojen bir süreç olmadığını, en az dört farklı unsurdan oluştuğunu ve dört farklı boyuta ayrılabilceğini vurgulayan Hartmut Rosa, kontrol edilebilirliğin her şeyden önce görünür hale getirmek, tanınabilir kılmak ve orada olanın bilgisini genişletmek anlamına geldiğini belirtmektedir. İlk olarak, teleskopla uzayın derinliklerine ve mikroskoplarla en küçük maddeye daha ince ve daha hassas bir şekilde bakılmaya çalışıldığını ya da elektrik ışığı yardımıyla dünyayı geceleri dahi görünür ve kontrol edilebilir kılınabildiğini dile getiren Rosa; bununla birlikte kontrol edilebilir hale getirmenin, aynı zamanda fiziki olarak ulaşılabilir hale getirmek olduğunu söylemekte, uzay roketi aracılığıyla Ay’a, uydular aracılığıyla uzayın derinliklerine ve denizaltılar aracılığıyla derin denize, mikro teknolojiler aracılığıyla hücresel yapılara veya arkeoloji aracılığıyla geçmiş çağların batık dünyalarına erişilebilir, ulaşılabilir olduğunu ifade

²²² Thomas Bauer, *Dünyanın Tekdüzeleşmesi*, çev. Mücahid Kaya (İstanbul: alBaraka Yayınları, 2022), 116-17.

²²³ Byung-Chul Han, *Enfokrasi*, çev. Mustafa Özdemir (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2022), 13.

²²⁴ Han, *Enfokrasi*, 16.

etmektedir. Dünyanın bir bölümüne hükmetmek olarak tanımlanabilecek olan kontrol edilebilir kılmanın üçüncü boyutunun ilk iki boyutla ayrılmaz bir biçimde bağlantılı olduğunu vurgulayan Hartmut Rosa, sömürgecilik tarihinin, bilgi üretiminin (örneğin haritacılık biçiminde), teknolojik ve siyasi-askeri kontrolü genişletmesiyle nasıl birlikte hareket ettiğine dair açıklayıcı, somut bir örnek sunduğunun altını çizmektedir. Modern dünya ilişkilerinin tarihinin, gecenin ışıkla, havanın uçakla, denizlerin gemilerle, bedenin ilaçla, ortam sıcaklığının klimayla vb. ele geçirilmesinin ve tahakküm altına alınmasının tarihi olduğunu dile getiren Rosa, bu hükmetme biçiminin şartının, nedensel etki mekanizmalarının bilimsel analizi, onlara nüfuz edilmesi ve anlaşılması olduğunu vurgulamaktadır. Dünyaya teknolojik ve politik veya en azından analitik olarak hükmetmenin bu tarzından farklı bir şekilde, dünyayı kullanışlı hale getirerek ve hizmete sokarak kontrol edilebilir kılmanın dördüncü boyutunda, yalnızca dünyayı kontrol altına almak değil, aynı zamanda onu amaçlar için bir araç haline getirmenin de önemli olduğuna dikkat çeken Hartmut Rosa, bunun aynı zamanda dünyayı şekillendirmek, tasarlamak ve üretmek olduğunu altını çizmektedir. Dünyayı kontrol edilebilir kılmanın, yani görünür, erişilebilir, hükmedilebilir ve kullanılabilir kılmanın dört boyutu modern toplumun temel kurumlarına son derece sağlam bir şekilde yerleşmiştir. Bilim, tanımı gereği, bilinenin kapsamının genişletilmesiyle ilgilenmektedir; M-A-D formülüne (mevcut bilgi-araştırma-daha fazla bilgi) göre bilimsel çalışma, ufuk genişletilmesinin sürekli yenilenen vaadine dayanmaktadır. Teknolojinin gelişimi, bilimsel olarak gelişmiş dünyanın çeşitli kesimlerini ve imkânlarını kontrol edilebilir hâle getirmekle ve böylece dünyayı tüm boyutlarıyla kontrol altına almakla ilgilidir. P-M-P (para-mal-daha fazla para) güdümlü sermaye artış programını izleyen, daha doğrusu ona tabi olan ekonomik kalkınma, bunun için kaynak sağlamaktadır. Bu yalnızca toplumsal düzeyde değil, aynı zamanda malları ve bununla birlikte bilgi ve araçları elde ederek ve dünyayı kendilerine özel olarak kontrol edilebilir kılan toplumun bireyleri için de geçerlidir.²²⁵

Eric Maigret, 1990'lardan başlayarak "elektronik demokrasi" ve "siber demokrasi" deyimlerinin gündeme geldiğini söylemekte, bu deyimlerin sayısal patlamaya dayandığını belirtmektedir. Maigret, Amerikalı araştırmacı Benjamin Barber'a göre doğrudan ve oy birlikli bir "güçlü demokrasi" çerçevesinde "aydınlanmış" yurttaşların web sitelerine erişimle daha iyi bilgilendirilmiş ve etkin olacakları, elektronik forumlarla kendilerini özgürce dile getirebilecekleri, seçilmişleri atamayabilecekleri ve görevden alabilecekleri, politik öncelikleri belirleyebilecekleri aracısız bir toplum düşünüyü güncelleştirdiğini aktarmaktadır.

²²⁵ Hartmut Rosa, *Dünyanın Kontrol Edilemezliği*, çev. Mücahid Kaya (İstanbul: Albaraka Yayınları, 2022), 23-25.

Ancak, internetin geniş kitle tarafından kullanımı üzerine yapılan çalışmalar gibi bilişim teknolojilerinin yurttaş kullanımları üzerine yapılan çalışmaların da akılcı bir bakış açısını geçerli kılmayacağını dile getiren Eric Maigret, Christopher Arterton'un ilk teledemokrasi dalgası üzerine çalışmalarının (1987) alçakgönüllülüğe davet ettiğini ifade etmekte, yapılan deneylere halkın katılımının çok düşük olduğunu vurgulamaktadır.²²⁶

Dijitalleşmenin ilk zamanlarında, geleceğin demokrasisi olacağı hayal edilen gerçek zamanlı demokrasinin tam bir yanılsama olduğu ortaya çıkmıştır; dijital sürüler, sorumlu, politik olarak etkin bir kolektif oluşturmamaktadır. Sosyal medyanın yeni öznelere olan takipçiler, influencerlar tarafından eğitilip sağılan tüketici hayvanlar haline gelmiş ve siyasetle ilgileri kalmamıştır. Sosyal medyadaki algoritma kontrollü iletişim, özgür ve demokratik değildir. Akıllı telefonların özel konuların sürekli başkalarına sunulduğu mobil vitrinler olarak hizmet ettiğine dikkat çeken Byung-Chul Han, bu durumun kamusal alanın parçalanıp dağılmasını hızlandıracağını vurgulamakta ve sorumlu/erginleşmiş (mündige) vatandaşlar yerine tüketim ve iletişim zombileri yaratacağını ifade etmektedir.²²⁷

İnternet, bir araç ya da çok yaygın bir iletişim aracı haline gelmeden çok önce, çağdaş imgelemi gürültülü bir biçimde ele geçirmiştir. Olağanüstü güçleri onu yeni bir teknik yardımıyla bir Siberya, özgürlük, anımsalılık ve sınırsız alışveriş kardeşliği üzerinden kurulu bir “evrensel köy” kurmayı hedefleyen herkesin paylaştığı bir ütopya yapmıştır. Eric Maigret, internetin ismi bilinen bilinmeyen herkesle bağıntıyı olası kılarak toplumsal hiyerarşilere son verip bir ortak aklın gelişimini arttıracaklarını ya da bireyleri edilginliğe boğmuş televizyonla simgeleştirilen bir kitle kültüründen kurtaracağını belirtmektedir. Bu nedenle internet üzerine söylemlerin, Amerikalı düşünürlerde ve ara toplumsal katmanlarda daha çok safdilce bir ilerleme, daha çok anarşist ya da liberal bir ideoloji söylemleriyle, Fransız aydın çevrelerinde ise Fourierci (mühendisler dayanışması geleneğinde) söylemlerle, pornografiye serbest erişimin olası tehlikeleri, bireylerin fişlenmesiyle temel özgürlüklere saldırı, daha yoksul kesimleri kaygılandıran, toplumun artık yalnızca internete bağlanan bireylerden oluşarak parçalanacağı kaygısıyla kuşatıldığını aktarmaktadır.²²⁸

Sosyal medya ve kişiselleştirilmiş arama motorları internette dışarısının ortadan kaldırılmış olduğu mutlak bir yakın alan oluşturmuştur. Bu, dünyada değişimi mümkün kılacak hiçbir olumsuzluğun olmadığı anlamına gelmektedir. Oluşturulan bu dijital mahalle, insana

²²⁶ Eric Maigret, *Medya ve İletişim Sosyolojisi*, Çev. Halime Yücel (İstanbul: İletişim Yayınları, 2014), 345.

²²⁷ Byung-Chul Han, *Enfokrasi*, çev. Mustafa Özdemir (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2022), 30.

²²⁸ Eric Maigret, *Medya ve İletişim Sosyolojisi*, Çev. Halime Yücel (İstanbul: İletişim Yayınları, 2014), 328.

dünyanın sadece hoşuna gideceği taraflarını sunmaktadır. Bu şekilde kamusal alan, kamusal ve eleştirel bilinç ortadan kalkmış ve dünya özelleştirilmiştir. İnternet, mahrem bir alana bir rahatlık ortamına dönüşmüştür. Her türlü uzaklıktan arınmış yakınlık da şeffaflığın dışavurum biçimlerinden biridir.²²⁹ Byung-Chul Han, Platon'un mağara alegorisine atıf yaparak, Platon'un hakikat dünyasına karşıt olarak son dönemin şeffaflık toplumunu, içinde metafizik bir gerilim barındıran Platon'un mağara alegorisindeki o tanrısal ışıktan yoksun olduğunu söylemektedir. Şeffaflıkta (transparenz) aşkınlık (transendenz) olmadığını ileri süren Han, şeffaflık toplumunun ışık olmaksızın içini gösterdiğini ve aşkın bir kaynaktan çıkan ışıkla aydınlanmadığını; şeffaflığın ortamının ışık değil, aydınlatmak yerine her şeyin içinden geçen ve her şeyi içi görünebilir kılan ışiksiz bir ışınım olduğunu ifade etmektedir. Bu ışınım ışığın aksine müdahaleci ve delicidir. Metafizik ışık, hiyerarşiler ve farklılıklar yaratarak düzeni ve yön bulmayı sağlamaktadır ancak bu ışınımın homojenleştirici ve düzleştirici etkisi bulunmaktadır.²³⁰ Han'a göre şeffaflık toplumu enformasyon toplumdur. Enformasyon, kendi başına her türlü olumsuzluktan yoksun olduğu ölçüde bir şeffaflık fenomenidir. Olumlulaştırılmış, işlemeleştirilmiş bir dildir. Byung-Chul Han, Heidegger'in buna "çerçeveleme"nin (Ge-stell) dili dediğini aktarmakta ve konuşmanın mevcut bulunanların işlenebilirliğine (Bestellbarkeit) her yönden tekabül etmek zorunluluğunda olduğunu ve bu şekilde çerçevelenmiş konuşmanın enformasyon haline geleceğini ifade ettiğini söylemektedir.²³¹ Han, şeffaflık toplumunun yalnızca hakikatten değil görünüşten de yoksun olduğunu söylemektedir. Ona göre, ne hakikat ne de görünüş şeffaftır; Byung-Chul Han, tümüyle şeffaf olan tek şeyin boşluk olduğunu ifade etmektedir ve bu boşluğun bertaraf edilmesi için enformasyonun devreye sokulduğunu dile getirmekte bu bağlamda enformasyonu içinde boşluğun kendisini hala gösterdiği bir bolluk olarak tanımlamaktadır.²³²

"İnsan Sonrası Toplum" kitabında Ahmet Hakan Çakıcı, Prof. Noah Harari'nin özgürlük, eşitlik, akılcılık, bireysellik gibi sloganların son demlerini yaşadığının altını çizdiğini aktarmakta, İsveç, ABD ve İngiltere'deki chipli insan ve Çin'deki her an bütün toplumu gözetleyen akıllı kameralarla vatandaşlık puanı uygulamalarının Harari'yi haklı çıkaracak olduğuna dikkat çekmektedir.²³³ Çakıcı, Tanrı'nın üst akıl olduğu devreyi "Sapere Aude", "Aklını kullanmaya cesaret et" (Aklını kimseye emanet etme) sloganlarıyla kapatanların, insanları teslim edecekleri yeni Tanrı, Büyük Akıl adına ön hazırlık yaptıklarını

²²⁹ Byung-Chul Han, *Şeffaflık Toplumu*, çev. Haluk Barışcan (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2022), 54.

²³⁰ Han, *Şeffaflık Toplumu*, 59.

²³¹ Han, *Şeffaflık Toplumu*, 60.

²³² Han, *Şeffaflık Toplumu*, 61.

²³³ Ahmet Hakan Çakıcı, *İnsan Sonrası Toplum* (İstanbul: Çıra Yayınları, 2021), 38.

vurgulamakta, bunun M. Hardt, A. Negri, Wendy Brown, Z. Baumann, A. Touraine gibi isimlerin bahsettikleri gelmekte olan kapitalistlerin “Süper Diktatörlük”ünün hazırlığı olarak değerlendirilebileceğini belirtmektedir. Çakıcı bu durumu, Noah Harari’nin Yeni Paganizm (Çok Tanrıcılık) olarak tanımladığını aktarmaktadır.²³⁴

Alvin Toffler, dünyanın yeni döneminin kavramsallaştırmalarından söz ederken, esas itibarıyla geçmişte yaşanan iki dalga olduğundan bahsetmekte, insanlık tarihinde tarımın başlamasını Birinci Dalga olarak nitelemekte, endüstri devriminin getirdiği dünyayı sarsan gelişmelerle doğan süreci de İkinci Dalga olarak isimlendirmektedir. Yaşanan yeni süreçte gerçekleşen değişime Uzay Çağı’ndan Bilişim Çağı’na, Elektronik Çağ’dan Küresel Köy’e kadar birçok kavramsallaştırma yapıldığını vurgulayan Toffler, Zbigniew Brezezinski’nin insanlığı “tektonik çağın” beklediğini söylediğini, sosyolog Daniel Bell’in yaklaşan “endüstri sonrası toplum” hakkında konuştuğunu, Rusya’daki gelecekçilerin “Bilimsel Teknoloji Devrimi”nden söz ettiklerini, kendisinin de “süper endüstri toplumu” hakkında yazdığını belirtmekte ancak bu kavramsallaştırmaların yetersiz olduğunu vurgulamakta ve yaşanan yeni dönemi Üçüncü Dalga olarak adlandırmaktadır.²³⁵

Zygmunt Baumann’ın aydınlanmanın tanrıları pozisyonundaki entelektüellerin modernist dönemde pozisyonlarını bilim adamlarına kaptırdıklarını ve entelektüellerin artık yasa koyucu pozisyonlarını kaybettiklerini, rollerinin çevirmenliğe ve sermayeden beslenen memurluğa(semiyotik aracılık) indirildiği tespitini yaptığını belirten Ahmet Hakan Çakıcı, yeni dönemde entelektüellerin özgürlük ve adalet gibi üst amaçlara bağlı kalabilseler bile fikirlerinin gücünün sıradan vatandaşlarla aynı seviyeye indirildiğini ifade etmektedir. Baumann’ın postmodern dönemde de entelektüele ihtiyaç olmadığını onun yerini zorlamanın rasyonel tekniklerinin yani herkesi kuşatan bir kontrolün(panoptikon) ve piyasanın çekiciliğinin aldığını söylediğini aktaran Çakıcı, bu durumun Dr. Haccac Ali’nin Aklın Haritası kitabına atıfla postmodern dünyada entelektüellerin siyasi olarak mülksüzleştirilmesinin ve onların entelektüel emperyalizminin sona erişinin haberini verdiğini ifade etmektedir.²³⁶ Ahmet Hakan Çakıcı postmodern dönemin tanrısal pozisyonunu bir kaç örnekle şöyle açıklamaktadır:

Amerika’da Massachusetts eyaletindeki dünyaca ünlü bir kan kanseri kliniği bütün verilerini, tedavi süreçlerini, kullanılan ilaçları ve sonuçlarını bulut ortamına yüklüyor. Dünyanın neresinde olursa olsun, hasta şahıs, tahlil sonuçlarını ve diğer verilerini bulut ortamına taşıdığı anda hastalığı hakkında; on yılların bilgisinin toplandığı, o güne kadar tespit edilmiş tüm hastaların verilerinin

²³⁴ Ahmet Hakan Çakıcı, *İnsan Sonrası Toplum* (İstanbul: Çıra Yayınları, 2021), 39.

²³⁵ Alvin Toffler, *Üçüncü Dalga*, çev. Selim Yeniçeri (İstanbul: Koridor Yayıncılık, 2008), 15-16.

²³⁶ Ahmet Hakan Çakıcı, *İnsan Sonrası Toplum* (İstanbul: Çıra Yayınları, 2021), 40-41.

yüklü olduğu, dünyanın en yetenekli yüzlerce doktorunun tecrübelerini ihtiva eden, aynı hastalığı yaşayan milyonlarca başka hasta ile kendisinin durumunu ve süreçleri karşılaştıran ve bunları sadece saniyeler içinde yapan yapay zekâlı doktorlar ile de buluşmuş oluyor. Milyonlarca hastanın bilgisine ve tecrübesine sahip yapay zekâlı bilgisayarlarla hiçbir doktorun entelektüel bilgisinin yarışma şansı kalmamıştır. Bu şartlar altında devlet hastanelerinin hekimlerinin pek şansı olmayacaktır, sanırım. İngiltere’de mülteciler avukatlık masrafları nedeniyle robot avukatlara yönlendirilmeye başlanıyor. Çıkan sonuçlar gerçek avukat ve hâkimlerin vermiş oldukları kararlarla karşılaştırıldığında sadece %11’lik bir sapma olduğu fark ediliyor. Ancak bu başka bir tartışmayı gündeme getiriyor: Bu %11’lik oran, robotların hatasına mı işaret ediyor, yoksa insanların hatasına mı veya İngiliz adalet mekanizmasındaki rüşvet oranına mı? Bu tartışıla dursun, şu kabaca belli oldu ki; insanların çoğu karşıdakinin zenginliğinden ve nüfuzundan etkilenebilecek entelektüel savcılar veya hâkimlerdense veya avukatlık masraflarındansa buluta bağlı bir bilgisayar tarafından davalarının görülmesini tercih edecekler. Google’nin buluta bağlı sürücüsüz arabalarından birinin önüne aniden sarhoş biri çıkıyor. Google’nin buluta bağlı arabası duruyor ancak insanın kullandığı arkadaki otomobil duramayıp Google’nin arabasına çarpıyor. Bunun üzerine bir tartışma daha başlıyor: “Arkadan vuran araba, Google’nin bağlı olduğu buluta bağlı olsaydı bu kaza olur muydu? Gelecekte her an dalma, uyuma, hata yapma riski olan insanlara araba kullanırmamalıyız. Bizim usta şoförlere değil, sisteme entegre olmuş pilotlara ihtiyacımız var”, diyorlar.²³⁷

Bulut dendiğinde ne olduğu, nasıl olduğu ve nasıl çalıştığı neredeyse hiç anlaşılmadan sürekli deneyimlenen bir şeyden bahsedilmektedir. Bu kavram, gelinen noktada devasa bir küresel güç ve enerji sistemine dönüşmesine karşın, bilgisine erişmesi ve kavraması olanaksız görünen gizemli bir şey havasını hiç kaybetmeyen internet için kullanılan metaforların başında gelmektedir.²³⁸

Byung-Chul Han, Baudrillard’ın 1978’de perspektife dayanan uzayın ve panoptikonun sonunun yaşamakta olduğunu söylediğini aktarmakta ve Baudrillard’ın henüz dijital ağla tanışmamış olduğunun altını çizerek panoptikonun sonunun değil, aksine tümüyle yeni, perspektifsiz bir panoptikonun başlangıcının yaşandığının altını çizmektedir. 21. yüzyılın dijital panoptikonunun artık tek bir merkezden, despotik bir bakışın her şeye kadir gücü tarafından gözetlenmediği ölçüde perspektifsiz olduğunu söyleyen Han; Bentham’ın panoptikonunun temel ögesi olan merkez-çevre ayrımının tümüyle yok olduğunu dile getirmekte ve dijital panoptikonun herhangi bir perspektife dayanan optik olmaksızın iş göreceğini ifade etmektedir.²³⁹ Son dönemde yerkürenin bütününün bir panoptikon durumuna doğru gelişme gösterdiğini vurgulayan Han, panoptikonun dışı diye bir şeyin mevcut olmadığını altını çizmekte ve içerisini dışarıdan ayıran bir duvarın kalmadığını dile getirmektedir. Kendisini özgürlük alanları olarak sunan Google ve sosyal ağların panoptik biçimlere büründüklerine dikkat çeken Han, artık gözetlemenin eskisi gibi özgürlüğe saldırı şeklinde gerçekleşmediğini ifade etmekte, insanların panoptikon bakışa kendilerini gönüllü olarak teslim ettiğini belirtmektedir. Byun-Chul Han’a göre, dijital panoptikondaki mahkûm

²³⁷ Ahmet Hakan Çakıcı, *İnsan Sonrası Toplum* (İstanbul: Çıra Yayınları, 2021), 41-42.

²³⁸ James Bridle, *Yeni Karanlık Çağ*, çev. Kemal Güleç (İstanbul: Metis Yayınları, 2022), 17.

²³⁹ Byung-Chul Han, *Şeffaflık Toplumu*, çev. Haluk Barışcan (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2022), 67.

aynı zamanda hem kurban hem de faildir. Özgürlüğün diyalektiğini bu şekilde açıklayan Han, özgürlüğün kontrol olduğunun ortaya çıktığını ifade etmektedir.²⁴⁰

Yeni teknolojik araç gereçler hayata dair öncelikleri değiştirmiştir. Kültürün o derin anlamından koparılarak sadece araçlarla ilişkilendirilmiştir. Google bir “tık”la insana bilgi sunan protez belleğin yapıtaşlarından biri olarak ortadadır. Hayatın “Google”leştirildiği bir zamanda, arama motorunun insana neyi, ne kadar bilmesi gerektiği konusunda yön vermekte ve insan, arama motorunun istediği oranda bir şeyleri bilmektedir. Çarpıcı bir yorum olarak, insanın Google’nin müşterisi değil aksine onun bir ürünü olduğuna dikkat çekmekte olan Kemal Sayar ve Berna Alaz, insanların eğilim, merak ve tercihlerinin reklamverene satılan ürünler olduğunu belirtmekte ve insanın Google’yi kullandığını sanırken aslında onun insanı kaydedip hakkında bir profil oluşturduğunu, insan hakkında çok şey bildiğini belirterek bu yönüyle Panoptikonu aşan bir gözetim mekanizması olduğunun altını çizmektedir.²⁴¹

Neoliberal performans toplumunda emir, yasak ya da cezalandırma gibi olumsuzlukların yerini motivasyon, kendini optimize etme ve kendini gerçekleştirme gibi olumlulukların aldığı gibi, disipline edici mekânların yerini huzur verici alanlar almış, bu bağlamda acı, güç ve iktidarla tüm ilişkisini yitirmiştir. İktidarın yeni yöntemi “mutlu ol” ol mottosudur ve mutluluğun olumluluğu, mutsuzluğun olumsuzluğunu yerinden etmiştir. Kendini motive ve optimize etme uğraşları, neoliberal mutluluk dispozitifini yüksek düzeyde verimli kılmış ve iktidarın fazla bir çaba göstermesine gerek kalmamıştır. Bağımlı kişiler, bağımlılıklarından habersizdir ve kendilerini özgür sanmaktadırlar.²⁴² İnsanların herhangi bir dış baskıya maruz kalmaksızın kendi isteğiyle sömürülmektedir; özgürlük, baskılanamaz ancak sömürülebilir durumdadır ve bunun sonucunda “özgür ol” mottosu “itaatkâr ol” mottosundan çok daha fazla yıkıcı bir zorlama haline gelmektedir. Neoliberal rejimde iktidar, olumlu ve akıllı bir biçime bürünmüştür. İktidar, acıyla ilişkisini tamamen koparmış, hiçbir baskıya gerek duymamaktadır. Tabiiyet, kendini optimize etme ve kendini gerçekleştirme şeklinde ortaya çıkmaktadır. Artık akıllı iktidar, ayartıcı ve müsamahakâr bir biçimde işlevini yerine getirmektedir. Kendisini özgürlük olarak ortaya koyduğundan dolayı baskıcı disiplin iktidarından daha görünmezdir. Gözetimin de akıllı bir biçime kavuştuğuna dikkat çeken Byung-Chul Han, sürekli olarak insanların ihtiyaçlarının, dileklerinin, tercihlerinin sorulduğunu ve hayatlarını sürekli olarak anlatmalarının talep edildiğini ifade ederek, tam iletişim ve tam gözetimin pornografik soyunma ve panoptikon tarzı gözetleme ile

²⁴⁰ Byung-Chul Han, *Şeffaflık Toplumu*, çev. Haluk Barışcan (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2022), 72.

²⁴¹ Kemal Sayar - Berna Alaz, *Ağ Sanal Dünyada Gerçek Kalmak* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2020), 47.

²⁴² Byung-Chul Han, *Palyatif Toplum*, çev. Haluk Barışcan (İstanbul: Metis Yayınları, 2022), 21.

bütünleştğini ve de özgürlük ve gözetimin birbirinden ayırt edilemez hale geldiğini vurgulamaktadır. Neoliberal mutluluk dispozitifinin insanları ruhsal iç-gözleme zorlayarak mevcut iktidar ilişkileriyle ilgilenmekten alıkoyduğunu, insanların toplumsal ilişkileri eleştirel bir gözle değerlendirmeleri yerine onların yalnızca kendileriyle ilgilenmelerini, kendi ruhsal durumlarıyla alakadar olmalarını sağladığını dile getiren Han, sorumlusu toplum olanın özelleştirilip psikolojinin alanına aktarıldığını, düzeltilmesi gerekenin toplumsal değil kişisel durumlar olduğunu telkin ettiğinin altını çizmektedir. İktidar ilişkilerine uymaya zorlayan bir nitelik taşıyan ruhun optimize edilmesi talebinin toplumsal bozuklukların üzerini örttüğünü dile getiren Byung-Chul Han, böylelikle pozitif psikolojinin devrimin sonunu ilan ettiğini vurgulamakta ve devrimcilerin değil motivasyon antrenörlerinin sahneye çıktıklarını, hoşnutsuzluk ve öfke gibi duyguların belirmesine engel olduklarını ifade etmektedir.²⁴³

Giderek daha fazla totaliter özellikler gösteren dijital gözetleme rejimi, hali hazırda liberal özgürlük düşüncesinin altını oymaktadır. Kişinin kazanç sağlayan veri toplamına indirgenmekte, gözetleme sermaye yaratmakta ve kapitalizm, gözetleme kapitalizmine doğru evrilmektedir. Dijital platformlar insanı sürekli gözetleyip yönlendirmektedir. İnsanların düşünceleri, duyguları ve niyetleri toplanıp sömürülmektedir. Şeylerin interneti, gözetlemeyi gerçek hayata yaymakta, takılabilir/giyilebilir nesnelere ve insanların bedenini dahi ticari müdahalelere açmaktadır. İnsanlar, algoritmik iplere bağlı kuklalar haline gelmekte, psikopolitik bir araç olarak Big Data, insan davranışını tahmin edilebilir ve manipüle edilebilir bir hale getirmektedir. Dijital psikopolitika, insanları bir özgürlük krizine doğru sürüklemektedir.²⁴⁴

Dijital dünya ve sosyal medyanın insan hayatına olan güçlü ve belirleyici etkisi göz önüne alındığında, insanın teknolojinin kulları değil onun efendisi olacağı; onun insana dair olumsuz yönlerine eleştiriler getirip törpüleyeceği bir bilince ihtiyaç vardır. Bu bilinci elde etmenin yanı sıra, dijital dünya ile olan bağın, bağımlılık seviyesine ulaşmaması gerekmekte ve bu bağlamda insanın dijital çağda ruhsal ve fiziksel açıdan sağlıklı kalmak için sık sık dijital detoks uygulaması gerekmektedir.²⁴⁵

İnsanın yaşamını bütünüyle kaplayan, onun duygu ve düşüncelerine karşı koyulması zor bir güçle etki eden, onun hayatının merkezine oturan dijital dünya, her ne kadar hayatı kolaylaştıran, çok daha pratik hale getiren ve konfor alanını genişleten yanı olsa da, insanı

²⁴³ Byung-Chul Han, *Palyatif Toplum*, çev. Haluk Barışcan (İstanbul: Metis Yayınları, 2022), 22.

²⁴⁴ Han, *Palyatif Toplum*, 67.

²⁴⁵ Kemal Sayar - Berna Alaz, *Ağ Sanal Dünyada Gerçek Kalmak* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2020), 437.

çepeçevre kuşatması sonucunda onun her anını görebilir ve kontrol edebilir bir mekanizma olarak birey ve toplumların hayatında var olmaktadır. Bir özgürlük alanı olarak kendisini sunan sosyal medyanın, esas itibariyle özgürlüğün ütopyaya dönüştüğü bir dünya olduğunu söylemek mümkündür. Kullanıcılarının duygularını, düşüncelerini, yaşama bakışlarını ve daha birçok benzerlik ve farklılıklarını tespit edip, onları istenen düzeyde manipüle ettiği ortadadır. Bilgi ve gözetimin harmanlanması sonucunda özgürlük görüntüsü olan devasa bir hapishaneye dönüşen sosyal medyayı bu yönüyle ele almanın gerekliliği, kaçınılmaz ve önemli bir gerçektir.

4.7.İnsanlığın Beşinci Zindanı Sosyal Medya Bağlamında Yeni Kavramlar: E-Mahkûm ve E- Zindan

İnsan, doğası gereği hem kendisini hem de içerisinde var olduğu dünyayı anlamak ve anlamlandırmak istemektedir. Bu bakımdan insanlık tarihi boyunca, insanın var oluşuna, onun iç dünyasına, bireysel ve toplumsal yaşam pratiklerine ve bu yaşam pratiklerinin kökenlerine dair yorumlar yapılmıştır. Bireysel ve toplumsal pratikleri incelenen insan, elbette tanımı itibariyle de birçok açıdan ele alınmış ve kendisi hakkında birçok farklı açıklamalarda bulunulmuştur. Bu bağlamda insanın *düşünen ve konuşan hayvan, siyasal hayvan* ya da *şekil yapan hayvan* gibi tanımlamaları temel teşkil etse de kendisiyle ilgili genişletilmiş birçok yorum bulunmaktadır. Bu yorumlardan en dikkat çekici olanları ise Kant'ın: "*İnsanın en büyük meselesi, insan olmak için ne yapması gerektiğini doğru anlamaktır*" yorumu ve Ali Şeriatî'nin insanı yalnızca bir ya da birkaç özelliği ile ele alınmış tanımlamaları tamamlayarak yaptığı: "*İnsan, ütopist, mutaassıp, siyasal, isyan eden, yaratan, meşguliyet arayan ve bekleyen bir hayvandır*" yorumudur. Ali Şeriatî'nin bu yorumu, Kant'ın kastettiği, insan olmak için ne yapılması gerektiğinin doğru anlaşılması görüşü bakımından önemlidir. Tanımı en geniş biçimde yapıldığı takdirde, insan olmak için ne yapılması gerektiği konusunda doğru yorumlara gidilmesi kolaylaşacaktır. Ali Şeriatî, insanı yalnızca birkaç özelliği bakımından değil, birçok açıdan tanımlamış ve yaptığı bu geniş tanımlama itibariyle de insan olmak için ne yapılması gerektiği konusunda bir pencere açmıştır.

İnsanın var oluşu boyunca tartıştığı en kadim konulardan birisi kendi iradesi ve özgürlüğüdür. Tarih boyunca birçok düşünür insanın iradesi ve seçimlerinde özgür olup olmadığı konusunda fikrini ortaya koymuştur. İnsanın dış dünyanın etkilerine açık olan fiziksel ve psikolojik yapısı göz önüne alındığında, kendisini çevreleyen unsurlardan bağımsız olması imkânsız görünmektedir. Söz gelimi insan, sosyal hayatında yürümek, koşmak ya da oturmak gibi

eylemlerini her şeyden bağımsız iradi olarak yapıyorsa da, refleks olarak yapılan hareketler ya da içinde doğulan yer, zaman ve tarih bakımından insanın hazır bulunduğu yaşam alanları ve öğretilerle hayatını sürdürmesi gibi ayrıntılar açısından iradeye etki eden unsurların var olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Ali Şeriatî, insanın özgür iradesine baskı yapan doğal unsurların olduğunu ancak yine de insanın bütün bu etki eden unsurları aşip özgürlüğüne kavuşabileceğini belirtmiştir. Şeriatî'nin "İnsanın Dört Zindanı" olarak nitelediği insanın özgürlüğüne gölge düşüren bu dört unsur, yine kendisinin görüşü ve çıkış önerileriyle aşılabılır unsurlardır. Bu bakımdan insan, zindanlarla çevrili bir dünyaya doğmuş olsa da potansiyel olarak özgürdür. Ali Şeriatî'ye göre insan, düşünce ve eylemlerinde maddeci nedensellik bağıını çözebilen ve tüm doğal olaylara hükmeden determinizmden kurtulabilen tek canlıdır ve insan, sonsuz bir zincirin halkası olsa bile kendi tabii sonucunu değiştirebilecek ve tercih edebilecek yetkinliktedir. Ancak özgürlüğü için büyük bir çaba içerisine girmesi gerekmektedir. Şeriatî'nin ortaya koyduğu dört zindandan kurtuluş reçetelerinin en dikkat çeken tabiatın belirleyiciliğinden kurtulma yolu olarak dile getirdiği teknolojinin gelişimidir. Bu çalışmanın temelini oluşturan teknolojinin gelişimi ve dijital çağda yaşanan sosyal medya hayatı, yani dijital hayat, Şeriatî'ye göre her ne kadar insanı tabiat zindanından kurtarsa da, kurtuluş anahtarı olarak görünen teknolojik gelişimler sonuç itibarıyla bizatihi kendisini insan hayatında yeni bir zindan, yeni bir belirlenim olarak merkeze almıştır. Bu bağlamda Şeriatî'nin insanın ilk zindanı olarak belirlediği tabiat zindanından kurtulmak, teknolojik gelişimler sonucunda gerçekleşse de, çözüm kendi içerisinde bir paradoks olarak görünmektedir. Bu durumda Ali Şeriatî'nin dört zindan fikrini tadil etmek ya da genişletmek gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Tarihin akışı içerisinde, bireysel ve toplumsal hayatta kırılma noktaları vardır. Bu kırılma noktaları, gelişimler, değişimler, dönüşümler olarak tarihi aşamalar şeklinde görülmektedir. İnsanlık tarihini derinden etkileyen aşamalardan birisi de sanayi devrimiyle birlikte gelişen teknoloji ve küreselleşmedir. Ulaşım ve iletişim araçlarının ilk gelişme aşaması sonrasında süreç içerisinde yaşanan ve gittikçe hız kazanan değişimlerle insanoğlu bireysel ve toplumsal olarak tarihte görülmemiş biçimde farklı bir zemine kavuşmuştur. Artık, teknoloji ve sosyal medya çağında yaşayan insan, dünyanın neresinde olursa olsun yaşanan her olaydan haberdar olabilmekte ve birçok farklı yaşam ve düşünce tarzı ile kolayca karşılaşabilmektedir. Yaşanan bu çağın insan hayatına getirdiği kolaylıklar ve avantajlar olmakla birlikte, insanın düşüncesi, eğilimleri ve bağımlılıkları noktasında olumsuzlukları da gözle görülür bir seviyede cereyan etmektedir. Bütün dünyanın bir kasaba ölçeğine dönüştüğü sosyal medya çağında, insan artık

kendisini manipüle edebilen, kendisini bağımlı kılan ve bütünüyle kendisini etkisi altına alan bir yaşam tarzıyla karşı karşıya kalmıştır. Bu bağlamda insanın bütün duygu ve düşüncelerine, hayat tarzına etki eden; onun hem sosyal hem siyasal hem de ekonomik yaşamını çevreleyen sosyal medya ile bir özgürlük mücadelesi içerisinde. Ali Şeriatî'nin literatüre kazandırdığı dört zindan metaforu ortadan kalkmış değilse de, bu metafora bir yenisi daha eklenerek insanın beş zindanı olarak genişletilmesi gerekmektedir. Sosyal medya, artık insanın beşinci zindanıdır. Hayatının her aşamasını adeta sosyal medya mecralarında sürdüren insan, hem bağımlılığı bakımından hem de manipüle edici özelliği bakımından sosyal medyaya esir durumdadır. Beşinci zindan olarak ortaya koyulan bu zindanın diğerlerinden farkı ise kendisini zorla dayatmadan, zorunluluk hissinin tam tersine insanın kendisini arzu etmesi biçiminde varlığını sürdürmesidir. İnsan, arzulararak, isteyerek ve bu beşinci zindanın içerisinde kendisini hiç olmadığı kadar özgür hissederek esirliğini sürdürmektedir. İnsanın beşinci zindanın en önemli özelliği bir özgürlük yanılsamasından ibaret olmasıdır. Sosyal medya hareketleri, paylaşımları aracılığıyla kendi isteğiyle takip edilebilir ve gözetlenebilir hale gelen insan; sosyal medya algoritmaları aracılığıyla yönlendirilebilen, zihnine istenen düşüncenin ve hareket tarzının iliştilerilebileceği bir esirdir. Esir olan insan, kendisini zindanı içerisinde özgür olarak görmekte ve esaretinden habersiz bir biçimde varlığını sürdürmektedir. Bu bakımdan özgür olduğunu varsayan insan, “e-zindan” olarak ortaya koyulabilecek olan bu zindanda bir “e-mahkûmdur”.

5.SOSYAL MEDYA KUŞATMASINDAKİ İNSAN HAYATINA DAİR İNCELEME

5.1.Araştırmanın Konusu

İnsanlık tarihini etkileyen, insanların bireysel ve toplumsal yaşamlarında değişimler meydana getiren, hayatın olduğundan çok daha başka bir yöne doğru gitmesine sebep olan bazı dönüşüm noktalarını incelemek, insanlığın daha sonraki dönemlerine dair fikir edinmek ve ışık tutabilmek için önemlidir. İnsanlık tarihinde değişim ve dönüşüme sebep olan dönüm noktalarından biri hiç kuşkusuz küreselleşme ve teknolojik gelişmeler neticesinde yaygınlaşan yeni medya olarak insan hayatına dâhil olan sosyal medyadır. Bu bakımdan bu tez çalışmasında felsefi düşünce açısından insanın özgürlüğünün imkânları incelenecek, sonrasında İranlı düşünür Ali Şeriatî'nin beşer ve insan ayrımı ele alınarak insan tanımlamaları ortaya konulacak, insanın insan olma süreci açıklandıktan sonra, Şeriatî'nin insanın dört zindanı fikri temel alınarak bu süreçte etken olan belirlenimler ifade edilecek, son olarak gelişen teknoloji bağlamında hızla değişen dünyada, küreselleşme, yeni medya ve sosyal medya kavramları incelenerek sosyal medyanın insanın iradesi ve özgürlüğüne olan etkileri tartışılacaktır.

5.2.Araştırmanın Problemi

Bilimsel araştırmanın özgün bir problemi olması, literatüre katkısı bakımından önemlidir. Bu bağlamda ele alınacak konu elbette hiç tartışılmamış ya da tartışılmış olsa bile farklı açılardan da ele alınabilecek bir konu olmalıdır. Bu bakımdan, her ne kadar daha önce insanın iradesi ve özgürlüğüne dair çalışmalar yapılmış olsa da bu çalışmada temel alınan Ali Şeriatî'nin "insanın dört zindanı" fikri burada ele alınacağı biçimde, insanın iradesi ve özgürlüğüne sosyal medya etkisi bağlamında felsefi bir bakış açısıyla daha önce ele alınmamıştır. Bu açıdan Ali Şeriatî'nin Fikirleri Doğrultusunda Sosyal Medyaya Felsefi Bir Bakış: İnsanlığın Beşinci Zindanı başlıklı bu tez çalışmasının problematiğinin isabetli olduğu düşünülmektedir.

5.3.Araştırmanın Literatüre Katkısı

Bu tez çalışmasının özgün değeri, İranlı düşünür Ali Şeriatî'nin insanın dört zindanı olarak ortaya koyduğu düşüncelerine, fikirlerine ve sonuç olarak tutumlarına ve davranışlarına kaynaklık eden, insanı zorunda bırakan dört belirleyici başlığın yanında insanı etkileyip yönlendiren unsurlardan biri olarak dijital çağda sosyal medyanın etkileyici ve manipüle edici rolünü derinlikli bir biçimde ortaya koymak ve bu bağlamda insanlığın beşinci zindanı olarak sosyal medyanın etkisini göstermektir. Bu bakımdan felsefi bir bakış açısıyla daha önce

yapılmadığı göz önünde tutularak “e-zindan” ve “e-mahkûm” kavramsallaştırmaları ile literatüre katkı sağlanacaktır.

5.4.Araştırmanın Yöntemi

Sosyal Bilimler alanında gerçekleştirilen akademik araştırmalarda en sık kullanılan nitel yöntemlerden biri görüşmedir. Görüşme, insanların bakış açılarını, deneyimlerini, duygularını ve algılarını ortaya koymak için kullanılan güçlü bir yöntemdir. Görüşmede kullanılan temel yöntem, sözlü iletişimdir. Görüşmede, günlük hayatta kullanılan en yaygın iletişim süreci olan “konuşma” ile veri toplama işlemi gerçekleştirilmektedir.²⁴⁶ Nasıl bir araştırma yürütüleceği büyük ölçüde hazırlanan araştırma sorularına bağlıdır. Bu bakımdan araştırma problemini bir çerçeveye oturtmak önemlidir.²⁴⁷

Yarı yapılandırılmış görüşme, araştırmacı tarafından açık uçlu sorular belirli bir plan ve sistematik çerçevesinde görüşmeciye yöneltilerek gerçekleştirilmektedir. İnternet ağı, telefonla görüşme ya da yüz yüze görüşme şeklinde yapılabilecek olan bu görüşmede görüşmecilerin sorulara samimi cevap vermesi, değerlendirmesi ve yorumlaması beklenmektedir.²⁴⁸ Bu bağlamda bu çalışmada tezin konusuna dair ilgili literatür yeterli düzeyde özüksendikten sonra araştırmanın amacına yönelik sorular oluşturulmuştur. Zoom platformu üzerinden sadece ses kaydı çıktısı alınarak görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler her bir katılımcı için otuz dakika sürmüştür. Görüşmeler sonrasında birebir metne çevrilerek görüşme metinlerinde ortaya çıkan ortak görüşlerden temalar oluşturulmuştur. Sonrasında betimleyici tematik analiz yapılarak elde edilen sonuçlar değerlendirilmiştir.

Bu tez çalışmasında öncelikle düşünce tarihinin belirli isimlerinin insan ve insanın iradesi ve de insanın özgürlüğü konusundaki düşüncelerine yer verilmiştir. İnsanın dört zindanı olarak Ali Şeriatî'nin formüle ettiği belirlenimleri ele alınan çalışmada teknolojinin gelişimi, küreselleşme, yeni medya ve sosyal medya tarihsel arka planlarına da yer verilmiştir. Bazı kavramların anlamları için TDK Sözlük'e başvurulmuş, konular ve görüşler ele alınırken de kitaplardan yararlanılmıştır.

²⁴⁶ Ali Yıldırım - Hasan Şimşek, Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri (Ankara: Seçkin Akademik ve Mesleki Yayınlar, 2018), 42.

²⁴⁷ Bruce L. Berg - Howard Lune, Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri, çev. Hasan Aydın (Konya: Eğitim Yayınları, 2015), 57.

²⁴⁸ Fatih Uslu - Erdi Demir, “Nitel Bir Veri Toplama Tekniği: Derinlemesine Görüşme”, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi 40/1 (Haziran 2023), 292.

Tablo 5.4.1. : Katılımcıların Demografik Özellikleri

Katılımcı	Yaş	Cinsiyet	Meslek
K1	51	Erkek	Yazar
K2	34	Erkek	Seslendirme Sanatçısı
K3	41	Erkek	Medya Mensubu
K4	45	Erkek	Grafiker
K5	28	Erkek	Yüksek Lisans Öğrencisi
K6	26	Kadın	Psikolog
K7	37	Erkek	Yayın Koordinatörü
K8	26	Kadın	Yüksek Lisans Öğrencisi
K9	26	Erkek	Yüksek Lisans Öğrencisi
K10	52	Erkek	Öğretmen
K11	37	Erkek	Genel Yayın Yönetmeni
K12	48	Kadın	Radio Programcısı
K13	47	Kadın	Editör
K14	25	Kadın	Editör
K15	24	Kadın	Editör

5.4.2. İnsanın Tanımı ve Diğer Canlılardan Ayrıştığı Ana Noktalar

Sosyal medyanın insanın yaşamına olan etkisi, onun yaşamındaki yeri ve kendisini kuşatması dolayısıyla işlevini ortaya koymak adına yapılmış araştırmada katılımcıların “İnsan nedir? İnsanı diğer canlılardan ayıran özellikleri nelerdir?” sorularına verdikleri cevaplar aşağıdaki gibidir:

K4: *İnsan olmak, kültür üretmek ve medeniyet kurmaktır. Kültür üretmesi ve kültürünü miras bırakması insanı diğer canlılardan ayıran özelliğidir.*

K10: *İnsan, düşünebilen, konuşabilen öğrenebilen üretebilen bir canlıdır. Bu özelliğiyle diğer canlılardan ayrılır.*

K11: *İnsan, mantıklı ve düşünen, tasavvur edebilen bir canlıdır. Bu yönleriyle diğer canlılardan ayrılır.*

Tablo 5.4.2. : İnsan nedir? İnsanı diğer canlılardan ayıran özellikleri nelerdir?

Tema	Kod	F (frekans)
İnsanın tanımı ve diğer canlılardan ayrıştığı ana noktalar	İnsan adalet duygusu olan bir varlıktır.	1
	İyilik üreten bir varlıktır.	1
	Kültür ve medeniyet kurma amacı olan bir varlıktır.	2
	Üstün yetenekleri olan bir varlıktır.	3
	Doğaya uyum sağlayan bir varlıktır.	1
	İnsan düşünebilen bir varlıktır.	5
	İnsan duygusal bir varlıktır.	2

Tabloda görüldüğü üzere insanı tanımlarken benzer ifadeler kullanılmasının yanı sıra farklı biçimlerde ifadeler de kullanılmıştır. Katılımcıların çoğunluğunun insanı düşünebilen ve tercih edebilen bir varlık olarak tanımladıkları görülmektedir. Özellikle insanı teolojik perspektifte değerlendiren ve onun üstün bir varlık olduğunu düşünen katılımcılar olduğu gibi, insanın yalnızca doğaya uyumlanabilen bir varlık olduğunu ve onun tamamen duygularıyla hareket eden bir canlı olduğunu ifade eden katılımcılarla beraber, onun kültür ve medeniyet kurma amacı taşıyan bir varlık olduğunu belirtenler de olmuştur. Ayrıca insanı adalet duygusuyla tanımlama eğilimi de görülmüştür.

Katılımcıların “İnsan nedir?” sorusuna verdikleri cevaplar esas itibariyle insanı diğer canlılardan ayıran özelliklerinin belirtilmesi şeklinde oluşmuş ve bu noktada en öne çıkan özellik, insanın düşünebilen ve tercih yapabilen bir varlık olmasıdır. Araştırmanın konusu gereği insanın katılımcıların çoğu tarafından düşünebilen ve tercihler yapabilen bir varlık

olarak tanımlanması, insanın sosyal medya ortamlarında da bilinçli ve iradesi dolayımı tercihler yapabilecek bir varlık olduğu, dolayısıyla da sosyal medyayı bilerek ve isteyerek kullandığı sonucunu ortaya çıkarmaktadır.

5.4.3.İnsanın Özgür İradesi ve Onu Etkileyen Faktörler

Sosyal medyanın insanın yaşamına olan etkisini ortaya koymak adına yapılmış araştırmada katılımcıların “İnsan özgür müdür? İnsanın iradesini etkileyen faktörler nelerdir?” sorularına verdikleri cevaplar aşağıdaki gibidir:

K3: *İnsan genel olarak içinde bulunduğu şartların esiridir. İnançlar, siyasi görüşler ve çevresel faktörler insanın iradesini etkileyen unsurlardır. Bu çerçevede içerisinde insan özgürdür.*

K13: *İnsan, inandığı gibi yaşama ve tercihlerini belirleme konusunda özgürdür. İradeyi belirleyen en önemli faktör, insanın doğru olduğuna inandığı ya da inanmadığı şeylerdir.*

K14: *İnsan özgürdür. Hayatımı istediğim şekilde yaşıyorum. Özgür olmadığımı hissettiğim hiç olmadı. İradeyi etkileyen faktörler vardır. Din, kanunlar ve kurallar, bunun dışında aile bağları iradeyi etkileyen faktörlerdir. Bu şartlar altında da olsa insan özgürdür.*

Tablo 5.4.3. : İnsan özgür müdür? İnsanın iradesini etkileyen faktörler nelerdir?

Tema	Kod	F (frekans)
İnsan özgür iradeye sahip bir varlık mıdır?	İnsan, iradesini sosyal çevresinin etkilediği sınırlı bir özgürlüğe sahiptir.	13
	İnsan, kendi içinde kendisini sınırlandıran, bir fanusun içinde yaşayan ve özgür olmayan bir varlıktır.	1
	İnsan, çevresel faktörler olmasına rağmen özgürdür.	1

Tabloda ortaya konulduğu gibi, katılımcıların genel kanaatleri insanın iradesini sosyal çevrenin etkilediği ve sınırlı bir çerçevede özgür olduğu yönündedir. Bu genel görüşün dışında, insanın çevresel faktörler yanında içsel faktörlere dayalı bir biçimde özgür olmadığı

görüŖü de dile getirilmiŖtir. Bu görüŖlerin yanı sıra, insanın iradesini etkileyen inanç ve çevre gibi faktörler olsa bile yaşam içerisinde seçimlerini kendisi yapan insanın özgür olduğunu savunan bir görüŖ de mevcuttur.

Esas itibariyle genel görüŖe bakıldığında, insanın sosyal çevresi itibariyle sınırlılıkları olsa da bu çerçeve içerisinde bireysel anlamda bir özgürlük tanımı yapılabilmekte ve insan kendisini bu sınırlılıklar içerisinde özgür hissedebilmektedir. Burada dikkat çekici nokta, özgürlük kavramının iinin nasıl doldurulduğu noktasıdır. Belirli bir kesim sınırlılıkların özgürlüğü etkilemediğini düşünmekte, belirli bir kesim ise sınırlılık olması itibariyle özgürlükten söz edilemeyeceğini söylemektedir. Bu bağlamda özgürlük kavramının tanımı değişkenlik göstermektedir.

Yukarıdaki ifadelerde her ne kadar katılımcıların insanın temelde özgür olduğunu ifade ettikleri görülsede, kimi katılımcıların ifadeleri insanın (sosyal medyanın da bir parçası olduğu) toplumsal belirlenimlerin insanın özgürlüğünü kısıtladığı ve belirlediğini düşündüklerini ortaya çıkarmaktadır:

K6: DıŖ faktörler ve kiŖinin kendi iç dünyasından getirdiği yönelimler iradeyi etkileyebilir. DıŖ faktörden kastım yaşam Ŗartları ve ona sunulan seçeneklerdir.

K7: İnsan, sınırlı özgürdür. YaŖadıđı çevre koŖullarına göre değişkenlik gösterir. Etik değerler, örf, yasa bunlara sınır belirler.

5.4.4.Sosyal Medyanın Tanımı

Sosyal medyanın insanlar için ne ifade ettiğini ortaya koymak adına yapılmıŖ araŖtırmada katılımcıların “Sosyal medya nedir?” sorusuna verdikleri bazı cevaplar aŖađıdaki gibidir:

K10: Adı üzerinde modern çağda sosyal olmanın teknolojik yönüdür sosyal medya. İnsanın düşünce fikir ifadesi sanat gösterimi kendini anlatımı bilgi birikimini paylaŖımı, eğlence dünyası da dâhil birçok Ŗeyi umuma açtığı yerdir sosyal medya.

K13: İnsanın iradesine en kolay biçimde müdahale edilebilen bir alan olarak görüyorum sosyal medyayı.

K11: Modern zamanın akvaryumu olduğunu düşünüyorum. İnsan da balığın akvaryumda özgür olduğu gibi sosyal medyada özgür olduğunu sanıyor ama farkına varamadığı bir cam var aslında.

Tablo 5.4.4. : Sosyal medya sizin için ne anlam ifade ediyor?

Tema	Kod	F (frekans)
Sosyal medya nedir?	Çok seçenekli bir sosyalleşme alanıdır.	5
	Sosyal medya bir haber alma kaynağıdır.	4
	Hem öğrenci hem öğretmen olunabilecek bir alandır.	2
	Sosyal medya bir tartışma ve çekişme alanıdır.	1
	Sosyal medya modern zamanın akvaryumudur.	1
	Sosyal medya bir manipülasyon aracıdır.	1
	Sosyal medya sıradan bir platformdur.	1

Tabloya yansıdığı gibi katılımcıların çoğunluğuna göre sosyal medya çok seçenekli bir sosyalleşme aracı olmakla birlikte, kontrolsüz ve teyitsiz olsa da bir haber alma, haberdar olma mecrasıdır. Sosyal medyanın eğitici ve öğretici bir alan olduğu görüşünün yanında modern dünyanın akvaryumu şeklinde insanı sınırlandırdığına atıf yapan bir görüş de mevcuttur. Sosyal medya bir manipülasyon aracı olarak görülmekle birlikte, sosyal medyanın tartışma ve çekişmelerin yaşandığı bir online müsabaka alanı olduğu, savunulan görüşler arasında yer almaktadır. Bunların yanı sıra sosyal medyanın herhangi bir ekstra değeri olmadığını ifade eden bir görüş de mevcuttur.

Sosyal medya, doğası itibariyle kullanıcılarına platform sahiplerinin çizdiği sınırlar içerisinde bir hareket şansı vermektedir, bu bakımdan akvaryum benzetmesi, bu araştırma açısından önem taşımaktadır. Sosyal medya mecraları, kontrolsüz bilgi ve belge ağı olarak manipülatif özelliği belirgin olan bir mecra olarak da göze çarpmaktadır.

5.4.5.Sosyal Medyasız Bir Hayatı Düşünmek

Sosyal medya insan hayatına dâhil olduktan sonra onun vazgeçilmez olup olmadığı konusunda sorulan “Sosyal medyasız bir hayat düşünülebilir mi?” sorusuna katılımcıların verdikleri bazı cevaplar aşağıdaki gibidir:

K2: Sosyal medyasız bir hayat artık çok zor. Günümüz dünyasındaki gelişmeleri ve güncel trendleri takip etmek gerekir.

K-5: İnsanların çok küçük yaşlarda teknolojiyle tanışmasından ve sosyal medyanın hâkim olduğu bir dünyanın olmasından dolayı sosyal medyasız bir hayatı düşünemiyorum.

K7: Sosyal medya yokken dünyaya geldik, büyüdük. Ancak sosyal medya artık o kadar hayatımızın bir parçası oldu ki. Mutlaka eksikliği hissedilir.

K8: Sosyal medyasız bir hayatı düşünemiyorum, çünkü 2010 yılında hayatımıza giren Instagram sayesinde bir şeylerden çok daha kolay bir şekilde haber ve bilgi alabiliyorum. Bu sayede her an her yerde TV, radyo açmama gerek kalmıyor.

K9: Günümüzdeki modern küresel çağda sosyal medyasız bir hayat mümkün değildir.

K12: Bilgi, çevre ve gündem sosyal medyada olunca sosyal medyasız bir hayat zor görünüyor. İşim gereği orda olmak zorundayım o yüzden mecbur hissediyorum evet.

Tablo 5.4.5. : Sosyal medyasız bir hayatı düşünebiliyor musunuz?

Tema	Kod	F (frekans)
Sosyal medyasız bir hayat düşünülebilir mi?	Hayır düşünemiyorum. Sosyal medyasız bir hayat bu çağda mümkün değil.	7
	Evet, düşünebiliyorum çünkü sosyal medyanın olmadığı bir dünyaya doğdum.	5
	Evet, düşünebiliyorum ancak gerekli olduğuna inanıyorum.	3

Tabloda ortaya çıkan sonuca göre, katılımcıların çoğunluğu yaşanan çağ itibariyle sosyal medyasız bir yaşamın imkânsız olduğunu savunmaktadır. Çünkü çoğunluğa göre bütün hayat sosyal medya mecralarında cereyan etmektedir. Bununla birlikte kuşak farkı itibariyle sosyal medyasız bir toplumsal yaşama doğmuş ve büyümüş olan katılımcıların görüşleri, insanın sosyal medyasız bir hayata da adapte olabileceği yönünde ortaya çıkmaktadır.

Bunun yanında sosyal medyasız bir hayatın da düşünülebileceğini, ancak sosyal medya kullanımının gerekli olduğunu savunan katılımcılar da olmuştur. Katılımcıların tümünün bilgi ve haber alma bakımından ya da mesleki sebeplerle veya toplumsal sorumluluk hissi ile sosyal medyada var olmak gerektiğini belirttikleri de ayrıca dikkat çekici bir olgu olarak ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla kimi katılımcılar sosyal medyasız bir hayatı düşünebildiklerini ifade etseler dahi sosyal medyanın “gerekliliğini” vurgulayarak gerek haber almak gerekse de iş yaşamları sebebiyle sosyal medyaya mecbur olduklarını/olunduğunu göstermişlerdir:

K14: *Mecbur olduğumu düşünmüyorum ama gerekli olduğuna inanıyorum.*

K10: *Gelişen dünyada sosyal medyasız bir hayat biraz zor gibi. Ancak kullanım amacına göre bazı mecraları illa da şart değil. Yani kullanmam dediklerim var. Ancak bazı platformlar bizi bağımlı kıldı. Terk etmek mümkün. Ama iyi amaçlar için kullanıyorsak bence gerekli olduğu durumlar da var.*

K12: *Bir merak içeriyor ve merakınız olduğu sürece bir insanın öyle bir mecradan ayrı durabilmesi mümkün değildir. Meslek icabı uzak kalamayacağım bir yer sosyal medya.*

K13: Her ne kadar sosyal medyayı sevmesem de toplumsal olayları ve gündemi gerçek anlamda görmek için gerekli olduğunu düşünüyorum.

K5: En basitinden ülkede dünyada olan biten bir şeyden anında haberiniz oluyor. Arkadaşlarımın görmedin mi? Duymadın mı? Sorularından sıkılmaya başlamıştım açıkçası. Kaba bir ifade kullanmak gerekirse bence artık dünya sosyal medyanın etrafında dönüyor.

5.5.Sosyal Medya Mahkûmiyeti

5.5.1.Sosyal Medya Özgür müdür?

Tablo 5.5.1. : Sosyal medya özgürlük sağlıyor mu?

Tema	Kod	F (frekans)
Sosyal medyada özgür müsünüz?	Evet, özgürlük sağladığını düşünüyorum. Her kullanıcının fikirlerini özgürce paylaşabildiği bir yer.	6
	Hayır, özgürlük sağladığını düşünmüyorum. Sosyal medya sağlayıcısının izin verdiği ölçüde özgürlük vardır.	9

Tabloda görüldüğü üzere sosyal medyanın özgürlük sağladığını düşünenler azınlıkta kalmaktadır. Sosyal medyanın özgür olduğunu düşünenlerin kanaatlerinin temelini oluşturan unsur, özgürce fikirlerin paylaşılabilir olmasıdır. Buna karşın, sosyal medyanın özgürlük alanı oluşturmadığını savunanlarsa sosyal medya sağlayıcılarının çerçeveledikleri bir hareket alanı olduğunu ifade etmekte ve sosyal medyanın bir özgürlük aracı olarak görülmemesi gerektiğini savunmaktadırlar. Sosyal medyadan uzak kalma konusunda ise ortak bir tutum göze çarpmaktadır. Farklı sosyal mecraların daha kolay gözden çıkarılabilir olması dikkat çekici olmakla birlikte, WhatsApp'ın anlık iletişim aracı olarak bir mecburiyet oluşturduğu yönünde genel bir kanaat belirtilmektedir.

Sosyal medyanın insanın özgürlüğünü kısıtlayıp kısıtlamadığı konusunda sorulan “Sosyal medyada özgür müsünüz?” sorusuna verilen bazı cevaplar aşağıdaki gibidir:

K4: Özgürlük şirketlerin istedikleri kadardır.

K11: *Sosyal medya herhangi bir özgürlük sağlamıyor, çünkü sosyal medyayı var edenlerin istedikleri kadar özgür olduğunu düşünüyorum... İnsan da balığın akvaryumda özgür olduğu gibi sosyal medyada özgür olduğunu sanıyor, ama farkına varamadığı bir cam var aslında.*

K8: *Beni sürekli gözetleyen, gören ve duyan bir mekanizma olduğunu düşünüyorum. Çünkü hangi içeriği beğenirseniz buna yönelik kullanıcıların içerikleri akışta önünüze çıkıyor.*

İfadelerden görüldüğü üzere kimi katılımcılar için sosyal medyada özgürlüğü engelleyen unsur, platform sahibi şirketlerin belirlediği çerçevelerde sosyal medyayı kullanabiliyor olmaktır. Bu çerçevenin dışına çıkamamak ve sürekli gözetleniyor olmak, algoritmalar tarafından kullanılan bir veri niteliğinde olmak, katılımcılar için sosyal medyada özgürlüğü kısıtlayan bir durumdur.

K3 ve K12 ise, sosyal medyanın iradeyi engelleyecek bir biçimde istemsizce insanın zamanını çalıyor olması ve tüm hayatın sosyal medyada cereyan ediyor olmasını özgürlüğün önünde bir engel olarak nitelendirmektedir:

K3: *Ben sosyal medyanın özgürlük sağladığını pek düşünmüyorum açıkçası. Zaman zaman iradeniz dışında kontrolsüz bir şekilde vakit geçirmek zaten özgür olmadığının bir göstergesi.*

K-12: *Bence o küçücük kutuların içerisinde hapsolüyoruz. Özgürlükten çok bana göre bir hapis durumu söz konusu...*

Sosyal medyada özgürlüğü kısıtlayan bir başka nokta ise, kullanıcıların fikir ve algılarını biçimlendirmesi, dolayısıyla aslında insanı diğer canlılardan ayıran bir varlık olarak ayrı bir yere koyan düşünme ve istemli tercihler yapma özelliğini ortadan kaldırmasıdır:

K13: *Sosyal medyadan dolayı yalnız fikirlerim değil, algımın da değiştiğini düşünüyorum.*

K5: *Sosyal medyada çok ciddi bir yönlendirme ve çoğunluğun etkisi altında kalınarak hareket edildiğini düşünüyorum. Bu her konu için geçerli bence. Bundan dolayı sosyal medyanın özgürlük sağladığını düşünmüyorum.*

5.5.2.Sosyal Medya Kullanımında İrade Sorunu: Akışa Kapılmak

Çalışmanın katılımcılarına araştırmanın başında insanın tanımı, özgürlüğü ve iradesine dair sorular sorulmuş; genel itibariyle insanın düşünebilmesi, iradesiyle tercihler yapabilmesi ve toplumsal belirlenimlerin izin verdiği ölçüde özgür olduğu yönünde cevaplar alınmıştır. Bu aşamada ise katılımcıların sosyal medyayı iradeleri doğrultusunda kullanıp kullanamadığına dair cevapları analiz edilecektir. Alınan cevaplara göre insanın sosyal medyada iradesini

kullanmasını engelleyen en önemli unsur, ard arda karşısına çıkan içeriklerden dolayı bu ortamlarda hedeflediğinden daha fazla zaman geçiriyor olması olarak öne çıkmıştır. Bu anlamda birçok katılımcının sosyal medyayı iradesiyle kullanabildiğini ifade etse de aslında sosyal medya içeriklerinin ve bir nevi bağımlılığının iradesini ortadan kaldırdığı çelişkisi görülmektedir:

K14: *İrademle kullanıyorumdur ama bazı zamanlar akışa kapıldığımı hissettiğim oluyor.*

K12: Kısa sürede bakıp çıkmak tamamen mümkün olmuyor. Gazete, TV gibi haber alma mecralarının da önüne geçtiği için sosyal medyada sürekli var olmak istiyor insan genel olarak.

K2: Genel olarak iradem çerçevesinde kullanıyorum. Bazen çok fazla kaldığım oluyor. Fark ettiğim an bırakıp başka bir işle meşgul olmayı tercih ediyorum. Kişi için eğlenceli, zevkli bir alanı terk etmek kolay olmaz.

K3: Örneğin Youtube’da bir bilgi için izleme yaptığım esnada istemsiz ve iradem dışında öyle yerlerde sonlandırıyorum ki bu süreci, “sen buralara nerden geldin” gibi bir soruya maruz kalıyorum en sonunda.

K5: Özellikle aklıma bir şey geldiği zaman ona bakmak için sosyal medyaya girdiğimde asıl bakmak istediğim şeyden sonra mutlaka sosyal medyada başka şeylerle de vakit geçiriyorum. Bundan dolayı pek irademle davranıyorum diyemem.

K15: Sadece Twitter için bunu söyleyebilirim. Genelde sabahları kontrol ederim ne olup bitiyor diye ve akşamları bakarım. Bu iradem dışında oluyor diyebilirim.

Sosyal medyadaki irade sorununun önemli bir sebebi, bu ortamlarda sürekli ve hızlı bir akış olması dolayısıyla baş döndürücü bir biçimde kişileri çemberine alması ve çıkmayı ya da uzak durmayı zorlaştırmasıdır:

K4: Elimden geldiği kadar akışına kapılmamaya çalışıyorum. Ama bazen öyle zamanlar oluyor ki; “ne için girmiştin, şu an ne yapıyorum?” cümlesini çok kurmuşumdur. Sürekli hareketli ve akış halinde olan bir ekranda her şeyin kendi iradesinde olduğunu söyleyen insanlar çok iddialı laf etmiş olur.

K6: Teknoloji, bağımlı davranış oluşturma potansiyelinde bir nimet. Herkesin bazen telefonu kaydırırken zamanın nasıl geçtiğini anlamadığı olur. Sosyal medyanın içeriği, sürekli hareketli öğelerin olması ve akışın hızlı olması zaman algımızı bozuyor.

Sosyal medya kullanırken iradeden uzaklaşmanın bir diğer sebebi de kullanıcılarının verileri üzerinden onları tanınması ve ilgilerini çekecek içerikleri karşlarına çıkarmasıdır:

K10: Bazen gündeme kapılıp fazla vakit geçirdiğim oluyor. Çünkü bu platformlar genelde insan psikoloji ve ilgisini iyi analiz eden profesyoneller tarafından tasarlanıp şekillendiriliyor. O yüzden özellikle video içerikli olanlar içerisinde irade bazen zayıf kalıyor.

K13: Farkına varmadan ne kadar çok zaman geçirmişim diye şaşırdığım zamanlar oluyor. İlgimi çeken konular art arda karşıma çıkabiliyor.

Kullanıcının ilgisini çekecek içeriklerin yanı sıra, insana sosyal medya ortamında kendisinin de ilgi çekici olduğunu hissettiren beğeniler ve etkileşimler insanların iradesi dışında sosyal medya kullanımına sebep olan bir diğer unsur olarak ortaya çıkmaktadır:

K12: *Sosyal medyada bir beğenilme olayı var. Yaptığınız paylaşımların insanlar tarafından beğenilmesi çok cazip geliyor. O yüzden insanı yakalayan, ona tuzak kuran birtakım şeyler barındırıyor sosyal medya. O yüzden zaman zaman irade dışı bir şekilde o büyüye kapılıp zaman geçirebiliyorum sosyal medyada.*

5.5.3.Sosyal Medyaya Mecbur Olmak

Daha önce katılımcılara sorulan “Sosyal medyasız bir hayatı düşünebiliyor musunuz?” sorusuyla benzer şekilde görüşmenin ilerleyen aşamalarında katılımcılara “Kendinizi sosyal medyaya mecbur hissediyor musunuz?” sorusu sorulmuştur. Bu noktada katılımcıların çoğunun özellikle gündemi kaçırmamak, sosyal çevresinden geri kalmamak gibi sebeplerle kendini sosyal medyaya mecbur hissettiği tespit edilmiştir:

K12: *Bunların hepsini kapatırsam artık kimseyle düzgün iletişim kuramayacakmışım gibi hissediyorum. Kendi yaşamımda bunu başaramam, sosyal medyaya bir mecburiyet hissediyorum.*

K4: *Sonuçta insan dış etkenlerden etkilenen bir canlıdır. Yalnızca bakmak ya da merak ettiği için gezmek dışında bulunduğu ortamda konuşulardan etkilenip istemese bile bir takım dış etkenler nedeni ile sosyal medyaya bir iki lakırdı etmeye giriyor insan.*

K5: *Ortada hiçbir sebep yokken bile sosyal medyaya girip zaman geçiriyorum. Aslında kullanmak istemiyorum, ama hem ihtiyaç hem de zorunluluk hissediyorum.*

K8: *Evet mecbur hissediyorum, çünkü çevremde bulunan birçok insan sosyal medya kullanıyor ve onlardan haberdar oluyorum. Sosyal medyadan uzak durma gücünü kendimde*

bulabilirim ama çok uzun süreceğini sanmıyorum. Çünkü sürekli bir şeylerden haberdar olma isteği günümüz insanına bir tohum gibi ekildi.

K13: Her ne kadar sosyal medyaya sıcak bakmıyor olsam da haber alma kaynağı olması, bir anlamda hayatımıza bu kadar dâhil olması, tamamen kopmayı zorlaştırabilir.

K11, günümüz insanının iş hayatında başarılı olmak için de sosyal medyaya mecbur olduğunu vurgulamaktadır:

K11: İşim gereği mecbur olduğumu düşünüyorum çünkü orada var olmak sektörde de var olmak demek. Sosyal medya iyi bir vitrin.

Katılımcıların bir kısmının ise tepkili bir şekilde sosyal medyaya mecbur olmayı/olduklarını kabul etmedikleri görülmüştür. Ancak aynı katılımcıların mecburiyet olarak adlandırmasa da yine gündemi takip etmek, sosyal çevreden haberdar olmak, depresyonu hafifletmek, merakını gidermek gibi bazı “gerekliklerden” dolayı dolaylı şekilde sosyal medyaya mecbur olduklarını hissettikleri ve aslında önceki ifadeleriyle çeliştikleri tespit edilmiştir:

K9: Hayır, tabii ki mecbur değilim sadece gündemi takip etmek için sosyal medyada bulunuyorum....Ama depresyon halinde olduğum zamanlarda uzun süre kalabiliyorum.

K10: Mecbur olduğumu hiç düşünmedim. İnsanın en temel özelliklerinden biri de meraklı olması. Bu yüzden kısmi mecburiyet daha çok meraktan kaynaklı olabiliyor. Ancak alışkanlık, hatta bağımlılık yaptığını düşündüğüm ve kullanımı azalttığım zamanlar oldu.

K15: Aslında sosyal medyada bulunmaya mecbur olduğumu düşünmüyorum, fakat insanlar artık her olayını orada paylaşıyor ve bunları bizim takip etme zorunluluğumuz varmış gibi davranıyorlar. Birinin doğum gününü ya da düğününü oradan öğreniyoruz. Belki bu yüzden mecburmuşuz gibi bir durum var.

Pekiştirici bir soru olarak katılımcılara sorulan; “Sosyal medyadan uzak durma gücünüz var mı?” sorusuna cevaben de katılımcıların yine bir mecburiyet hali belirten dönüşlerde buldukları görülmüştür:

K1: Hepsini kapatsam çok büyük sıkıntı yaşayacağımı sanmıyorum duygusal olarak; ancak fikir alışveriş alanım daralır.

K5: Bazen sosyal medyada gördüğüm şeyler veya boş boş zaman öldürmek beni huzursuz ediyor. Böyle olunca sosyal medya hesaplarımı donduruyorum, ama ne zaman dondursam birkaç gün sonra hesaplarımı can sıkıntısından tekrar açıyorum.

5.5.4.WhatsApp Mahkûmiyeti:

Görüşmelerde öne çıkan önemli sonuçlardan birisi, katılımcıların tüm sosyal medya platformları arasında en çok WhatsApp uygulamasına bir mecburiyetleri olduğunu hissetmesidir:

K2: WhatsApp uygulamasını diğerlerinden başka bir yere koymak gerekir. Mesela Instagram kapalı olabilir. Ama WhatsApp telefon kadar elzemedir. Biz oradan çok kritik önemli mesajlar alabiliyoruz, arama alabiliyoruz. Kişi telefonunu ve WhatsApp'ını açık tutmak mecburiyetinde.

K6: WhatsApp mesajlaşma imkân sağladığı için onun olmaması en çok zorluğu oluştururdu.

K7: Belirleyici koşullar, iş, haber alma vs. yüzünden çok zor sosyal medyadan uzak durma gücünü kendinde bulmak. Özellikle WhatsApp'ı kapatma ihtimalim sifıra yakın. En çabuk gözden çıkarabileceğim sanırım Instagram, sırasıyla X ve YouTube.

K10: Kullanmadığım dondurduğum zaman oldu. Ama WhatsApp daha çok haberleşme ağı oldu. Hatta resmi ilan ve duyuru sayılıyor artık. O yüzden onu kapatmayı pek düşünmedim.

K15: Mesleğimden dolayı WhatsApp'ımı kapatamam. Diğer mecraları belki kapatabilirim.

K5: Sosyal medyadan uzak durma gücünü ne yazık ki kendimde bulamıyorum... Ancak sosyal medya olmadan iletişimin de birtakım noktalarda zorlanacağını düşünüyorum. Çünkü iş hayatımda özellikle WhatsApp çok ciddi bir yere sahip.

WhatsApp her ne kadar halk arasında “sosyal medya” kavramı kategorisinden ziyade bir mesajlaşma uygulaması olarak görülse de SMS ile mesajlaşmaya kıyasla sosyal medyanın önemli bir özelliği olarak anında mesajlaşma, yüz yüze görüşme gibi özellikleri bakımından bir sosyal medya platformudur. Bu sebeple katılımcıların kendilerini WhatsApp kullanmaya mecbur hissetmesi önemli bir sonuçtur.

5.5.5.Sosyal Medyaya Mecburiyetin Çarpıcı Sonucu: E-Zindan:

Bu tez çalışması dâhilindeki araştırmanın kalbini oluşturan “e-zindan” kavramının geçerliliği, görüşme verileri değerlendirildiğinde açıkça ortaya çıkmıştır. Bu anlamda katılımcıların açıkça sosyal medyanın insan için bir zindan olduğunu kabul eden ifadeleri aşağıdaki gibidir:

K3: Sosyal medya benim için, genel amacına uygun kullandığımı düşündüğüm için kendi açımdan bir zindan olarak düşünmüyorum. Ama toplumsal kanaatimi belirtmeliyim ki kişiler için bir zindan olduğunu düşünüyorum.

K7: Ališkanlık olduğu için özellikle boşta kalınca el s¼rekli sosyal medyayı arıyor tabi.... İnsan maalesef bir s¼re sonra sosyal medyanın esiri oluyor.

K12: Ben de farkında olmaksızın uzun s¼reler kalabiliyorum sosyal medyada...Sosyal medya bağımlılık seviyesine gelince evet tamamen zindan haline geliyor. Birçoğumuz bu zindanın içinde yaşıyoruz diyebilirim.

K9: Zor zamanlarımda sosyal medyayı zindan gibi düşünüyorum.

K14: Zindandan ziyade insanların kendi altın kafeslerini inşa ettiklerini ve orada bir hapis hayatı yaşadıklarını söyleyebiliriz.

K15: Evet bakıldığında sanki sosyal medya olmazsa her şeyden mahrum kalacakmış gibi hissediyor insan... Hızlı akan hayatında insanın zindanı gibi oluyor evet.

K11: Genellikle g¼nde 1 y¼da 2 defa giriyorum ama girdiğimde çoğu zaman iradem dışında fazla kaldığımı fark ediyorum. Bazen reels'lere daldığımı fark ediyorum, bu irade dışı oluyor bence... Evet, sosyal medya bir zindan, duvarları belli olmayan bir akvaryum gibi işte.

Kimi katılımcılar ise dolaylı ifadelerle sosyal medyanın kişinin iradesini kaybetmesi sonucu aslında sosyal medya kullanımı konusunda bilinçli tercihler yapamaması ile bağlantılı olarak insan için bir zindan olduğunu belirtmiştir:

K2: Kişi neyde şirazeyi kaybederse o alan kişinin zindanıdır.

K1: İrade problemi olan bir insan için mahallesi ve arkadaşları bile zindan olur. İradenizi ipotek altına aldırıyorsanız faydalı bir alandır. Sosyal medya 'celladın ve cerrahın elindeki bıçağa' benzer. Sorun bıçakta değıl, bıçağı tutan elde.

K4: Tüm sosyal medya hesaplarımı kapatıp tuşlu bir telefona geçmenin bence altın kuralı şehri terk etmekten geçiyor.

6.SONUÇ

Düşünce tarihi boyunca insanın özgürlüğü ve iradesiyle ilgili ortaya koyulan fikirler arasında göze çarpan ana unsurlar: “insan tamamen özgürdür”, “insan özgür değildir” ve “insan özgür olma potansiyeli taşıyan bir varlıktır” şeklinde anlaşılmaktadır. Bunun yanında insanın özgürlüğü sorunu değil, Tanrı ve kötülük sorunu olduğu iddiası ve özgür iradenin varsayılmasının sebebinin insanları cezalandırma isteği olduğu görüşü de göze çarpmaktadır. Yüzyıllar boyunca tartışılmış bu konunun nihai bir sonuca bağlanması mümkün görünmemektedir. Nihayetinin mümkün görünmediği dile getirilen bu tartışmada elbette ortaya konulmuş görüşler arasından bir tercih yapmak, bir görüşe yakın durup onu temel alıp kanaat belirtmek mümkündür.

Bu çalışmanın odağını oluşturan Ali Şeriatî'nin İnsanın Dört Zindanı fikirlerine bakılacak olursa Ali Şeriatî, esas itibarıyla birçok düşünürün irade ve özgürlükle ilgili ortaya koyduklarını ele almış, incelikli olarak tartışmış, formüle etmiş ve nihayetinde pratik çözümlere işaret etmiştir. Şeriatî'ye göre insan özgürdür, ancak potansiyel olarak. İnsanın belirli süreçlerden geçmesi, içinde yaşadığı -Şeriatî'nin tabiriyle- zindanların farkında olması ve bu zindanlardan kurtulmanın yollarını araması gerekmektedir. Ali Şeriatî tabiatın belirleyiciliği, tarihin belirleyiciliği, toplumun belirleyiciliği ve insanın kendi kendisini belirlemesi yani kendi belirleyiciliği şeklinde kategorize ederek insanın dört zindanı olduğunu ifade etmektedir. Şeriatî'ye göre insan bu dört zindanı aştığı takdirde özgürlüğüne kavuşacaktır. Düşünce dünyasının birçok isminin fikirlerine bakıldığında, aslında Ali Şeriatî'nin genel bir perspektifle birçok düşüncenin nüvelerini içinde barındıran dört temel unsur olarak belirlenimleri ortaya koyduğu görülmektedir. Bu bakımdan Ali Şeriatî'nin görüşlerinin isabetli olduğunu belirtmek gerekmektedir. Ancak gelişen teknoloji ve hızla yaşanan küreselleşme sonucunda geçmişe nazaran bambaşka bir dünyada yaşandığı göz önünde tutularak yaşanan çağın insan hayatına yeni bir belirlenim, yani yeni bir zindan daha getirdiğinin altını çizmek gerekmektedir.

Dünyanın bir ucundan diğer bir ucuna haberleşmenin anlık olarak seyrettiği, teknoloji ve ulaşımın gelişmesi sonucunda dünyanın küçük bir kasaba ölçeğine dönüştüğü, nihayetinde de akıllı telefonların ve sosyal medya mecralarının getirdiği bir yeni yaşam şeklinin olduğu düşünüldüğünde artık hayatın hangi alanında olursa olsun, insanın teknoloji ve sosyal medyadan faydalandığı bir gerçektir. Bu bağlamda, dijital çağın yaşamı hızlandırıp kolaylaştırması görüntüsünün dışında çok daha temel bir çıktısının olduğunu vurgulamak

gerekmektedir. Dijital çağ, özel olarak sosyal medya, bireyleri ve toplumları, oluşturulan ileti ya da algoritmalarla ekonomik, siyasal ve sosyal olarak, yani hayatın her alanında kolayca yönlendirebilmekte ve sağlıklı düşünebilmesini engellemekte, hatta düşünemeyen varlıklar olarak sanal bir dünyada yaşamlarını sürdürmelerini sağlamaktadır.

Bu tez çalışması kapsamında yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşme yöntemiyle gerçekleştirilen araştırmada çeşitli sorular yöneltilerek katılımcıların irade ve özgürlüğe dair fikirleri sorulmuş; genel çerçevede aktarılan insanın iradesi ve özgürlüğü konusundaki cevapların yanı sıra çalışmanın odak noktası olan sosyal medyanın insanın özgür iradesine olan etkileri, insanın düşünce dünyasına yönelik manipülatif rolü ve kendisine mecbur hissettirmesi bakımından insanı bütünüyle kuşatması konusundaki düşünceler ortaya konulmuştur.

Çalışmada temel olarak özgürlük kavramının içinin farklı bakış açılarıyla doldurulduğu görülmüştür. Sınırları çizilmiş bir özgürlük kavramı ile sınırlılık çerçevesinde özgürlüğün olamayacağı iki karşıt görüş ortaya çıkmıştır. Genel olarak sosyalleşme, haber alma kaynağı ve öğrenme mecrası olarak değerlendirilen sosyal medyanın insan hayatındaki yeri ve önemi dikkat çekici noktadadır. Yapılan araştırmada çoğunluk itibarıyla sosyal medyasız bir hayatın düşünülmemeyeceği görüşü ağırlıkta olmakla birlikte, sosyal medyasız bir hayatı düşünebileceğini ifade edenlerin de sonuç itibarıyla sosyal medya kullanımının kaçınılmaz ve gerekli olduğunu vurgulamaları, çalışma konusu bakımından oldukça önemlidir.

Sosyal medya, bütün platformlarıyla birlikte insan hayatını kuşatmış, onun bütün hayatına nüfuz etmiştir. İnsanlar artık sosyal medyasız bir hayatı düşünememektedir. Birçok açıdan sosyal medyanın “gereklik üzerinden mecburiyet” hissettirdiği görülmektedir. Bunun yanında sosyal medya kullanımı sırasında da irade kaybı gözlemlenmiştir. Kısa bir süre için sosyal medyada bulunan bir insanın farkında olmadan/iradesi dışında “akışa kapılarak” vaktini sosyal medyada geçirmesi, sosyal medyanın insanı ne derece kuşattığının, insanı kendisine ne derece bağımlı kıldığının en önemli göstergelerindedir.

Sosyal medya artık insanların bütün sosyal ilişkilerinde de aktif rol oynamaktadır. İnsanlar zamanlarının büyük çoğunluğunu sosyal medya mecralarında harcamaktadırlar. Sosyal medyanın insan hayatına girmesi sonrasında geline nokta, neredeyse insan hayatı sosyal medyada yaşanmaktadır. Sosyal medya hayatın bir parçası olmaktan çok, adeta hayatın aktığı yer, yani hayatın kendisi olmuş gibi görünmektedir. Araştırmada en dikkat çeken unsurlardan birisi de sosyal medyanın bir özgürlük yanılsaması olarak değerlendirilmesidir. Sosyal

medyanın kendisine mahkûmiyet/bağımlılık hissettirmesinin yanında kullanımı itibariyle manipülatif özelliği de çarpıcı bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Kullanıcılar, sosyal medya mecralarında özgür iradelerinden çok, sosyal medya manipülasyonlarına maruz kalarak bir özgürlük yanılgısı içerisinde varlıklarını sürdürmektedirler. Sosyal medyaya bir hayatın düşünülmediği, sosyal medya mecralarının yönlendirici özelliklerine karşı koymanın zor olduğu, sosyal medya alışkanlığından kurtulmanın neredeyse imkânsız olduğu bir dijital çağ yaşanmaktadır.

Dijitalleşme ile birlikte sosyal medya, bireylerin gündelik yaşamlarının merkezinde yer alan önemli bir olgu haline gelmiştir. Sosyal medya, kullanıcılarına etkileşim kurma, bilgi paylaşma, topluluklara katılma ve içerik üretme gibi fırsatlar sunarken, aynı zamanda bireyler üzerinde zorunluluk hissi yaratabilmektedir. Özellikle iş dünyasında, toplumsal ilişkilerde ve kişisel kimlik inşasında sosyal medyayı aktif olarak kullanma gerekliliği, bireyleri bu platformlara bağımlı hale getirebilmektedir. Bu durum, bireylerin sosyal medyayı sadece bir tercih olarak değil, adeta zorunlu bir sorumluluk olarak görmelerine yol açmaktadır. Bu zorunlu sorumluluk sonucunda, herhangi bir maddi dış faktör/zorlayıcı olmaksızın, insanlar kendilerine zihinsel olarak bir zindan kurmuşlardır. Bireyler, dört tarafı kapalı bir zindan da değillerse de zihinsel olarak çevrilmiş bir özgürlük hissi uyandıran zindanda yaşamlarını sürdürmektedirler.

İş dünyasında sosyal medya kullanımı, başarı ve varlığını sürdürme için giderek daha kritik hale gelmektedir. Serbest çalışanlar, sanatçılar ve içerik üreticileri gibi birçok meslek grupları görünürlüklerini artırmak ve müşteri çekmek için sosyal medya kullanımına bağımlı hale gelebilmektedirler. Öte yandan sosyal medya, bireylerin kendi dijital kimliklerini inşa ettikleri bir mecra olarak önem kazanmıştır. Dijital kimlik, bireyin sosyal medyada sunduğu "ideal benlik" ile örtüşmekte ve bu süreçte kullanıcılar, paylaşımlarına aldıkları beğeniler ve yorumlarla toplumsal onay arayışı içine girmektedirler. Bu, bireylerin sosyal medyada aktif olma zorunluluğunu artıran bir diğer etkidir. Toplumsal onay, sosyal medyada bireylerin kendilerini daha değerli hissetmelerine ve sosyal statülerini pekiştirmelerine yardımcı olmaktadır. Sosyal medyada paylaşılan içeriklerin beğenilmesi veya olumlu yorumlar alması, bireylerde tatmin oluşturan bir tür bağımlılık yaratabilmektedir. Bu gibi etkenler, bireylerin sosyal medyada sürekli aktif olma gerekliliğini artırmakta ve bu platformların psikolojik olarak bağlayıcı hale gelmesine yol açmaktadır. Sosyal medyada sürekli var olma ve aktif olma ihtiyacı, kişisel tatmin arayışıyla birleşerek bireylerin bu platformlara daha fazla zaman ayırmasına neden olabilmektedir. Dahası, araştırma sonuçlarında da görüldüğü üzere

insanların sosyal medyada olan biteni kaçırma korkusu, gündemi takip etmek ya da sosyal çevresinden (doğum günü, evlilik gibi) haberdar olmak için bağlı kalma ihtiyacı hissetmesi de bireylerin sosyal medyada daha fazla vakit geçirmelerine ve sürekli olarak platforma bağlı kalmalarına neden olabilmektedir.

Bu bağlamda Ali Şeriatî'nin fikirleri doğrultusunda insanın dört zindanı kategorisine dijital çağ bir yenisini daha eklemiştir. Sosyal medya artık insanlığın beşinci zindanı olmuştur. Bu zindanın ismi “e-zindan”, bu zindanın mahkûmları da “e-mahkûm”lardır. Bu zindandan kurtulma yollarını, yine Ali Şeriatî'nin özellikle ilk üç zindan konusunda çözüm önerilerini sıralarken ifade ettiği -tabiat, tarih ve toplum yasalarını bilmek- gibi dijital çağın farkında olmak, onun yasalarını, işleyişini bilmek, dijital çağ okur-yazarlık seviyesini yükseltmek, bu anlamda bilinçlenmek şeklinde sıralamak mümkündür. Ayrıca insanın teknolojinin kölesi olmadığı, teknolojinin ve ürünlerinin birer araç olduğu bilincinin yaygınlaşması ve sınırın aşıldığı takdirde olumsuz etkilerinin görüleceği farkındalığının oluşması gerekmektedir. Bu bakımdan dijital dünya ve sosyal medya ile olan bağı makul seviyede oluşturmak ve bu makul seviyeyi korumak önemli bir hareket tarzıdır. Bu çerçevede dijital detoks, anlamlı bir çözüm olarak görünmektedir.

KAYNAKÇA

- Acarkan, İsmail. *Kişiliğin Dna'sı*. İstanbul: Kurtuba Kitap, 2021.
- Adler, Alfred. *İnsanı Tanıma Sanatı*. çev. Kâmuran Şipal. İstanbul: Say Yayınları, 2022.
- Aristoteles. *Nikomakhos'a Etik*. çev. Furkan Akderin. İstanbul: Say Yayınları, 2022.
- Aristoteles, *Politika*, çev. Furkan Akderin. İstanbul: Say Yayınları, 2018.
- Aristoteles, *Ruh Üzerine*, çev. Ömer Aygün - Y. Gurur Sev. İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2021.
- Bakar, Ethem. *İrade Terbiyesi*. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2023.
- Balle, Francis - Eymery, Gerard. *Yeni Medyalar*. çev. Mehmet Selami Şakiroğlu. İstanbul: İletişim Yayınları, 1991.
- Bauer, Thomas. *Dünyanın Tekdüzeleşmesi*. çev. Mücahid Kaya. İstanbul: Albaraka Yayınları, 2022.
- Bauman, Zygmunt. *Küreselleşme Toplumsal Sonuçları*. çev. Akın Emre Pilgir. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2023.
- Berg, Bruce L – Lune, Howard. çev. Hasan Aydın. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Konya: Eğitim Yayınları, 2015.
- Berger, Peter L. - Thomas Luckmann. *Modernite, Çoğulculuk ve Anlam Krizi*. çev. Mustafa Derviş Dereli. İstanbul: Albaraka Yayınları, 2022.
- Camus, Albert. *Sisifos Söyleni*. çev. Tahsin Yücel. İstanbul: Can Yayınları, 2023.
- Carrel, Alexis. *İnsan Denen Meçhul*. çev. Fatıma Zehra Bayrak. İstanbul: Hayat Yayınları, 2022.
- Cicero. *Kader Üzerine*. çev. C. Cengiz Çevik. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020.
- Coyne, Richard. *Ruh Hali ve Sosyal Medya*. çev. Azade Aslan. İstanbul: AA Kitap, 2023.
- Çakıcı, Ahmet Hakan. *İnsan Sonrası Toplum*. İstanbul: Çıra Yayınları, 2021.
- Descartes. *Ruhun Tutkuları*. çev. Murat Erşen. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2021.
- Duralı, Ş. Teoman. *Sorun Nedir? Felsefe-Bilim Düşünüşü*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2021.
- Farabî. *İdeal Devlet*. çev. Ahmet Arslan. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.
- Farabî. *İlimlerin Sayımı*. çev. Ahmet Arslan. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.

- Farabî. *Mutluluğun Kazanılması*. çev. Ahmet Arslan. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.
- Frankl, Viktor E. *İnsanın Anlam Arayışı*. çev. Tanju Tatlı. Ankara: Phoenix Yayınevi, 2021.
- Freud, Sigmund. *Kitle Psikolojisi*. çev. Kâmuran Şipal. İstanbul: Say Yayınları, 2023.
- Fromm, Erich. *Özgürlükten Kaçış*. çev. Şemsa Yeğın. İstanbul: Say Yayınları, 2023.
- Geçer, Ekmel. *Sosyal Medya ve İletişim Psikolojisi*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020.
- Gibson, Peter. *Antik Yunan'dan Post-Modernist Döneme Kadar Felsefenin Kısa Tarihi*. çev. Nafiye Mercan. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2021.
- Habermas, Jürgen. *Küreselleşme ve Milli Devletlerin Geleceği*. çev. Medeni Beyaztaş. İstanbul: Yarı Yayınları, 2018.
- Haldun, İbn. *Mukaddime*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2018.
- Han, Byung-Chul. *Enfokrasi Dijitalleşme ve Demokrasinin Krizi*. çev. Mustafa Özdemir. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2022.
- Han, Byung-Chul. *Palyatif Toplum Günümüzde Acı*. çev. Haluk Barışcan. İstanbul: Metis Yayınları, 2022.
- Han, Byung-Chul. *Şeffaflık Toplumu*. çev. Haluk Barışcan. İstanbul: Metis Yayınları, 2022.
- Herman, Edward S. - Noam Chomsky. *Rızanın İmalatı Kitle Medyasının Ekonomi Politikası*. çev. Ender Abadoğlu. İstanbul: Bgst Yayınları, 2021.
- Hume, David. *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma*. çev. Ferit Burak Aydar. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2023.
- Jeanneney, Jean-Noel. *Başlangıçtan Günümüze Medya Tarihi*. çev. Esra Atuk. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006.
- Lordon, Frederic. *Kapitalizm Arzu ve Kölelik*. çev. Akın Terzi. İstanbul: Metis Yayınları, 2013.
- Maigret, Eric. *Medya ve İletişim Sosyolojisi*. çev. Halime Yücel. İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.
- Manovich, Lev. *Yeni Medyanın Dili*. çev. Akın Emre Pilgir. İstanbul: AA Kitap, 2023.
- Meriç, Cemil. *Saint-Simon İlk Sosyolog, İlk Sosyalist*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2017.
- Meriç, Cemil. *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2018.
- Meriç, Cemil. *Umrandan Uygarlığa*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2018.
- Miskeveyh, İbn. *Nefs ve Akıl Risalesi*. çev. Muhammet Ali Koca. İstanbul: Albaraka Yayınları, 2021.

- Murphy, Joseph. *Bilinçaltının Gücü*. çev. Belgin Selen Haktanır. İstanbul: Diyojen Yayıncılık, 2020.
- Nadler, Steven. *Spinoza'nın Etika'sı*. çev. Özgür Şahin. İstanbul: Say Yayınları, 2023.
- Nietzsche, Friedrich. *Putların Alacakaranlığı*. çev. Mustafa Tüzel. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.
- Özdemir, Şebnem - Gül Dilek Türk, . *Sosyal Medya Psikolojisi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2020.
- Payot, Jules. *İrade Eğitimi*. çev. Ali Berktaş. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2023.
- Pink, Thomas. *Özgür İrade*. çev. Kurtul Gülenç. İstanbul: Say Yayınları, 2023.
- Pitron, Guillaume. *Dijital Cehennem*. çev. Alp Tümertekin. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2023.
- Platon. *Devlet*. çev. Sabahattin Eyüboğlu ve M. Ali Cimcoz. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.
- Rosa, Hartmut. *Dünyanın Kontrol Edilemezliği*. çev. Mücahid Kaya. İstanbul: Albaraka Yayınları, 2022.
- Sartre, Jean-Paul. *Varlık ve Hiçlik*. çev. Turhan Ilgaz ve Gaye Eksen. İstanbul, 2011.
- Sartre, Jean-Paul. *Varoluşçuluk*. çev. Asım Bezirci. İstanbul: Say Yayınları, 2022.
- Sayar, Kemal - Berna Alaz. *Ağ Sanal Dünyada Gerçek Kalmak*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2020.
- Schopenhauer. *Bilmek ve İstemek*. çev. Ahmet Aydoğan. İstanbul: Say Yayınları, 2023.
- Spinoza, Benedictus. *Etika*. çev. Hilmi Ziya Ülken. Ankara: Dost Kitapevi Yayınları, 2019.
- Şeriati, Ali. *Dünyagörüşü ve İdeoloji*. çev. Kenan Çamurcu. Ankara: Fecr Yayınları, 2020.
- Şeriati, Ali. *İnsan*. çev. Şamil Öçal. Ankara: Fecr Yayınları, 2020.
- Şeriati, Ali. *Kendini Devrimci Yetiştirmek*. çev. Ejder Okumuş. Ankara: Fecr Yayınları, 2023.
- Şeriati, Ali. *Kendisi Olmayan İnsan*. çev. Ejder Okumuş. Ankara: Fecr Yayınları, 2022.
- Şeriati, Ali. *Medeniyet Tarihi I*. çev. Ejder Okumuş. Ankara: Fecr Yayınları, 2023.
- Şeriati, Ali. *Muhtelif Eserler-I*. çev. Kenan Çamurcu. Ankara: Fecr Yayınları, 2018.
- Şeriati, Ali. *Sanat*. çev. Ejder Okumuş, Sait Okumuş ve Şamil Öçal. Ankara: Fecr Yayınları, 2018.
- Terzi, Erkan. *Dijital Köleliğin Sırları*. Ankara: Efil Yayınevi, 2023.

- Toffler, Alvin. *Üçüncü Dalga*. çev. Selim Yeniçeri. İstanbul: Koridor Yayıncılık, 2008.
- Tomlinson, John. *Küreselleşme ve Kültür*. çev. Arzu Eker. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2017.
- Topçu, Nurettin. *İsyan Ahlâkı*. çev. Mustafa Kök ve Musa Doğan. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2022.
- Topçu, Nurettin. *Var Olmak*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2023.
- Topçu, Nurettin. *Varoluş Felsefesi Hareket Felsefesi*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2022.
- Türk Dil Kurumu Sözlükleri. İstanbul, Erişim Ocak 2024. <https://sozluk.gov.tr/>
- Türk Dil Kurumu Sözlükleri. İstanbul, Erişim Mayıs 2024. <https://sozluk.gov.tr/>
- Uslu, Fatih – Demir, Erdi. “Nitel Bir Veri Toplama Tekniği: Derinlemesine görüşme”. Hacettepe Üniversitesi Dergisi 40/1 (2023), 292. <https://doi.org/10.32600/huefd.1184085>
- Yıldırım, Ali – Şimşek, Hasan. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Akademik ve Mesleki Yayınları, 2018.

EKLER

Ek 1: Tez Çalışması Yarı Yapılandırılmış Derinlemesine Görüşme Formu

- 1- İnsan olmak ne demektir sizce?
- 2- İnsan diğer canlılara kıyasla nasıl bir varlıktır? İnsanı belirleyen unsurlar nelerdir sizce?
- 3- İnsanın özgürlüğü konusunda düşünceniz nedir? İnsan özgür müdür? Neden?
- 4- İnsanın İradesini etkileyen faktörler var mıdır sizce? Nelerdir?
- 5- Sosyal medya sizin için ne anlam ifade ediyor?
- 6- Sosyal medyasız bir hayatı düşünebiliyor musunuz? Neden?
- 7- Sosyal medyada bulunmaya mecbur olduğunuzu düşünüyor musunuz? Neden?
- 8- Sosyal medyayı iradeniz dışında kullandığınızı düşündüğünüz zamanlar oluyor mu? Nasıl?
- 9- Sosyal medyanın size özgürlük sağladığını düşünüyor musunuz? Neden?
- 10- Sosyal medya günümüzde arkadaşlık, iş, sosyal ilişkiler gibi tüm durumlarınızı belirliyor mu/yönetiyor mu sizce?
- 11- Gerçek hayat ve sosyal medyadaki hayat gibi bir ayrım var mı sizce? Neden?
- 12- Sosyal medyada ne kadar iradenizle davrandığınızı düşünüyorsunuz? Kısa sürelerde bakıp çıkabiliyor musunuz yoksa kısaca bakmak için girdiğinizde beklediğinizden uzun süre orada kaldığınızı mı fark ediyorsunuz? Neden?
- 13- Sosyal medyaya bir mecburiyet hissediyorsanız bunun günümüz bireyleri (ve sizin) için bir zindan gibi olduğunu düşündünüz mü hiç? Bu konudaki fikriniz ne olur?
- 14- Sosyal medyadan uzak durma gücünü kendinizde bulabiliyor musunuz? Tüm sosyal medya hesaplarınızı (Whatsapp dâhil) kapatsanız hayatınız nasıl olurdu?
- 15- Sosyal Medyanın fikirleriniz üzerinde etkisi var mı? Nasıl?

Ek 2: Katılımcı 1

1- İnsan olmak ne demektir sizce?

İnsan olmak bence, İyiliği sulamak kötülüğü budamaktır.

2- İnsan diğer canlılara kıyasla nasıl bir varlıktır? İnsanı belirleyen unsurlar nelerdir sizce?

En iyi ve en kötüyü içinde barındıran bir varlıktır insan.

3- İnsanın özgürlüğü konusunda düşünceniz nedir? İnsan özgür müdür? Neden?

İnsan özgür oldukça üreten bir canlıdır. Özgürlüğünü elinden almak, üretkenliğini yok etmektir.

4- İnsanın İradesini etkileyen faktörler var mıdır sizce? Nelerdir?

Tarih, çevre, aile ve yetiştirme ortamı insanın iradesine yön verir. Bilgiyle beslenen irade, özgürlüğüne vurulan zincirleri çözer.

5- Sosyal medya sizin için ne anlam ifade ediyor?

Doğru kullanılırsa, hem öğrenci hem öğretmen olabileceğimiz bir alandır.

6- Sosyal medyasız bir hayatı düşünebiliyor musunuz? Neden?

Evet, çünkü sosyal medyanın olmadığı bir çocukluk ve gençlik yaşadım.

7- Sosyal medyada bulunmaya mecbur olduğunuzu düşünüyor musunuz? Neden?

Fikirlerimi paylaşmak, farklı fikirleri öğrenmek için sosyal medyayı kullanıyorum.

8- Sosyal medyayı iradeniz dışında kullandığınızı düşündüğünüz zamanlar oluyor mu? Nasıl?

Bildirimleri açık tutmayarak beni istemediğim halde oralarda oyalamasına engel olmaya çalışıyorum. Ne kadar başarılı olduğum tartışılır elbette.

9- Sosyal medyanın size özgürlük sağladığını düşünüyor musunuz? Neden?

Herkesin özgürce fikirlerini paylaşabildiği bir alan orası. Ancak tepkilerden korkarak susanlar veya düşündüklerini yazamayanlar çok...

10- Sosyal medya günümüzde arkadaşlık, iş, sosyal ilişkiler gibi tüm durumlarınızı belirliyor mu/yönetiyor mu sizce?

Etkisi olduğu muhakkak ama tek başına sosyal medyanın yönettiği şeyler olduğunu düşünmüyorum.

11- Gerçek hayat ve sosyal medyadaki hayat gibi bir ayırım var mı sizce? Neden?

Elbette var bu ayırım. Jest, mimik ve duyguların olmadığı bir mecra ile gerçek hayat aynı olamaz.

12- Sosyal medyada ne kadar iradenizle davrandığınızı düşünüyorsunuz? Kısa sürelerde bakıp çıkabiliyor musunuz yoksa kısaca bakmak için girdiğinizde beklediğinizden uzun süre orada kaldığınızı mı fark ediyorsunuz? Neden?

Sosyal medyada fazladan geçirdiğim zamana her zaman üzülüyorum. Tamamen koyamayacağımız fakat esiri olursak bedelinin çok ağır olacağı bir alan.

13- Sosyal medyaya bir mecburiyet hissediyorsanız bunun günümüz bireyleri (ve sizin) için bir zindan gibi olduğunu düşündünüz mü hiç? Bu konudaki fikriniz ne olur?

İrade problemi olan bir insan için mahallesi ve arkadaşları bile zindan olur. İradenizi ipotek altına aldırıyorsanız faydalı bir alandır. Sosyal medya ‘celladın ve cerrahın elindeki bıçağa’ benzer. Sorun bıçakta değil bıçağı tutan elde.

14- Sosyal medyadan uzak durma gücünü kendinizde bulabiliyor musunuz? Tüm sosyal medya hesaplarınızı (Whatsapp dâhil) kapatsanız hayatınız nasıl olurdu?

Hepsini kapatsam çok büyük sıkıntı yaşayacağımı sanmıyorum duygusal olarak. Ancak fikir alış veriş alanım daralır.

15- Sosyal Medyanın fikirleriniz üzerinde etkisi var mı? Nasıl?

Fikrilerime gelen eleştirileri okumayı seviyorum. Ciddi bir eleştiri geldiğinde de fikrimi gözden geçiririm. Ancak ‘ağzı olanın konuştuğu’ bir mecra olduğu için her eleştiriye de ciddiye almamak gerek.

Ek 3: Katılımcı 2

1- İnsan olmak ne demektir sizce?

Dinimizin belirlediği tanıma göre insan, eşref-i mahlûkat yani yaratılmışların en üstünüdür. Akıl ve irade sahibidir. Bu da ona hem bir güç hem de sorumluluk yükler. Bu gücü doğru bir şekilde kullanıp yaratana karşı sorumluluğunu yerine getirirse insan insanlık vasfını kazanır.

2- İnsan diğer canlılara kıyasla nasıl bir varlıktır? İnsanı belirleyen unsurlar nelerdir sizce?

İnsan, akıl ve irade sahibi bir varlıktır. İçgüdülerini kontrol edebilen ve üstün bir ahlak ile medeniyet inşa edebilen bir varlıktır. Bu özellikleriyle diğer canlılardan üstündür.

3- İnsanın özgürlüğü konusunda düşünceniz nedir? İnsan özgür müdür? Neden?

İnsan belirli sınırlar içinde özgürdür. Bu yaratanın size çizdiği sınırlardır. Zaten bu sınırları aştığımızda diğer insanların özgürlük alanlarını işgal etmiş olursunuz. Bu da toplum içerisinde yaşayan insanlar arasında sıkıntılara yol açar. İnsan özgürlük adı altında sınır tanımazlık içinde olursa ahlakı yitirir.

4- İnsanın İradesini etkileyen faktörler var mıdır sizce? Nelerdir?

Din, gelenek görenek, devlet, arkadaş çevresi, medya.

5- Sosyal medya sizin için ne anlam ifade ediyor?

Sosyal medya hayatımızın önemli bir parçası haline geldi. Buradan pek çok tanıdığımız tanımadığımız insanların hayatlarından haberdar oluyoruz. İlgimizi çekebilecek konudaki video veya görsel veya metinlere ulaşabiliyoruz. Birçok konuyla ilgili bilgiye daha hızlı bir şekilde ulaşabiliyoruz. Daha kişiselleştirebildiğiniz bir eğlence alanı oluşturabiliyorsunuz. Konvansiyonel medyada size ne sunulursa onu almak mecburiyetindediniz. Ancak sosyal medyada size sunulan birçok seçenek içerisinde istediğiniz ne ise onu alabiliyorsunuz.

6- Sosyal medyasız bir hayatı düşünebiliyor musunuz? Neden?

Sosyal medyasız bir hayat artık çok zor. Günümüz dünyasındaki gelişmeleri ve güncel trendleri takip etmek gerekir. Ama sosyal medyanın bizi gereğinden fazla alıkoymasına da izin vermemeliyiz.

7- Sosyal medyada bulunmaya mecbur olduğunuzu düşünüyor musunuz? Neden?

Mecbur olduğumu düşünüyorum. Çünkü medya sektöründe çalışıyorum. Konvansiyonel medya artık dijital medyadan bağımsız hareket edemez. O yüzden ben de her iki mecrayı da takip etmek zorundayım.

8- Sosyal medyayı iradeniz dışında kullandığınızı düşündüğünüz zamanlar oluyor mu? Nasıl?

Zaman zaman olabilir. Ama genel itibarıyla İradem çerçevesinde kullanıyorum. İnsan için en önemli şey ölçüdür. Ölçünün kaçtığı yerde sıkıntı baş gösterir. Kişi hayatındaki her alanda işte, sosyal hayatta, dini hayatta vs. ölçülü davrandığı müddetçe sağlıklı bir hayat sürer.

9- Sosyal medyanın size özgürlük sağladığını düşünüyor musunuz? Neden?

Düşünüyorum. Çünkü istediğiniz her bilgiye kişiye, medya ürününe ulaşabiliyorsunuz. Kişiselleştirilmiş bir eğlence alanına sahip oluyorsunuz. Ama daha önce de belirttiğim gibi ölçüyü iyi ayarlamak ve sınırı aşmamak kaydıyla. Çünkü sınırı aşarsanız bu özgürlük değil zulüm olur.

10- Sosyal medya günümüzde arkadaşlık, iş, sosyal ilişkiler gibi tüm durumlarınızı belirliyor mu/yönetiyor mu sizce?

Kısmen etkiliyordur. Fakat yönetmesi mümkün değil şahsım adına söylüyorum. Buna izin vermemeli insan.

11- Gerçek hayat ve sosyal medyadaki hayat gibi bir ayırım var mı sizce? Neden?

Sosyal medyada kişilerin paylaştığı materyallerde mutlaka yapaylık vardır. Sonuçta orada da bir reyting kaygısı var. Kişi paylaşımını ne kadar renkli ilgi çekici kılarırsa o derece takipçi toplayacaktır.

12- Sosyal medyada ne kadar iradenizle davrandığınızı düşünüyorsunuz? Kısa sürelerde bakıp çıkabiliyor musunuz yoksa kısaca bakmak için girdiğinizde beklediğinizden uzun süre orada kaldığınızı mı fark ediyorsunuz? Neden?

Genel olarak iradem çerçevesinde kullanıyorum. Bazen çok fazla kaldığım oluyor. Fark ettiğim an bırakıp başka bir işle meşgul olmayı tercih ediyorum. Kişi için eğlenceli, zevkli bir alanı terk etmek kolay olmaz. Ama hayatımızın tamamını kaplamasına izin vermemek gerekir.

13- Sosyal medyaya bir mecburiyet hissediyorsanız bunun günümüz bireyleri (ve sizin) için bir zindan gibi olduğunu düşündünüz mü hiç? Bu konudaki fikriniz ne olur?

Bir şeyin zindanınız olabilmesi için buna bağımlı olmanız gerekir. Kişi eğer yemek konusunda kendisini dizginleyemiyorsa, ölçüyü kaçırıyorsa yemek onun zindanıdır. Televizyon başında gereğinden fazla vakit geçiriyorsa televizyon onun zindanıdır. Bir kişi

işkolik olmuş, ailesini sosyal hayatını sağlığını ihmal ediyorsa, o kişinin zindanı işidir. Kişi neyde şirazeyi kaybederse o alan kişinin zindanıdır.

14- Sosyal medyadan uzak durma gücünü kendinizde bulabiliyor musunuz? Tüm sosyal medya hesaplarınızı (Whatsapp dâhil) kapatsanız hayatınız nasıl olurdu?

Belli ölçüde uzak durmayı tercih ederim. Ama tamamen kapatmak yanlış olur kanaatindeyim. Whatsapp uygulamasını diğerlerinden başka bir yere koymak gerekir. Mesela instagram kapalı olabilir. Ama whatsapp telefon kadar elzemdir. Biz oradan çok kritik önemli mesajlar alabiliyoruz. Arama alabiliyoruz. Kişi telefonunu ve whatsappını açık tutmak mecburiyetinde. İlla kullanmanız gerekmiyor ama acil durumlar, önemli mesajlar için açık olması yerinde olur.

15- Sosyal Medyanın fikirleriniz üzerinde etkisi var mı? Nasıl?

Sosyal medya sadece eğlence değil aynı zamanda gerekli gereksiz çok fazla bilgi akışının olduğu mecralardı. Dolayısıyla öğrendiğiniz bir bilgi veya orada serdedilen bir fikir, sizin de fikir dünyanızı, duygu dünyanızı değiştirebilir.

Ek 4: Katılımcı 3

1- İnsan olmak ne demektir sizce?

İnsan olmak bence adil olmak demektir. İnsanı diğer canlılardan ayıran en önemli özelliklerden bir tanesi adalet kavramını uygulama öncesi düşünebilme, diliyle de anlatabilmedir. İnsanı dürtüleriyle hareket eden diğer canlılardan ayıran bu özellik fiziki olarak insan olmak değilse bile öz manada insan olmak demektir.

2- İnsan diğer canlılara kıyasla nasıl bir varlıktır? İnsanı belirleyen unsurlar nelerdir sizce?

Düşünen ve genelde aklıyla hareket eden bir varlıktır. İlk soruda da anlatmaya çalıştığım gibi genelde dürtüleriyle hareket eden canlılar topluluğu içerisinde aklı ve mantığı ile hareket edip karar verebilen bir canlıdır insan. Düşünmek, konuşmak, okumak, yazmak, sürekli öğrenmek insanı belirleyen unsurlardır.

3- İnsanın özgürlüğü konusunda düşünceniz nedir? İnsan özgür müdür? Neden?

İnsanın özgürlüğü bence fiziki haliyle değil ruh haliyle ilgilidir. Bulunduğu sosyo psikoloji onu özgür hissettiriyorsa öyledir. Reel manada içinde bulunduğu her türlü statükonun zaten esiridir. Esasında insan belki de o kadar özgür olmak istemiyordur. Hayatındaki bir boşluğu doldurmak için özgürlüklerinden vazgeçerek özgür kalmak istiyordur. Nasıl desem mesela bir parti liderini veya bir sanatçıyı idol görüp onun esiri olmak ona özgür geliyor olabilir.

4- İnsanın İradesini etkileyen faktörler var mıdır sizce? Nelerdir?

Mutlaka vardır. İnsandaki iradenin cüz'i bir irade olduğunu belirli standartların ötesine geçemediğini sizde takdir edersiniz. Bu irade sınırlı olduğu için bunu etkileyen faktörler de vardır. Örneğin; İnançlar, Siyasi görüş, Soyo-Kültürel yaşam ve Çevresel faktörler olabilir.

5- Sosyal medya sizin için ne anlam ifade ediyor?

Bana söre sosyal medya sınırsız ve kontrolsüz bir bilgi belge ağıdır.

6- Sosyal medyasız bir hayatı düşünebiliyor musunuz? Neden?

Sosyal medyasız bir hayatı düşünebiliyorum, çünkü sosyal medya olan bir dünyaya doğmadım, sonradan hayatıma giren bir olgu olduğu için terkedebileceğini düşünüyorum. Esasına bakarsanız sosyal medya olmadan yaşayan bir topluluk zaten var. Örneğin dedelerimiz ve babaannelerimiz bu teknoloji onların hızlı öğrenme çağına denk gelmediği için onsuz yaşayabiliyorlar. Her birey kendi çağının sosyal medyasını yaşıyor dersek, belki o zaman onsuz yaşamıyor diyebiliriz diye düşünüyorum.

7- Sosyal medyada bulunmaya mecbur olduğunuzu düşünüyor musunuz? Neden?

Çalıştığım sektör icabı kendimi biraz zorunlu hissediyorum fakat genel için bir kanaat belirtmem gerekiyorsa, hayır düşünmüyorum; Çünkü sosyal medyasız vakit geçirebiliyorsunuz. İş hayatı çok yoğun bir şekilde devam eden ve sosyal medya platformlarında vakit harcamayan tanıdığım birçok insan var. Yine işletme sahibi olup sosyal medya görünürlüğü asistanları tarafından yapılan insanların kendilerini soyutlamış hallerine de zaman zaman şahit oluyorum.

8- Sosyal medyayı iradeniz dışında kullandığınızı düşündüğünüz zamanlar oluyor mu? Nasıl?

Aslında bunu sadece bir veya iki uygulama üzerinde yaşıyorum desem doğru olur sanırım. Örneğin youtube'de bir bilgi için izleme yaptığım esnada istemsiz ve iradem dışında öyle yerlerde sonlandırıyorum ki bu süreci, "sen buralara nerden geldin" gibi bir soruya maruz kalıyorum en sonunda. Kısacası zaman zaman evet kalıyorum diyebilirim yani.

9- Sosyal medyanın size özgürlük sağladığını düşünüyor musunuz? Neden?

Ben sosyal medyanın özgürlük sağladığını pek düşünmüyorum açıkçası. Zaman zaman iradeniz dışında kontrolsüz bir şekilde vakit geçirmek zaten özgür olmadığının bir göstergesi. Fakat bazı noktalarda özgürlük olabilir. Örneğin bilgi edinme özgürlüğü her daim var gibi duruyor bu açıdan bakılınca. Genel kanaatim özgürlük kısıtının daha fazla olduğu yönde.

10- Sosyal medya günümüzde arkadaşlık, iş, sosyal ilişkiler gibi tüm durumlarınızı belirliyor mu/yönetiyor mu sizce?

Kısa cevap vermem gerekiyorsa yönetmiyor. Genel olarak iş, arkadaşlık ve sosyal ilişkilerin daha çok sosyal medyayı yönettiğini düşünüyorum açıkçası. Çok kısıtlı bir tanım olacak bu ama iş, arkadaşlık, sosyal ilişkilerim vb. olmasa sosyal medyada yazıp çizecek veya paylaşacak bir şey bulamam herhâlde.

11- Sosyal medyada ne kadar iradenizle davrandığınızı düşünüyorsunuz? Kısa sürelerde bakıp çıkabiliyor musunuz yoksa kısaca bakmak için girdiğinizde beklediğinizden uzun süre orada kaldığınızı mı fark ediyorsunuz? Neden?

Aslında iki öneki soruda bahsettiğim bir iki uygulama haricinde kısa vakitte girip çıkabiliyorum. Genel olarak amacıma uygun kullandığımı düşünüyorum az ve öz.

12- Sosyal medyaya bir mecburiyet hissediyorsanız bunun günümüz bireyleri (ve sizin) için bir zindan gibi olduğunu düşündünüz mü hiç? Bu konudaki fikriniz ne olur?

Öncelikle şunu belirteyim sosyal medya benim için genel amacına uygun kullandığımı düşündüğüm için kendi açımdan bir zindan olarak düşünmüyorum. Ama toplumsal kanaatimi belirtmeliyim ki sizin tezinizin konusuna tam da uygun bir şekilde zindan olduğunu düşünüyorum. Bu sebeple araştırma başlığınızı çok doğru buluyor ve takdir ediyorum. Ellerinizi telefon düşmeyen, her daim bir şeyler çeken, paylaşan, izleyen ultra istikrarlı bir topluluk gözlemliyoruz. Bu yönüyle bakınca adeta düşülecek bir yermiş gibi duruyor.

13- Sosyal medyadan uzak durma gücünü kendinizde bulabiliyor musunuz? Tüm sosyal medya hesaplarınızı (Whatsapp dâhil) kapatsanız hayatınız nasıl olurdu?

Şöyle ifade edeyim, itiraf etmeliyim ki whatsapp gibi anlık aksiyon aldığımız uygulamaları hayatımdan çıkardığımda bir boşluğa düşebileceğime inanıyorum fakat insan her şeye alışıyor ve bu fetret döneminin bir müddet sonra son bulacağını düşünüyorum. Hayatımın bundan daha verimli olup olmayacağı konusunda da şunu söyleyebilirim; bazı konularda verimli bazı konularda da verimsiz olabileceği kanaatindeyim. Örneğin hız ve aksiyoner yaşama anı yakalama konusunda olumsuzluklar yaşayabilirim fakat kendine ve gelişimine vakit ayırma konusunda daha fazla mesaim olabilir düşüncesindeyim.

14- Gerçek hayat ve sosyal medyadaki hayat gibi bir ayrım var mı sizce? Neden?

Kesinlikle var. Sosyal medyanın yüzde elli oranında bu oran değişebilir tabii yapay bir alan olduğunu düşünüyorum. İnsanlar kamera önüne geçerken bir sürü hazırlık yaparlar ve bazı zamanlar sadece mikrofon görevi yürütürler. Sosyal medyanın bir kısmının ben bu şekilde kurgulanmış ve ruhsuz olduğunu düşünüyorum açıkçası. Gerçek olmayan birçok şey varmış gibi lanse edilebilir ve ediliyor. Her şey tv'de gözüktüğü gibi değildir, sosyal medya da öyle.

15- Sosyal Medyanın fikirleriniz üzerinde etkisi var mı? Nasıl?

Aslında şöyle düşünüyorum. Bazı fikirlerimin gelişiminde oluşmasında tabii ki etkileri var. Örneğin ilk defa öğreneceğim ve duyduğum bir şeyi hazmetme, geliştirme vb. konularda etkisi var. Fakat kırmızı çizgiler diye tabir ettiğim inanç, gelenek vb. konularda lehime olan durumlar diye düşündüğüm meselelerde değiştirmeye yönelik değil ancak sadece geliştirmeye yönelik minimize etkileri var diyebilirim.

Ek 5: Katılımcı 4

1- İnsan olmak ne demektir sizce?

İnsan olmak, kültür üretmek, medeniyetler kurmaktır. Ayrıca ürettiğin kültürü ve medeniyeti miras bırakmaktır.

2- İnsan diğer canlılara kıyasla nasıl bir varlıktır? İnsanı belirleyen unsurlar nelerdir sizce?

İnsan diğer canlılara kıyasla duygudaşlık yapabilen ve kültür üretebilen ve bu kültürü miras bırakabilen bir varlıktır.

3- İnsanın özgürlüğü konusunda düşünceniz nedir? İnsan özgür müdür? Neden?

Yaşayan hiçbir canlı ki buna insan da dâhil kendine göre çerçevelerde özgürdür. Sınırsız özgürlük diye bir şey yaratılanlar için geçerli bir durum değildir. Her insan kendi yaşam koşullarına göre özgürlük kriterine sahiptir. Çünkü yaratılanlar hem yaratana muhtaç yaşarlar hem de birbirlerine muhtaç yaşarlar.

4- İnsanın İradesini etkileyen faktörler var mıdır sizce? Nelerdir?

İnsanın iradesini etkileyen en önemli kriter duygularıdır. Fayda/zarar, endişe, mutluluk, kaygı gibi duygu düşünce durumlarını da zaten duygular belirler ve insan bu duygu durumları neticesinde bir takım kararlar alır ya da almaz.

5- Sosyal medya sizin için ne anlam ifade ediyor?

Aynı anda birden çok insana ve çok farklı kültürlere ulaşabilme aracıdır sosyal medya. Doğru kullanıldığı zaman kitleleri etkileyebilen, kullanıcıya da hem veri konusun da hem de o veriyi işleme konusunda büyük imkânlar sunabilen bir araçtır.

6- Sosyal medyasız bir hayatı düşünebiliyor musunuz? Neden?

30 yıllık bir geçmişi yok sonuçta bugün kullandığımız kitle iletişim araçları ve ortamlarının. Onun öncesinde chat odaları vardı. Ama sınırlıydı. İnsan her ortama adapte olabilen bir yaratılışa sahiptir. Sosyal medya olmadan da hayatını sürdürebilecektir.

7- Sosyal medyada bulunmaya mecbur olduğunuzu düşünüyor musunuz? Neden?

Kesinlikle evet. Bireysel sorumluluğum olduğuna inanıyorum. Çünkü ben kendi adıma iyi bir şeyler paylaşılırsa iyi şeylerin çoğalacağına inanan birisiyim. İmkânım da var ve sosyal medyada iyi bir şeyler yapılabilecekse bunu yapmamak da bir vebaldir sonuçta.

8- Sosyal medyayı iradeniz dışında kullandığınızı düşündüğünüz zamanlar oluyor mu? Nasıl?

Elbette. Sonuçta insan dış etkenlerden etkilenen bir canlıdır. Yalnızca bakmak ya da merak ettiği için gezmek dışında bulunduğu ortamda konuşulanlardan etkilenip istemese bile bir takım dış etkenler nedeni ile sosyal medyaya bir iki lakırdı etmeye giriyor insan.

9- Sosyal medyanın size özgürlük sağladığını düşünüyor musunuz? Neden?

Sosyal medya şirketlerinin izin verdiği sınırlara kadar sadece. Belki her istediğini paylaşabiliyor görünüyor insan. Ancak geçmişte bir takım insanlık suçu işlemiş kişilerin ifşasını bile yapamıyorsunuz. Çünkü içeriğiniz kaldırılıyor ve size paylaşım cezası veriyor bir süre. Özgürlük şirketlerin istedikleri kadardır.

10- Sosyal medya günümüzde arkadaşlık, iş, sosyal ilişkiler gibi tüm durumlarınızı belirliyor mu/yönetiyor mu sizce?

Kendi adıma hayır. Ancak birçok insan için gözlemlediğim kadarı ile maalesef evet. Nereye gideceklerini, ne giyeceklerini, ne yiyeceklerini hatta nasıl konuşup davranacaklarını insanların sosyal medya içerikleri belirler duruma gelindi.

11- Gerçek hayat ve sosyal medyadaki hayat gibi bir ayırım var mı sizce? Neden?

Kesinlikle var. İnsan övülmek ister. Hiç kimse kötü bir içerikle kendini rezil etmek ya da zor bir durumda kalmak ister mi? O yüzden sahte yüz ifadeleri, geçici elde edilmiş ortamlar, borç harç alınmış kıyafetler gibi kendine ait olmayan içerikleri üretip karşılığında yorum ve beğeni alındığı için her zaman gerçek hayattan farklı olacaktır sosyal medya hayatı.

12- Sosyal medyada ne kadar iradenizle davrandığınızı düşünüyorsunuz? Kısa sürelerde bakıp çıkabiliyor musunuz yoksa kısaca bakmak için girdiğinizde beklediğinizden uzun süre orada kaldığınızı mı fark ediyorsunuz? Neden?

Elimden geldiği kadar akışına kapılmamaya çalışıyorum. Ama bazen öyle zamanlar oluyor ki: “Ne için girmiştin, şu an ne yapıyorum?” cümlesini çok kurmuşumdur. Sürekli hareketli ve akış halinde olan bir ekranda her şeyin kendi iradesinde olduğunu söyleyen insanlar çok iddialı laf etmiş olur. En azından her zaman mümkün değil.

13- Sosyal medyaya bir mecburiyet hissediyorsanız bunun günümüz bireyleri (ve sizin) için bir zindan gibi olduğunu düşündünüz mü hiç? Bu konudaki fikriniz ne olur?

Bazı meslekler için evet bir mecburiyet hissi veriyor bence. Örneğin gazetecilik yapıyor ve insanları gerçeklerden haberdar etmek istiyorsanız sosyal medya bugün bu iş için büyük bir nimettir. Ancak, bir ev hanımı iseniz ve kendinizi sosyal medyayı kullanma adına her gün

mecbur hissediyor ve gelen her bildirimde akıllı cihazınıza bakma ihtiyacı duyuyorsanız, bırakın zindanda yaşamayı siz zaten sosyal medyanın kölesi olmuşsunuz demektir.

14- Sosyal medyadan uzak durma gücünü kendinizde bulabiliyor musunuz? Tüm sosyal medya hesaplarınızı (Whatsapp dâhil) kapatsanız hayatınız nasıl olurdu?

Dönem dönem bunu başarabiliyorum. Çocuklarıma ayıracağım zamanın ne kadar kıymetli olduğu algısı ile hareket ettiğim her vakit, o zamanlar onlar ile uğraş verirken sosyal medyaya bakmayı bırakın telefon kullanmayı aklıma getirmiyorum. Ama ne yazık ki kısa süreli anlar bunlar. Tüm sosyal medya hesaplarını kapatıp tuşlu bir telefona geçmenin bence altın kuralı şehri terk etmekten geçiyor. Daha önce bu tarz tecrübe edici olayların ortak noktası kırsala kaçıp internetin de çekmediği bir yerde yaşamak oluyor.

15- Sosyal Medyanın fikirleriniz üzerinde etkisi var mı? Nasıl?

Elbette var. Haberdar etme özelliği ve yanlış bir bilgiyi kontrol ederek doğruyu buldurma özelliği iyi bir tarafı. Ayrıca yıllarca televizyon ekranları ve gazete köşelerinden tanıdığımız insanların az da olsa gerçek yüzlerini görme şansımız oluyor sosyal medya sayesinde.

Ek 6: Katılımcı 5

1- İnsan olmak ne demektir sizce?

İnsan olmak duygu ve düşüncelerle boğulmaktır bence. Her ne kadar içgüdüleri olan varlıklar olsak da duygularımız her zaman ağır basar. Bu duygular bizi insan yapar.

2- İnsan diğer canlılara kıyasla nasıl bir varlıktır? İnsanı belirleyen unsurlar nelerdir sizce?

Bence insan diğer canlılara kıyasla doyumsuz bir varlıktır. Bu doyumsuzluğu insanlığa ve diğer her şeye zarar vermekte. İnsanı belirleyen unsurlar ise sevgi, saygı, merhamet ve ahlaklı olması diyebilirim. Çünkü günümüzde bunlardan yoksun olanları insan olarak nitelendirmenin yanlış olduğunu düşünüyorum.

3- İnsanın özgürlüğü konusunda düşünceniz nedir? İnsan özgür müdür? Neden?

Bir insanın özgür olabilmesi için hayatını dilediği gibi yaşaması lazım bence. Günümüzde insanlar kira, fatura, geçim sıkıntısı gibi daha saymakla bitmeyecek birçok şey yüzünden hayatlarını istemediği şekilde yaşıyor. Hâlbuki barınma, yeme içme, sağlık gibi konular insanın doğal ve temel ihtiyacıdır. Bir sırf insan doğal ihtiyaçlarını karşılayabilmek için yaşamını istemediği şekilde yönlendirmemelidir. Bu yüzden bence insan özgür değildir. Çünkü insanlar özgürce diledikleri gibi hareket etmek yerine belli bir sistem doğrultusunda hareket etmekte.

4- İnsanın İradesini etkileyen faktörler var mıdır sizce? Nelerdir?

Tabii vardır. İnsanlar sahip olamadıklarını arzularlar hep. Bu kimilerine göre güç iken kimine göre şan, kimine göre de şöhrettir. Durum böyle olunca da arzuladıkları şeye sahip olabilecekleri ufak bir fırsat bulduklarında fırsatın ne olduğu nasıl olduğunun doğru ya da yanlışın bir önemi kalmıyor.

5- Sosyal medya sizin için ne anlam ifade ediyor?

Sosyal medya benim için önceleri eğlenceyi ifade ediyorken artık sadece huzursuzluğu çekişmeyi kavgaları tartışmaları ifade ediyor.

6- Sosyal medyasız bir hayatı düşünebiliyor musunuz? Neden?

Artık düşünemiyorum. Sosyal medyanın başka bir boyuta hatta yeni sosyal medya platformlarının çıkacağını düşünüyorum ama sosyal medyanın olmadığı bir hayatı düşünemiyorum. İnsanların sosyal medyada bambaşka biri gibi görünmesi yeni doğan

insanların çok küçük yaşlarda ellerinden telefonu düşürmemesinden, sosyal medyanın hâkim olduğu bir dünyada doğmasından dolayı.

7- Sosyal medyada bulunmaya mecbur olduğunuzu düşünüyor musunuz? Neden?

Evet, çünkü çok uzun bir süre sosyal medya kullanmadım. Yaşım 28. 25 yaşıma kadar sosyal medya kullanmadım ve eksikliğini hissetmeye başladım. En basitinden ülkede dünyada olan biten bir şeyden anında haberiniz oluyor. Arkadaşlarımın görmedin mi? Duymadın mı? Sorularından sıkılmaya başlamıştım açıkçası. Kaba bir ifade kullanmak gerekirse bence artık dünya sosyal medyanın etrafının dönüyor.

8- Sosyal medyayı iradeniz dışında kullandığınızı düşündüğünüz zamanlar oluyor mu? Nasıl? Zaman zaman böyle bir hissiyata kapılıyorum. Çünkü bazen sosyal medyada gördüğüm şeyler veya boş boş zaman öldürmek beni huzursuz ediyor. Böyle olunca sosyal medya hesaplarımı donduruyorum ama ne zaman dondursam birkaç gün sonra hesaplarımı can sıkıntısından tekrar açıyorum.

9- Sosyal medyanın size özgürlük sağladığını düşünüyor musunuz? Neden?

Sosyal medyada çok ciddi bir yönlendirme ve çoğunluğun etkisi altında kalınarak hareket edildiğini düşünüyorum. Bu her konu için geçerli bence. Bundan dolayı sosyal medyanın özgürlük sağladığını düşünmüyorum.

10- Sosyal medya günümüzde arkadaşlık, iş, sosyal ilişkiler gibi tüm durumlarınızı belirliyor mu/yönetiyor mu sizce?

Yüzde yüz belirliyor diyemem. Ama benim için şöyle bir durum söz konusu bir iş fikri veya ilanı gördüğümde hemen göz ardı edip geçemiyorum. İllaki bir bakmak araştırmak zorunluluğunda hissediyorum. Arkadaşlık, sosyal ilişkiler ve diğer konularda da belirleyici bir konumda değil.

11- Gerçek hayat ve sosyal medyadaki hayat gibi bir ayrım var mı sizce? Neden?

Bence var. Düşük gelirlili bir insan uygun kıyafet, uygun mekân ve düzgün açılarla çekilmiş birkaç fotoğraf ile kendini olduğundan daha zengin ve sosyal gösterebiliyor. Tabii bu durum her şey için geçerli mesela Paris şehrini sosyal medyada masalsı bir havada görürken gerçekte çöplerin ve lağım farelerinin oluşturduğu bir şehirden ibaret olduğunu görebilirsiniz. Buna sebep olarak insanların göstermek istediği ve görmek istediği diyebilirim.

12- Sosyal medyada ne kadar iradenizle davrandığınızı düşünüyorsunuz? Kısa sürelerde bakıp çıkabiliyor musunuz yoksa kısaca bakmak için girdiğinizde beklediğinizden uzun süre orada kaldığınızı mı fark ediyorsunuz? Neden?

Evet, özellikle aklıma bir şey geldiği zaman ona bakmak için sosyal medyaya girdiğimde asıl bakmak istediğim şeyden sonra mutlaka sosyal medyada başka şeylerle de vakit geçiriyorum. Bundan dolayı pek irademle davranıyorum diyemem.

13- Sosyal medyaya bir mecburiyet hissediyorsanız bunun günümüz bireyleri (ve sizin) için bir zindan gibi olduğunu düşündünüz mü hiç? Bu konudaki fikriniz ne olur?

Herhangi bir şeyi merak etme bakma gereksinimi duymasam bile bir bağımlılık olduğunu düşünüyorum. Çünkü ortada hiçbir sebep yokken bile sosyal medyaya girip zaman geçiriyorum. Aslında kullanmak istemiyorum ama hem ihtiyaç hem de zorunluluk hissediyorum.

14- Sosyal medyadan uzak durma gücünü kendinizde bulabiliyor musunuz? Tüm sosyal medya hesaplarınızı (Whatsapp dâhil) kapatsanız hayatınız nasıl olurdu?

Sosyal medyadan uzak durma gücünü ne yazık ki kendimde bulamıyorum. Sosyal medyayı hayatımdan çıkardığım zaman öncelikle kendime daha çok vakit ayırabiliyorum. Daha huzurlu oluyorum çünkü sosyal medyada artık güzel eğlenceli içeriklerden çok tartışma kavgâ hakaret şiddet içerikli içerikler görüyorum. Ancak sosyal medya olmadan iletişimin de bir takım noktalarda zorlanacağını düşünüyorum. Çünkü iş hayatımda whatsapp çok ciddi bir yere sahip. İş arkadaşlarımda olduğu gruplar servis grupları gibi. Yaptığımız işler üzerinden whatsapp tan irtibat kuruyoruz. Sosyal medyada işimizle alakalı içerikleri takip ediyoruz.

15- Sosyal Medyanın fikirleriniz üzerinde etkisi var mı? Nasıl?

Sosyal medyanın fikirlerim üzerinde etkisi oluyordu desem daha doğru olur. Uzun zamandır yalan yanlış bilgilerin haberlerin sayısının artmasından dolayı ve yalan olan bir içeriğin çok hızlı bir şekilde yalan olduğunun ortaya çıkması sosyal medyaya olan güvenimi büyük ölçüde etkiledi. Bundan dolayı sosyal medya fikirlerim üzerinde etkili olmuyor. Tabii burada sosyal medyayı nasıl kullandığınızı ne beklediğiniz de önemli.

Ek 7: Katılımcı 6

1- İnsan olmak ne demektir sizce?

İnsan varlığıyla bir amaç uğruna yaşayan, değerlerini yeşertmek için çabalayan bir fanidir.

2- İnsan diğer canlılara kıyasla nasıl bir varlıktır? İnsanı belirleyen unsurlar nelerdir sizce?

Akıl bu noktada en önemli kıstastır. Diğer canlılarda da akıl olsa da insana bahşedilmiş olan akıl ve akıl yürütme becerileri onun kendi hayatını şekillendirmesine sebep olur.

3- İnsanın özgürlüğü konusunda düşünceniz nedir? İnsan özgür müdür? Neden?

Belli bir ölçüde özgürdür. Belli ölçüden kastım kişinin hayatına dair değerlerin doğrultusunda inşa ettiği kısıtlamaların olmasıdır. Müslüman birinin alkol haram olduğu için içmemesi gibi.

4- İnsanın İradesini etkileyen faktörler var mıdır sizce? Nelerdir?

Dış faktörler ve kişinin kendi iç dünyasından getirdiği yönelimler iradeyi etkileyebilir. Dış faktörden kastım yaşam şartları ve ona sunulan seçeneklerdir.

5- Sosyal medya sizin için ne anlam ifade ediyor?

Sosyal medyayı mahremiyet ve etik kurallara dikkat ederek hem kişisel hem de kurumsal olarak kullanıyorum. Hayatımın tamamını etkilemeyen fakat faydalı bir şekilde kullandığım bir araç.

6- Sosyal medyasız bir hayatı düşünebiliyor musunuz? Neden?

Hayatının büyük bir bölümünü sosyal medyayla geçiren insan için zor olabilir bunu düşünmek ama ben düşünebiliyorum. Çünkü insanın oluşan şartlara ayak uydurabileceğini düşünüyorum. Sosyal medyanın olmadığı zamanlarda da insanlar yaşamaya devam ediyorlardı çünkü.

7- Sosyal medyada bulunmaya mecbur olduğunuzu düşünüyor musunuz? Neden?

Bir mecburiyet hissetmiyorum. Haberleşme ve iletişim temel ihtiyacımız fakat çeşitli haber ve iletişim platformları üzerinden de bu ihtiyaçlar karşılanabilir. Sosyal medya adı üzerinde sosyallik sağlayan bir medya aracı olduğu için bir tercihtir. Kişisel faktörler de değerlendirildiğinde bazı kişi ve kesimler sosyal medyada daha fazla ihtiyaç duyabilir fakat sosyal medya olmadan da belli bir ölçüde yaşanabilir.

8- Sosyal medyayı iradeniz dışında kullandığınızı düşündüğünüz zamanlar oluyor mu? Nasıl?

Teknoloji Bağımlı davranış oluşturma potansiyelinde bir nimet. Herkesin bazen telefonu kaydırırken zamanın nasıl geçtiğini anlamadığı olur.

9- Sosyal medyanın size özgürlük sağladığını düşünüyor musunuz? Neden?

Belli bir ölçüde sağlayabilir, fikirlerin sunulması ve karşı tarafa ulaştırılması hususunda.

10- Sosyal medya günümüzde arkadaşlık, iş, sosyal ilişkiler gibi tüm durumlarınızı belirliyor mu/yönetiyor mu sizce?

Kendi hayatım için yönetmiyor ama tabi birçok kişi için arkadaşlıkları ve sosyal ilişkileri de etkiliyor olabilir.

11- Gerçek hayat ve sosyal medyadaki hayat gibi bir ayrım var mı sizce? Neden?

Bence var. Çünkü sosyal medya herkes için bir vitrin görevi görür. İnsanlar sosyal medyada olduğu kişiyi değil olmak istediği kişiyi yansıtır.

12- Sosyal medyada ne kadar iradenizle davrandığınızı düşünüyorsunuz? Kısa sürelerde bakıp çıkabiliyor musunuz yoksa kısaca bakmak için girdiğinizde beklediğinizden uzun süre orada kaldığınızı mı fark ediyorsunuz? Neden?

Sosyal medyanın içeriği, sürekli hareketli öğelerin olması ve akışın hızlı olması zaman algımızı bozuyor. Saatlerin nasıl geçtiğinin farkında olunmaması bundan. Bu derece bir zorlanma yaşamıyorum, genelde amaç doğrultusunda kullanıyorum fakat aşım yaptığımı fark ettiğimde çıkış yapıyorum.

13- Sosyal medyaya bir mecburiyet hissediyorsanız bunun günümüz bireyleri (ve sizin) için bir zindan gibi olduğunu düşündünüz mü hiç? Bu konudaki fikriniz ne olur?

Ben bir mecburiyet hissetmiyorum fakat hisseden adına bir zindan etkisi olacaktır.

14- Sosyal medyadan uzak durma gücünü kendinizde bulabiliyor musunuz? Tüm sosyal medya hesaplarınızı (Whatsapp dâhil) kapatsanız hayatınız nasıl olurdu?

Buluyorum ama Whatsapp mesajlaşma imkân sağladığı için onun olmaması en çok zorluğu oluştururdu.

15- Sosyal Medyanın fikirleriniz üzerinde etkisi var mı? Nasıl?

Bir konu hakkında farklı fikirleri görüp eleştirel yaklaşabilen kişiler için faydalı olsa da gördüğü her şeye inanan insanlar için silintili bir durum söz konusu. Ben daha eleştirel yaklaşabiliyorum.

Ek 8: Katılımcı 7

1- İnsan olmak ne demektir sizce?

Diğer canlı türlerinden daha fazla üstün yeteneklere sahip yaşam formu.

2- İnsan diğer canlılara kıyasla nasıl bir varlıktır? İnsanı belirleyen unsurlar nelerdir sizce?

En önemli etken dildir bence. Okuma ve yazıya dökme yetisidir. Bu sayede kültür kavramı ortaya çıkar.

3- İnsanın özgürlüğü konusunda düşünceniz nedir? İnsan özgür müdür? Neden?

İnsan, sınırlı özgürdür. Yaşadığı çevre koşullarına göre değişkenlik gösterir. Etik değerler, örf, yasa bunlara sınır belirler.

4- İnsanın İradesini etkileyen faktörler var mıdır sizce? Nelerdir?

İnsanın iradesini etkileyen birçok faktör vardır bence. Motivasyon, sağlık, zihinsel-bilişsel beceriler, psikometri yetkinlikler, zekâ düzeyi, yaş en önemli faktörlerdir

5- Sosyal medya sizin için ne anlam ifade ediyor?

Bence en önemli kavramı haber alma kaynağıdır. Konusu her ne olursa olsun hızlı haber alma, hızlı reaksiyondur. Kontrolü olmadığı içinde bu noktada tehlikeli olabilmektedir.

6- Sosyal medyasız bir hayatı düşünebiliyor musunuz? Neden?

Pek tabi mümkün. Neticede sosyal medya yokken dünyaya geldik, büyüdük. Ancak sosyal medya artık o kadar hayatımızın bir parçası oldu ki. Mutlaka eksikliği hissedilir.

7- Sosyal medyada bulunmaya mecbur olduğunuzu düşünüyor musunuz? Neden?

Şu an için düşünmüyorum. Ama konumum gereği ileride mecbur hisseder miyim? Bunu bilemiyorum. Muamma.

8- Sosyal medyayı iradeniz dışında kullandığınızı düşündüğünüz zamanlar oluyor mu? Nasıl?

Alışkanlık olduğu için özellikle boşa kalınca el sürekli sosyal medyayı arıyor tabi.

9- Sosyal medyanın size özgürlük sağladığını düşünüyor musunuz? Neden?

Kesinlikle. Bugün Sosyal medya hayatı şekillendiriyor.

10- Sosyal medya günümüzde arkadaşlık, iş, sosyal ilişkiler gibi tüm durumlarınızı belirliyor mu/yönetiyor mu sizce?

Bir yere kadar belirliyor, hatta bazen mecbur kılıyor. Arkadaş çevrenizin neler yaptığını, iş çevrenizde, sektörde ne gibi gelişmeler yaşandığını gösterebiliyor.

11- Gerçek hayat ve sosyal medyadaki hayat gibi bir ayrım var mı sizce? Neden?

Kesinlikle var. Sosyal medya hiç bir zaman gerçek hayatın yerini tutmaz bence.

12- Sosyal medyada ne kadar iradenizle davrandığınızı düşünüyorsunuz? Kısa sürelerde bakıp çıkabiliyor musunuz yoksa kısaca bakmak için girdiğinizde beklediğinizden uzun süre orada kaldığınızı mı fark ediyorsunuz? Neden?

Genellikle irademe hâkim olabiliyorum. Çünkü gerçek hayatta çok fazla meşguliyetlerim var. Eğer meşguliyetlerim yoksa bile yine de ekran detoksu yapmaya özen gösteriyorum. Çünkü aşırı ekran kullanımının insanı aptallaştırdığı kanısındayım.

13- Sosyal medyaya bir mecburiyet hissediyorsanız bunun günümüz bireyleri (ve sizin) için bir zindan gibi olduğunu düşündünüz mü hiç? Bu konudaki fikriniz ne olur?

Dediğim gibi bu konuda irademe güveniyorum. Ancak çoğu insanın, özellikle genç bireylerin bu konuda irade ortaya koyamadığını görüyorum. Zindan kesinlikle çok yerinde bir tabir. İnsan maalesef bir süre sonra sosyal medyanın esiri oluyor.

14- Sosyal medyadan uzak durma gücünü kendinizde bulabiliyor musunuz? Tüm sosyal medya hesaplarınızı (Whatsapp dahil) kapatsanız hayatınız nasıl olurdu?

Belirleyici koşullar, iş, haber alma vs. yüzünden çok zor. Özellikle WhatsAppı kapatma ihtimalim sıfıra yakın. En çabuk gözden çıkarabileceğim sanırım Instagram, sırasıyla X ve YouTube.

15- Sosyal Medyanın fikirleriniz üzerinde etkisi var mı? Nasıl?

Sosyal medya en etkili, amiyane tabirle en çıplak haber alma gücü olduğu için kesinlikle etkisi var. Örneğin bir konu hakkında araştırma yapıp birçok karşıt fikri hızlıca araştırabiliyoruz. Bu da fikirlerinize doğrudan etki ediyor.

Ek 9: Katılımcı 8

1- İnsan olmak ne demektir sizce?

İnsanı canlılar arasında düşünebilen, fikirlerini belirten ve uygulayan belirli bir yaşama sahip varlık olarak tanımlıyorum.

2- İnsan diğer canlılara kıyasla nasıl bir varlıktır? İnsanı belirleyen unsurlar nelerdir sizce?

Bence insan diğer canlılara kıyasla daha çok iletişime ve akıl yoluyla hareket eden aynı zamanda özgürlüğüne göre kendini yönetebilecek bir yapıya sahiptir.

3- İnsanın özgürlüğü konusunda düşünceniz nedir? İnsan özgür müdür? Neden?

İnsan çoğu zaman özgürdür ancak belirli bir topluma ya da topluluğa sahip veya üyesi ise bu özgürlük belirli yönlerde sınırlandırılabilir ya da kısıtlama içerisine girebilmektedir.

4- İnsanın İradesini etkileyen faktörler var mıdır sizce? Nelerdir?

Elbette vardır. İnsanın istek ve ihtiyaçları asla bitmez. Bu duruma örnek olarak yeni çıkan teknolojik bir cihaza sahip olma isteğinin teknolojiyi öğrenme ve değişen dünyaya adapte olma isteği zincir halinde yıllarca bir istek olarak sürebilir.

5- Sosyal medya sizin için ne anlam ifade ediyor?

Sosyal medyayı bir eğlence, boş zamanı dolduran ve bilgilendiren bir araç olarak görüyorum.

6- Sosyal medyatsız bir hayatı düşünebiliyor musunuz? Neden?

Hayır, çünkü 2010 yılında hayatımıza giren Instagram sayesinde bir şeylerden çok daha kolay bir şekilde haber ve bilgi alabiliyorum. Bu sayede her an her yerde TV, radyo açmama gerek kalmıyor.

7- Sosyal medyada bulunmaya mecbur olduğunuzu düşünüyor musunuz? Neden?

Evet, mecbur hissediyorum, çünkü çevremde bulunan birçok insan sosyal medya kullanıyor ve onlardan haberdar oluyorum.

8- Sosyal medyayı iradeniz dışında kullandığınızı düşündüğünüz zamanlar oluyor mu? Nasıl?

Hayır, olmuyor. Genel olarak bilinçsiz ve iradesi biçimde kullanmamaya dikkat ediyorum.

9- Sosyal medyanın size özgürlük sağladığını düşünüyor musunuz? Neden?

Evet, özgürlük sağladığını düşünüyorum. İstedğim kişi/kişileri takip edebiliyor ve onlardan haberdar oluyorum. Ayrıca bir kullanıcı olarak görmek veya duymak istemediğim olgularda spam ya da engelleyebiliyorum.

10- Sosyal medya günümüzde arkadaşlık, iş, sosyal ilişkiler gibi tüm durumlarınızı belirliyor mu/yönetiyor mu sizce?

Hayır, bence belirlemiyor. Kullanıcı isterse belki belirleyebilir.

11- Gerçek hayat ve sosyal medyadaki hayat gibi bir ayrım var mı sizce? Neden?

Elbette var, kullanıcılar fazla takipçi edinerek ve gönderi paylaşarak kendilerini daha mutlu, zengin, sportif ya da sosyal hayat statüsü belirterek aslında öyle bir yaşamın olmadığını, kısaca filtreli görüntülerle gerçek yaşamı sabote edebiliyorlar.

12- Sosyal medyada ne kadar iradenizle davrandığınızı düşünüyorsunuz? Kısa sürelerde bakıp çıkabiliyor musunuz yoksa kısaca bakmak için girdiğinizde beklediğinizden uzun süre orada kaldığınızı mı fark ediyorsunuz? Neden?

Bir bağımlılık oluşmaması için kendime kısıtlama koydum. Dolayısıyla uzun süre kaldığım zamanlar oluyor. Çünkü içeriklerde artık daha fazla uzun reels videolar yer alıyor, bu durumda da daha fazla zaman geçirilmesine neden oluyor.

13- Sosyal medyaya bir mecburiyet hissediyorsanız bunun günümüz bireyleri (ve sizin) için bir zindan gibi olduğunu düşündünüz mü hiç? Bu konudaki fikriniz ne olur?

Zindan gibi değil de beni sürekli gözetleyen, gören ve duyan bir mekanizma olduğunu düşünüyorum. Çünkü hangi içeriği beğenirseniz buna yönelik kullanıcıların içerikleri akışta önünüze çıkıyor.

14- Sosyal medyadan uzak durma gücünü kendinizde bulabiliyor musunuz? Tüm sosyal medya hesaplarınızı (Whatsapp dahil) kapatsanız hayatınız nasıl olurdu?

Bulabilirim ama çok uzun süreceğini sanmıyorum. Çünkü sürekli bir şeylerden haberdar olma isteği günümüz insanına bir tohum gibi ekildi. Ancak zorunda kalırsak eskiden olduğu gibi telefonu sadece iletişim aracı olarak kullanır, haberleşmeyi sadece radyo, tv ve gazete ile sağlamaya devam ederdim.

15- Sosyal Medyanın fikirleriniz üzerinde etkisi var mı? Nasıl?

Elbette var. Örneğin eskisi gibi her habere ve bilgiye doğruluğunu teyit etmeden inanmıyorum.

Ek 10: Katılımcı 9

1- İnsan olmak ne demektir sizce?

İnsan her şeyden önce bir canlı organizmasıdır. Bir insanı, diğer canlılardan ayıran şey insanın evrim süresi boyunca dilini değiştirmesi, konuşmaya başlaması, dünyayı kavrayabilmesi ve bu nedenle kavramsal düşünmesidir.

2- İnsan diğer canlılara kıyasla nasıl bir varlıktır? İnsanı belirleyen unsurlar nelerdir sizce?

İnsan diğer canlılardan farklı olarak konuşabilen, düşünebilen, akıl yürütebilen ve fikirlerini beyan eden bir canlıdır.

3- İnsanın özgürlüğü konusunda düşünceniz nedir? İnsan özgür müdür? Neden?

İnsan özgürdür fakat tarih boyunca insanların özgürlüğünün kısıtlandığı dönemler olmuştur. İnsanlar diğer insanların özgürlüğünü kısıtlarsa ortada özgürlük diye bir unsur kalmayacağına göre insan özgür değildir.

4- İnsanın İradesini etkileyen faktörler var mıdır sizce? Nelerdir?

İnsanların iradesini etkileyen en önemli unsur duyguları ve edindiği çevredir. Daha sonra istek ve arzularıdır.

5- Sosyal medya sizin için ne anlam ifade ediyor?

Sosyal medya bana göre haber alma aracıdır. Fakat sosyal medyada dolaşıma sokulan bilgilerin hemen hepsi doğru değildir. Doğrulama amaçlı uygulamalardan destek alınarak doğru olup olmadığını kontrol edilmelidir.

6- Sosyal medyasız bir hayatı düşünebiliyor musunuz? Neden?

Günümüzdeki modern küresel çağda bu mümkün değildir. Fakat uzak kalmak insanın iç dünyasının rahatlatır.

7- Sosyal medyada bulunmaya mecbur olduğunuzu düşünüyor musunuz? Neden?

Hayır, tabi ki mecbur değilim sadece gündemi takip etmek için sosyal medyada bulunuyorum.

8- Sosyal medyayı iradeniz dışında kullandığınızı düşündüğünüz zamanlar oluyor mu? Nasıl?

Hayır olmuyor. Kendi irademle sosyal medyaya bakıp çıkabiliyorum.

9- Sosyal medyanın size özgürlük sağladığını düşünüyor musunuz? Neden?

Sosyal medyanın özgürlük sağladığını düşünmüyorum çünkü devletlerin sosyal medya hakkında kısıtlayıcı kanunları mevcuttur.

10- Sosyal medya günümüzde arkadaşlık, iş, sosyal ilişkiler gibi tüm durumlarınızı belirliyor mu/yönetiyor mu sizce?

Bu konuda şöyle söyleyebilirim: iş veya sosyal ilişkilerimi yönetmekten ziyade belirleyebiliyor.

11- Gerçek hayat ve sosyal medyadaki hayat gibi bir ayrım var mı sizce? Neden?

Bence vardır. Gerçek hayat samimi ilişkilerin olduğu hayatken, sosyal medya samimi olmayan yapmacık ilişkilerin olduğu bir hayat olarak yaşanmaktadır.

12- Sosyal medyada ne kadar iradenizle davrandığınızı düşünüyorsunuz? Kısa sürelerde bakıp çıkabiliyor musunuz yoksa kısaca bakmak için girdiğinizde beklediğinizden uzun süre orada kaldığınızı mı fark ediyorsunuz? Neden?

Depresyon halinde olduğum zamanlarda uzun süre kalabiliyorum. Bu durumun olumsuz olduğunu düşünüyorum.

13- Sosyal medyaya bir mecburiyet hissediyorsanız bunun günümüz bireyleri (ve sizin) için bir zindan gibi olduğunu düşündünüz mü hiç? Bu konudaki fikriniz ne olur?

Zor zamanlarda sosyal medyayı zindan gibi düşünüyorum.

14- Sosyal medyadan uzak durma gücünü kendinizde bulabiliyor musunuz? Tüm sosyal medya hesaplarınızı (Whatsapp dâhil) kapatsanız hayatınız nasıl olurdu?

Bulabiliyorum, insanlardan ve sosyal medyadan uzaklaşınca huzurlu hissediyorum.

15- Sosyal Medyanın fikirleriniz üzerinde etkisi var mı? Nasıl?

Sosyal medya fikirlerimi aşırı ölçüde etkilemez çünkü genellikle hem müzakereci hem eleştirel okumayı hem de egemen okuma yapmayı severim.

Ek 11: Katılımcı 10

1- İnsan olmak ne demektir sizce?

Yakup Bey kardeşim çok genel bir soru. Ben 1. ve 2.'yi beraber cevaplayayım. Biyolojik olarak bizi diğer canlılardan farklı kılan unsurlar bellidir. Düşünebilen, konuşabilen öğrenebilen üretebilen bir canlı olmak iskelet sistemimizin dik olmasından çok bizi farklı kılan unsurlardır. Felsefi olarak da doğrunun hakikatin peşinden koşan bir canlı olmak bizi insan kılar. Ama asıl tanım ilahi tanımdır. Akleden vicdan sahibi adil olan iyiliğin peşinde kötülüğün karşısında olan merhametli olandır insan olmak. Bu hasletleri çoğaltmak mümkündür. Bir cani, bir katil de görünürde insandır. İnsanlarsa yardım peşinde koşan, üniversitede ders veren bir akademisyen de bir insandır. Ama aradaki farkı işte ilahi olan tanımlar belirler.

2- İnsan diğer canlılara kıyasla nasıl bir varlıktır? İnsanı belirleyen unsurlar nelerdir sizce?

Yakup Bey kardeşim çok genel bir soru. Ben 1. ve 2. yi beraber cevaplayayım. Biyolojik olarak bizi diğer canlılardan farklı kılan unsurlar bellidir. Düşünebilen, konuşabilen öğrenebilen üretebilen bir canlı olmak iskelet sistemimizin dik olmasından çok bizi farklı kılan unsurlardır. Felsefi olarak da doğrunun hakikatin peşinden koşan bir canlı olmak bizi insan kılar. Ama asıl tanım ilahi tanımdır. Akleden vicdan sahibi adil olan iyiliğin peşinde kötülüğün karşısında olan merhametli olandır insan olmak. Bu hasletleri çoğaltmak mümkündür. Bir cani, bir katil de görünürde insandır. İnsanlarsa yardım peşinde koşan, üniversitede ders veren bir akademisyen de bir insandır. Ama aradaki farkı işte ilahi olan tanımlar belirler.

3- İnsanın özgürlüğü konusunda düşünceniz nedir? İnsan özgür müdür? Neden?

Şimdi özgürlük kavramının içine ne anlam yüklediğimize göre değişir insanın özgür olması. Batılı anlamda insan özgür olamaz. Çünkü benim özgürlük sınıırım seninkinin başladığı yerde biter. Ancak İslam medeniyeti bağlamında değerlendirirsek iman edip Salih amel işleyen her insan ilahi tanım içinde özgürdür. Çünkü sınırlar ilahi olarak çizilmiştir ve nettir sınırlar.

4- İnsanın İradesini etkileyen faktörler var mıdır sizce? Nelerdir?

İnsanın iradesini birçok unsur belirler. Yetiştigi ortam, aldığı terbiye, eğitim, bilgi birikimi, hayata yüklediği anlam, amaçları ve dahi birçok şey irade üzerinde etkilidir.

5- Sosyal medya sizin için ne anlam ifade ediyor?

Kritik bir soru Yakup Bey. Adı üzerinde modern çağda sosyal olmanın teknolojik yönüdür sosyal medya. İnsanın düşünce fikir ifadesi sanat gösterimi kendini anlatımı bilgi birikimini paylaşımı, eğlence dünyası da dâhil birçok şeyi umuma açtığı yerdir sosyal medya. Tabi bu sosyal medya dediğimiz mecraları kullanan kişiye kullanım amacına göre de değişecek bir durumdur. Benim için saydıklarımın dışında haber alma güncel olayları gündemi takip etmeyi de içeriyor.

6- Sosyal medyasız bir hayatı düşünebiliyor musunuz? Neden?

Gelişen dünyada biraz zor gibi. Ancak kullanım amacına göre bazı mecraları illa da şart değil. Yani kullanmam dediklerim var. Hatta hiç kullanmayan dostlarım da var. Ancak bazı platformlar bizi bağımlı kıldı. Terk etmek mümkün. Ama iyi amaçlar için kullanıyorsak bence gerekli olduğu durumlarda var.

7- Sosyal medyada bulunmaya mecbur olduğunuzu düşünüyor musunuz? Neden?

Mecbur olduğumu hiç düşünmedim. İnsanın en temel özelliklerinden biri de meraklı olması. Bu yüzden kısmi mecburiyet daha çok meraktan kaynaklı olabiliyor. Ancak alışkanlık hatta bağımlılık yaptığımı düşündüğüm ve kullanımımı azalttığım zamanlar oldu.

8- Sosyal medyayı iradeniz dışında kullandığınızı düşündüğünüz zamanlar oluyor mu? Nasıl? Evet oluyor. Bazen gündeme kapılıp fazla vakit geçirdiğim oluyor. Çünkü bu platformlar genelde insan psikoloji ve ilgisini iyi analiz eden profesyoneller tarafından tasarlanıp şekillendiriliyor. O yüzden özellikle video içerikli olanlar içerisinde irade bazen zayıf kalıyor.

9- Sosyal medyanın size özgürlük sağladığını düşünüyor musunuz? Neden?

İnsan klavye ve ekran karşısında daha cesur ve özgür olduğu hissine kapılıyor. Ancak kendini bilen belli bir bilgi ve birikime sahip, bilinçli kullanıcının farkındalığı başka oluyor. Daha özgür olduğumu ben genelde düşünmedim. Her ne kadar bu hissi güçlü kılacak ortam olsa da.

10- Sosyal medya günümüzde arkadaşlık, iş, sosyal ilişkiler gibi tüm durumlarınızı belirliyor mu/yönetiyor mu sizce?

Yakup Bey sosyal medyanın hayatımıza kattığı en önemli alanlar bunlar. Evet belirliyor. Hem de çok. Sosyal medyadan tanışıp evlenen, iş yapan para kazanan, şöhret olan kariyer yapan ve dahi birçok alanda statü değiştiren fikir değiştiren hatta son zamanlarda cinsiyet değiştiren kişiler biliyorum. Benim yakın çevremde bile bu mecra da tanışıp evlenen kişiler var. Gerisini Siz düşünün artık.

11- Gerçek hayat ve sosyal medyadaki hayat gibi bir ayırım var mı sizce? Neden?

Evet var. Az önce dediğim gibi bilinçli kullanım çok şeyi farklı kılsa da buna dikkat eden çok az. Sahte profil kullanan zamanla o kimliğe bürünen kişilik karmaşası yaşayan öğrencilerim var. Yani gerçek hayatta farklı bir kimlik sosyal medyada farklı kimlik ve kişilik. Kaldı ki genel anlamda da gerçek hayat ve sosyal medyada ki hayat kavramı içeriği yaşantısı farklı.

12- Sosyal medyada ne kadar iradenizle davrandığınızı düşünüyorsunuz? Kısa sürelerde bakıp çıkabiliyor musunuz yoksa kısaca bakmak için girdiğinizde beklediğinizden uzun süre orada kaldığınızı mı fark ediyorsunuz? Neden?

Bende buna kapılma çok nadir oluyor. Çünkü belirli amaçlar için kullanıyorum. Buna rağmen takıldığım zamanlar oluyor haliyle.

13- Sosyal medyaya bir mecburiyet hissediyorsanız bunun günümüz bireyleri (ve sizin) için bir zindan gibi olduğunu düşündünüz mü hiç? Bu konudaki fikriniz ne olur?

Az önce de belirttiğim gibi bende bir mecburiyet fazla yok. Ama bildiğim bu zindana hapsolmuş insanlar var. Gerek öğrenci ve gerekse yetişkinler içerisinde bu zindanı hayat edinenler var. Hatta yetişkin bağımlılar bence daha çok. Hatta ben şöyle ifade ediyorum. Sosyal medya bilinçsiz kullanan insanlar için dijital bir din. Her 'like' bir Amin, her paylaşım bir ritüel.

14- Sosyal medyadan uzak durma gücünü kendinizde bulabiliyor musunuz? Tüm sosyal medya hesaplarınızı (Whatsapp dâhil) kapatsanız hayatınız nasıl olurdu?

Bu soruyu kendime daha önce sordum ve denedim de. Kullanamadığım dondurduğum zaman oldu. Ama whatsapp daha çok haberleşme ağı oldu. Hatta resmi ilan ve duyuru sayılıyor artık. O yüzden onu kapatmayı pek düşünmedim.

15- Sosyal Medyanın fikirleriniz üzerinde etkisi var mı? Nasıl?

Evet, var Yakup Bey. Çünkü resmi siteleri akademi sayfalarını felsefi ve ilmi sayfaları takip edince doğru bildiğimiz yanlışları fark ediyorsunuz yeni bilgiler ediniyorsunuz. Haliyle fikir ve düşünce dünyamızda değişiklik kaçınılmaz oluyor. Birde bilinçsiz kullananlar algılar kolay kapılıyor. Onların fikir ve düşünceleri manipülasyona ve değişime daha açık.

Ek 12: Katılımcı 11

1- İnsan olmak ne demektir sizce?

İnsan izzetli, mantıklı ve düşünen tasavvur edebilen demektir bence. Bu yönleriyle diğer canlılardan ayrılır.

2- İnsan diğer canlılara kıyasla nasıl bir varlıktır? İnsanı belirleyen unsurlar nelerdir sizce?

İnsanın ahlaklı ve düşünebilen canlı olması onu diğer canlılardan ayıran özelliğidir bence.

3- İnsanın özgürlüğü konusunda düşünceniz nedir? İnsan özgür müdür? Neden?

İnsan özgürdür ancak bu özgürlük sınırsızlık anlamında değerlendirilmemeli birbirine çok karıştırılan bir durum bu başkalarına zarar vermediği rahatsız etmediği toplumun genel kurallarına uyduğu sürece özgürdür.

4- İnsanın İradesini etkileyen faktörler var mıdır sizce? Nelerdir?

Tabii ki vardır. En başta para. Ekonomik özgürlük rahat konuşabilme ve davranabilmedir. Bu iradeyi de doğrudan etkilemektedir.

5- Sosyal medya sizin için ne anlam ifade ediyor?

Modern zamanın akvaryumu olduğunu düşünüyorum. İnsan da balığın akvaryumda özgür olduğu gibi sosyal medya da özgür olduğunu sanıyor ama farkına varamadığı bir cam var aslında.

6- Sosyal medyasız bir hayatı düşünebiliyor musunuz? Neden?

Düşünüyorum ve hatta özlüyorum insanların riyakârlıklarına daha az şahit olduğumuz zamanlar daha güzeldi.

7- Sosyal medyada bulunmaya mecbur olduğunuzu düşünüyor musunuz? Neden?

İşim gereği mecbur olduğumu düşünüyorum çünkü orada var olmak sektörde de var olmak demek sosyal medya iyi bir vitrin.

8- Sosyal medyayı iradeniz dışında kullandığınızı düşündüğünüz zamanlar oluyor mu? Nasıl?

Evet, bazen reelslere daldığımı fark ediyorum bu irade dışı oluyor bence.

9- Sosyal medyanın size özgürlük sağladığını düşünüyor musunuz? Neden?

Hayır, sağlamıyor çünkü sosyal medyayı var edenler istedikleri gibi erişim hakkı-sınırı getirerek bu özgürlüğü kısıtlıyor.

10- Sosyal medya günümüzde arkadaşlık, iş, sosyal ilişkiler gibi tüm durumlarınızı belirliyor mu/yönetiyor mu sizce?

Belirleyebiliyor bazen de yönetebiliyor. Ama bende devamlı değil.

11- Gerçek hayat ve sosyal medyadaki hayat gibi bir ayrım var mı sizce? Neden?

Evet var. Gerçek hayatta bazı durumlar değiştirilemez ama sosyal medyada olduğundan farklı göstermek çok kolay.

12- Sosyal medyada ne kadar iradenizle davrandığınızı düşünüyorsunuz? Kısa sürelerde bakıp çıkabiliyor musunuz yoksa kısaca bakmak için girdiğinizde beklediğinizden uzun süre orada kaldığınızı mı fark ediyorsunuz? Neden?

Genellikle günde 1 ya da 2 defa giriyorum ama girdiğimde çoğu zaman iradem dışında fazla kaldığımı fark ediyorum.

13- Sosyal medyaya bir mecburiyet hissediyorsanız bunun günümüz bireyleri (ve sizin) için bir zindan gibi olduğunu düşündünüz mü hiç? Bu konudaki fikriniz ne olur?

Evet, bir zindan duvarları belli olmayan aynı akvaryum gibi işte.

14- Sosyal medyadan uzak durma gücünü kendinizde bulabiliyor musunuz? Tüm sosyal medya hesaplarınızı (Whatsapp dâhil) kapatsanız hayatınız nasıl olurdu?

Buluyorum. Arada kapattığımda oluyor. Bir ara acil durumlar için sadece ailemin bildiği bir numaram vardı onun dışında kapatıyordum tüm hattı.

15- Sosyal Medyanın fikirleriniz üzerinde etkisi var mı? Nasıl?

Eskiden belki vardı ama artık çok az ama toplum bu konuda çok zayıf ve duyarsız.

Ek 13: Katılımcı 12

1- İnsan olmak ne demektir sizce?

İnsan hem zehir hem panzehir. Bence insan olmak çok zor kolay bir şey değil. Bence insan olmak, hayatın, kâinatın dengesine uyumlanabilmek demektir.

2- İnsan diğer canlılara kıyasla nasıl bir varlıktır? İnsanı belirleyen unsurlar nelerdir sizce?

İnsan diğer canlılardan düşünebilme ve karar verebilme yeteneğiyle ayrılır diyebilirim.

3- İnsanın özgürlüğü konusunda düşünceniz nedir? İnsan özgür müdür? Neden?

İnsan bana göre hiçbir zaman özgür değildir. İnsanın önce kendine koymuş olduğu sınırlar vardır. İnsanın kendisine koyduğu sınırlardan çıkması mümkün değildir. Biz zaten bir cam fanusun içindeyiz. Aklımızla, zihnimize zaten bir takım sınırlar koyduğumuz için özgür olmadığımızı düşünüyorum.

4- İnsanın iradesini etkileyen faktörler var mıdır sizce? Nelerdir?

Bence hayatın içinde olan her şey insan iradesini etkiler. Ailesinden tut da kendi eğitimi, yaşadığı ülke, dini inançlar, toplum kuralları, atalarından gelenler gibi şeyler insan iradesini etkileyen faktörlerdir.

5- Sosyal medya sizin için ne anlam ifade ediyor?

Sosyal medya, interaktif bir iletişim platformudur. Kullanıcıların hem ürettiği hem de beslendiği bir mecradır.

6- Sosyal medyasız bir hayatı düşünebiliyor musunuz? Neden?

Etkileşimin olduğu her yer bence bir bağıllık yaratıyor. Birçok insanda bağımlılık oluyor. Asosyal insanların da olduğu bir yer sosyal medya. Bir merak içeriyor ve merakınız olduğu sürece bir insanın öyle bir mecradan ayrı durabilmesi mümkün değildir. Meslek icabı uzak kalamayacağım bir yer sosyal medya.

7- Sosyal medyada bulunmaya mecbur olduğunuzu düşünüyor musunuz? Neden?

Bilgi, çevre ve gündem sosyal medyada olunca sosyal medyasız bir hayat zor görünüyor. İşim gereği orda olmak zorundayım o yüzden mecbur hissediyorum evet.

8- Sosyal medyayı iradeniz dışında kullandığınızı düşündüğünüz zamanlar oluyor mu? Nasıl?

Sosyal medyada bir beğenilme olayı var. Yaptığınız paylaşımların insanlar tarafından beğenilmesi çok cazip geliyor. O yüzden insanı yakalayan ona tuzak kuran bir takım şeyler

barındırıyor sosyal medyada. O yüzden zaman zaman irade dışı bir şekilde o büyüye kapılıp zaman geçirebiliyorum sosyal medyada.

9- Sosyal medyanın size özgürlük sağladığını düşünüyor musunuz? Neden?

Bence o küçücük kutuların içerisinde hapsolüyoruz. Özgürlükten çok bana göre bir hapis durumu söz konusu.

10- Sosyal medya günümüzde arkadaşlık, iş, sosyal ilişkiler gibi tüm durumlarınızı belirliyor mu/yönetiyor mu sizce?

Evet, sosyal medya bizim duygu durumlarımızı yönetmeye çok açık bir yer. Bu yüzden iş ve arkadaşlık ilişkilerinde de aktif bir rol oynuyor diyebilirim.

11- Gerçek hayat ve sosyal medyadaki hayat gibi bir ayrım var mı sizce? Neden?

Evet, iki ayrı hayat var bence. İnsanlar sosyal medyada gerçek hayatta oldukları gibi değil maskeleriyle var oluyorlar. Olduklarından farklı görünmeye çalışıyorlar.

12- Sosyal medyada ne kadar iradenizle davrandığınızı düşünüyorsunuz? Kısa sürelerde bakıp çıkabiliyor musunuz yoksa kısaca bakmak için girdiğinizde beklediğinizden uzun süre orada kaldığınızı mı fark ediyorsunuz? Neden?

Kısa sürede bakıp çıkmak tamamen mümkün olmuyor. Sosyal medya bağımlılığı birçok insanda var bunu kabul etmese de. Gazete, TV gibi haber alma mecralarının da önüne geçtiği için sosyal medyada sürekli var olmak istiyor insan genel olarak. Ben de farkında olmaksızın uzun süreler kalabiliyorum sosyal medyada.

13- Sosyal medyaya bir mecburiyet hissediyorsanız bunun günümüz bireyleri (ve sizin) için bir zindan gibi olduğunu düşündünüz mü hiç? Bu konudaki fikriniz ne olur?

Sosyal medya bağımlılık seviyesine gelince evet tamamen zindan haline geliyor. Birçoğumuz bu zindanın içinde yaşıyoruz diyebilirim. Elinde telefonla sosyal medyaya bakarken hayatlarını kaybeden insanlar bile var örnek olarak. Bu durumlar normal değil.

14- Sosyal medyadan uzak durma gücünü kendinizde bulabiliyor musunuz? Tüm sosyal medya hesaplarınızı (Whatsapp dâhil) kapatsanız hayatınız nasıl olurdu?

Düşünmedim değil. Ancak, bunların hepsini kapatırsam artık kimseyle düzgün iletişim kuramayacakmışım gibi hissettim ama. Kendi yaşamımda bunu başaramam bir mecburiyet hissediyorum.

15- Sosyal Medyanın fikirleriniz üzerinde etkisi var mı? Nasıl?

Sosyal medyada farklı insanların farklı fikirlerine çok çabuk ulaşabildiğimiz için tabi ki insanın fikirlerine etkisi oluyor. Sosyal medyada bir fikir alışverişi hali de olduğu için elbette fikirlerime etkisi olduğu zamanlar oluyor.

Ek 14: Katılımcı 13

1- İnsan olmak ne demektir sizce?

Allah'ın kendi ruhundan üflediği, isimlerini öğrettiği bu anlamda 'üstün bir varlık' olarak yaratılan ama aynı zamanda zaafı, aciziyeti, eksiklikleri olan bir varlıktır insan. Tüm bu eksikliklerini, Yaradan'a gerçek anlamda kul olduğunda tamamlayabilen bir varlık diyebilirim.

2- İnsan diğer canlılara kıyasla nasıl bir varlıktır? İnsanı belirleyen unsurlar nelerdir sizce?

Üstün bir yaratılışa sahip, irade sahibi. İlahi kılavuz Kur'an'a göre yaşadığında, insan-ı kâmil olma potansiyeline sahip bir varlık. Ki insan bu anlamda diğer canlılardan farklı bir konumda olur. Akıl ve irade sahibi olması ve kendine yüklenen misyon itibarıyla farklıdır.

3- İnsanın özgürlüğü konusunda düşünceniz nedir? İnsan özgür müdür? Neden?

İnsanın irade sahibi olması, Yaradan'ın onu özgür kılmasıdır bence. İnandığı gibi yaşama, tercihlerini belirleme konusunda özgürdür.

4- İnsanın İradesini etkileyen faktörler var mıdır sizce? Nelerdir?

İradeyi belirleyen en önemli faktör, insanın doğru olduğuna inandığı ya da inanmadığı şeyler, zaafı vb. Bu, dini anlamda inandıkları veya dini anlamda bir referansı kabul etmeyen kişilerde sosyal düzende toplumsal kurallara olan bağlılığı, kendince doğru bildikleri vb. konular olabilir. Tüm bunlar yanında, insan zaafına yenilebilen bir varlık. Algılarına müdahale edildiğinde, doğru bildiği ne varsa bir anlamda unutabilen, yok sayabilen bir varlık.

5- Sosyal medya sizin için ne anlam ifade ediyor?

İnsanın iradesine en kolay biçimde müdahale edilebilen bir alan olarak görüyorum sosyal medyayı.

6- Sosyal medyasız bir hayatı düşünebiliyor musunuz? Neden?

Düşünebiliyorum, çünkü ciddi anlamda ölçülü kullanmaya çalışıyorum.

7- Sosyal medyada bulunmaya mecbur olduğunuzu düşünüyor musunuz? Neden?

İş gereği takip etmem gereken mecralar, kişiler oluyor daha çok. Özellikle dâhil olmam gerektiğine inandığım konular ve olaylar olduğuna inandığımda, her ne kadar sosyal medyayı sevmesem de toplumsal olayları ve gündemi gerçek anlamda görmek için gerekli.

8- Sosyal medyayı iradeniz dışında kullandığınızı düşündüğünüz zamanlar oluyor mu? Nasıl?

Evet. Farkına varmadan ne kadar çok zaman geçirmişim diye şaşırdığım zamanlar oluyor. İlgimi çeken konular art arda karşıma çıkabiliyor.

9- Sosyal medyanın size özgürlük sağladığını düşünüyor musunuz? Neden?

Evensel bir platform. Sınırları yok. Özgür bir alan fakat kendimi özgür hissediyorum duygusu vermedi hiç.

10- Sosyal medya günümüzde arkadaşlık, iş, sosyal ilişkiler gibi tüm durumlarınızı belirliyor mu/yönetiyor mu sizce?

İş alanımı evet. Sosyal medya işimizin bir parçası, sonuç almak açısından. Sosyal ilişkilerim, arkadaşlıklarım vb. konular için değil.

11- Gerçek hayat ve sosyal medyadaki hayat gibi bir ayırım var mı sizce? Neden?

Evet. Sanırım artık insanlık sosyal medya dünyasında yaşıyor. Olmadığı ve belki olmak istediği kişiyi yansıtıyor. Sonuçları, toplumsal değişimdeki etkisi yadsınamaz.

12- Sosyal medyada ne kadar iradenizle davrandığınızı düşünüyorsunuz? Kısa sürelerde bakıp çıkabiliyor musunuz yoksa kısaca bakmak için girdiğinizde beklediğinizden uzun süre orada kaldığınızı mı fark ediyorsunuz? Neden?

Evet. Farkına varmadan ne kadar çok zaman geçirmişim diye şaşırdığım zamanlar oluyor.

13- Sosyal medyaya bir mecburiyet hissediyorsanız bunun günümüz bireyleri (ve sizin) için bir zindan gibi olduğunu düşündünüz mü hiç? Bu konudaki fikriniz ne olur?

Mecbur hissettiğim zamanlar toplumun manipüle edildiğine inandığım konularda ya da birlik beraberlik hissettiren durumlardaki tepkimi dile getirme isteğim. Zindan vb. gibi düşüncem yok.

14- Sosyal medyadan uzak durma gücünü kendinizde bulabiliyor musunuz? Tüm sosyal medya hesaplarınızı (Whatsapp dâhil) kapatsanız hayatınız nasıl olurdu?

Her ne kadar sosyal medyaya sıcak bakmıyor olsam da haber alma kaynağı olması, bir anlamda hayatımıza bu kadar dâhil olması, tamamen kopmayı anlamsız kılabilir. Fakat mesafeyi koruyabiliyorum diye düşünüyorum.

15- Sosyal Medyanın fikirleriniz üzerinde etkisi var mı? Nasıl?

Bu, sosyal medyada hangi mecrada, hangi alanlarda ağırlıklı olarak zaman geçirdiğinizle de ilgili bence. Yalnız fikirlerim değil algımın da değiştiğini düşünüyorum. Daha fazla ve hızlı

bilgi alabildiğiniz, beslendiğiniz kaynaklar olabiliyor. Önemli olan sanırım ne aradığınızı bilerek o denize dalmak ve bulduğunuzda da çıkmayı unutmadan çıkabilmek.

Ek 15: Katılımcı 14

1- İnsan olmak ne demektir sizce?

Bence insan olmak hissettiklerimizi anlamlandırabilmektir.

2- İnsan diğer canlılara kıyasla nasıl bir varlıktır? İnsanı belirleyen unsurlar nelerdir sizce?

İnsan diğer canlılardan farklı olarak sahip olmadığı olanakları oluşturabilen bir varlıktır. Karar alırız ve onu gerçekleştirebilmek için çabalarız, plan ve program yaparız mesela. Bu da diğer varlıklardan farkı olarak insanın akla sahip olması neticesinde yapabildiği bir şey.

3- İnsanın özgürlüğü konusunda düşünceniz nedir? İnsan özgür müdür? Neden?

İnsan özgürdür. İstedğim hayatı istediğim şekilde yaşıyorum. Şimdiye kadar özgür olmadığımı hiç hissetmedim.

4- İnsanın İradesini etkileyen faktörler var mıdır sizce? Nelerdir?

Evet vardır. Din, kanunlar ve kurallar, aile bağları gibi unsurlar iradeyi etkiler.

5- Sosyal medya sizin için ne anlam ifade ediyor?

Benim için günceli takip ettiğim bir platform aslında.

6- Sosyal medyasız bir hayatı düşünebiliyor musunuz? Neden?

Evet. Günlük hayatımda öyle kuvvetli bir konumda bulunmuyorum.

7- Sosyal medyada bulunmaya mecbur olduğunuzu düşünüyor musunuz? Neden?

Hayır, mecbur olduğumu düşünmüyorum ama gerekli olduğuna inanıyorum.

8- Sosyal medyayı iradeniz dışında kullandığınızı düşündüğünüz zamanlar oluyor mu? Nasıl?

Hayır, irademle kullanıyorum ama bazı zamanlar akışa kapıldığımı hissettiğim oluyor.

9- Sosyal medyanın size özgürlük sağladığını düşünüyor musunuz? Neden?

Hayır düşünmüyorum. Düşüncelerimizi oldukça etkiliyor. Nasıl düşüneceğim tasarlandıktan sonra ortaya düşüncelerim süreden bağımsız olmayacak sonuçta

10- Sosyal medya günümüzde arkadaşlık, iş, sosyal ilişkiler gibi tüm durumlarınızı belirliyor mu/yönetiyor mu sizce?

Etkilediği bir gerçek. Ama bunun olabildiğince kısıtlı bir alanda kalmasına özen gösteriyorum.

11- Gerçek hayat ve sosyal medyadaki hayat gibi bir ayırım var mı sizce? Neden?

Evet, birçok insan için var. Normalde yaşamadıkları hayatları sırf etkileşim uğruna tasarlayan ve yaşıyormuş gibi gösteren birçok insana şahit oluyoruz.

12- Sosyal medyada ne kadar iradenizle davrandığınızı düşünüyorsunuz? Kısa sürelerde bakıp çıkabiliyor musunuz yoksa kısaca bakmak için girdiğinizde beklediğinizden uzun süre orada kaldığınızı mı fark ediyorsunuz? Neden?

Ben genelde kısa süreli girip çıkıyorum. Özel bir vakit ayırmıyorum. Gündelik hayatım buna çok izin vermiyor.

13- Sosyal medyaya bir mecburiyet hissediyorsanız bunun günümüz bireyleri (ve sizin) için bir zindan gibi olduğunu düşündünüz mü hiç? Bu konudaki fikriniz ne olur?

Evet, zindan benzetmesi biraz ilginç ama olabilir, sonuçta orada da bir sabiteden bahsedilebilir ama zindandan ziyade insanların kendi altın kafeslerini inşa ettiklerini ve orada bir hapis hayatı yaşadıklarını söyleyebiliriz.

14- Sosyal medyadan uzak durma gücünü kendinizde bulabiliyor musunuz? Tüm sosyal medya hesaplarınızı (Whatsapp dâhil) kapatsanız hayatınız nasıl olurdu?

Ara ara hesaplarımı donduruyorum detoks amaçlı. Whatsapp kullanmadığım dönemler de oldu şimdi işim için kullanmam gerektiği için silme durumum olmuyor ama hayatımda bu kadar kuvvetli bir yeri yok sosyal mecraların.

15- Sosyal Medyanın fikirleriniz üzerinde etkisi var mı? Nasıl?

Var. Sosyal medyada düşünce ve fikirlerine güvendiği insanları takip ediyorum. Herhangi bir fikir sahibi olmadığım konularda o insanların fikirlerinden etkilenme ve benimseme durumum olabilir bunun farkındayım.

Ek 16: Katılımcı 15

1- İnsan olmak ne demektir sizce?

İnsan olmak tabii diğer canlılardan bizi ayıran en önemli özellik. Düşünebilen ve tercih edebilen bir varlıktır insan.

2- İnsan diğer canlılara kıyasla nasıl bir varlıktır? İnsanı belirleyen unsurlar nelerdir sizce?

İnsanın vicdanının olması, merhametinin olması ve tercih yapabilen bir varlık olması bizi diğer canlılardan ayıran temel özelliklerdir.

3- İnsanın özgürlüğü konusunda düşünceniz nedir? İnsan özgür müdür? Neden?

İnsan özgür değildir, bu inançlı insan ve inançsız insan ayrımı yapılırsa inançlı insan zaten belli sınırlar içinde yaşaması gerekir. İnançsız insan da tam anlamıyla özgür olamıyor çünkü bir başkasının özgürlüğünün başladığı yerde senin özgürlüğün biter diye klasik bir söylemden dolayı zaten kimse tam olarak özgür olamaz.

4- İnsanın İradesini etkileyen faktörler var mıdır sizce? Nelerdir?

Tabii ki de vardır. Bunlardan biri din ve diğeri ailedir bunun yanında para da insanın iradesini etkileyen faktörlerdendir.

5- Sosyal medya sizin için ne anlam ifade ediyor?

Benim için, çok sonradan tanıştığım hayatımın olmazsa olmazı olmayan bir şeydir.

6- Sosyal medyasız bir hayatı düşünebiliyor musunuz? Neden?

Evet, düşünebiliyorum çünkü günlük hayatımda da çok yeri yok sadece haberleri takip ettiğim ya da arkadaşlarımdan haberdar olduğum bir mecra. Onun için bana göre hayati bir önem taşımıyor.

7- Sosyal medyada bulunmaya mecbur olduğunuzu düşünüyor musunuz? Neden?

Aslında düşünmüyorum fakat insanlar artık her olayını orada paylaşıyor ve bunları bizim takip etme zorunluluğumuz varmış gibi davranıyorlar. Birinin doğum gününü ya da düğününü oradan öğreniyoruz. Belki bu yüzden mecburmuşuz gibi bir durum var.

8- Sosyal medyayı iradeniz dışında kullandığınızı düşündüğünüz zamanlar oluyor mu? Nasıl?

Sadece twitter için bunu söyleyebilirim. Genelde sabahları kontrol ederim ne olup bitiyor diye ve akşamları bakarım bu iradem dışında oluyor diyebilirim.

9- Sosyal medyanın size özgürlük sağladığını düşünüyor musunuz? Neden?

Hayır, aksine tamamen bizi kısıtladığını düşünüyorum. Tamamıyla onların çizdiği çerçevede hareket edebiliyoruz. Genel itibariyle özgür olduğumuzu düşünmüyorum.

10- Sosyal medya günümüzde arkadaşlık, iş, sosyal ilişkiler gibi tüm durumlarınızı belirliyor mu/yönetiyor mu sizce?

Sosyal medya tamamıyla insanların olmak istediğini gösterdiği yer bence. Kimse sosyal medyada gerçek hallerini göstermiyor. Algılarımızı yakıp yıkan bir yer. Mesela LinkedIn'e girdiğinizde insanların CV'leri çok iyi duruyor ama aslında o kadar iyi değil ancak o kadar süsleyip püslüyorlar ki cümlelerini sanki çok büyük bir şirketin CEO'suymuş gibi anlatıyorlar. Aynı şekilde instagramdan sürekli kahve içip ortamlarda bulunuyormuş gibi paylaşımlar yapılıyor ama belki de o sırada paylaşım yapan kişiler evinde başka şeyler yapıyor. O yüzden buna inanan birisi değilim.

11- Gerçek hayat ve sosyal medyadaki hayat gibi bir ayrım var mı sizce? Neden?

Evet, gerçek hayatta aslında sosyal medyada yansıttığı gibi biri değil genel olarak insanlar böyle.

12- Sosyal medyada ne kadar iradenizle davrandığınızı düşünüyorsunuz? Kısa sürelerde bakıp çıkabiliyor musunuz yoksa kısaca bakmak için girdiğinizde beklediğinizden uzun süre orada kaldığınızı mı fark ediyorsunuz? Neden?

Şöyle oluyor, birkaç ay öncesine kadar çok aktif bir kullanıcıydım fakat Byug-Chull Han'ın kitaplarını okuduktan sonra bize yapılan bir baskı sonucunda buna maruz kaldığınızı fark ettim. Sonrasında sosyal medyamı temizledim. Tanımadığım birçok insanı listemden sildim. İrademe son aylarda sahip çıkabiliyorum.

13- Sosyal medyaya bir mecburiyet hissediyorsanız bunun günümüz bireyleri (ve sizin) için bir zindan gibi olduğunu düşündünüz mü hiç? Bu konudaki fikriniz ne olur?

Durum şöyle; evet bakıldığında sanki sosyal medya olmazsa her şeyden mahrum kalacakmış gibi hissediyor insan ancak aslında durum pek de öyle değil. Hızlı akan hayatında insanın zindanı gibi oluyor evet.

14- Sosyal medyadan uzak durma gücünü kendinizde bulabiliyor musunuz? Tüm sosyal medya hesaplarınızı (Whatsapp dâhil) kapatsanız hayatınız nasıl olurdu?

Mesleğimden dolayı whatsapp'ımı kapatamam. Diğer mecraları belki kapatabilirim. Hayatım biraz daha yavaş ve sakin olurdu sanırım.

15- Sosyal Medyanın fikirleriniz üzerinde etkisi var mı? Nasıl?

Dezenformasyon konusunda çalışma yapıyorum o yüzden şahsen fikirlerimi çok etkilemiyor çünkü sosyal medya da algı yapıldığının farkında olan bir kullanıcıyım Bu yüzden benim fikirlerimde peki bir yönlendiriciliği olmuyor.

ÖZGEÇMİŞ

İlk ve orta öğrenimini İstanbul'da tamamladı. Süleyman Demirel Üniversitesi Radyo ve Televizyon Bölümünden 2010 yılında Anadolu Üniversitesi İşletme Bölümünden 2019 yılında mezun oldu. 2012 yılında meslek hayatına başladı. Çeşitli radyolarda yayın koordinatörlüğü ve radyo programcılığı yaptı. 2021 yılında Turkuvaz Medya bünyesinde Vav TV Yayın Sorumlusu olarak göreve başladı. 2022 yılından beri Turkuvaz Medya bünyesinde Vav Radyo Yayın Sorumlusu ve Radyo Turkuvaz Programcısı olarak görevine devam etmektedir.

TEZDEN TÜRETİLEN YAYIN VE ESERLER

Ertürk, Yakup - Çizmeci Ümit, E. "Bireysel Varoluşu ve Sosyo-Psikolojik Belirlenimi Açısından İnsan, İradesi ve Sosyal Medya". 12. International Summit Scientific Research Congress. ed. Hasan Çiftçi vd. 12/307-318. Gaziantep: 12. Uluslararası GAP Zirvesi Bilimsel Araştırmalar Kongresi, 2024.